This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Indian Institute, Oxford.

THE MALAN LIBRARY

PRESENTED

BY THE REV. S. C. MALAN, D.D.,

VICAR OF BROADWINDSOR,

January, 1885.

L. ANNAEI SENECAE
PHILOSOPHI
OPERA OMNIA.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

ACCURATE EDITA.

EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS II.

Insunt: *De clementia libri II. de brevitate vitae: de vita beata: de otio sapientis: de Beneficiis.*

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAR. TAUCHNITII.

1832.

BODLEIAN
12 JAN 1928
LIBRARY

ARGUMENTUM.

DE CLEMENTIA.

Lib. I. Cap. 1. 2. Laus Neronis, (cuius imperii primis annis opus est conscriptum.) De abusu usque clementiae. 3—5. Dividit materiam totius operis tripartito, ut primus liber sit introductio, secundus naturam clementiae explicet, tertius, (qui intercidit,) ostendat, quomodo ad clementiam animus perducatur. — De utilitate clementiae in rege; 6. praesertim Romae; de communi generis humani ad peccandum propensione. 7—8. Deos ipsos parcere. Maiestatis id esse. Obesse saevitiam, et minimam adeo omnibus patere. 9—11. Augusti exemplum. 12. Neronis ipsius. 13—14. De tyrannis. 15—16. Crescit boni principis auctoritas ex lenitate. Exempl. Augusti. 16—19. Mite imperium optimum. Gloria inde paratur. Exemplum apum. 20—21. Quando punire debeat princeps in se peccantem, 22—24. et in alios, et quomodo. Raro puniendum. 25—26. Omnis crudelitas inhumana et detestanda.

Lib. II. Cap. 1. 2. Prooemium de Nerone. 3. Definitio clementiae. 4. De crudelitate. 5—7. Clementia quomodo differat a misericordia, quae sit vitium ex sententia Stoicorum, sicut et venia. (Reliqua, ut et integer liber III., interierunt.)

DE BREVITATE VITAE.

Cap. 1. 2. Hominum querelae de vitae brevitate; Hippocratis dictum. Non accepimus brevem vitam, sed fa-

cimus, libidinibus, 3. 4. temporis abusu. 5—6. Inconstantiae hominum querentium exempla, Augusti, Ciceronis, Livii Drusi. 6—9. His querelis nihil effici. Miseros esse, qui temporis iustam aestimationem non teneant. 9—10. Occupati qui sunt negotiis, semper ex crastino pendent. 10—11. Hi autem male tempus collocant. 11—14. Quibus et accensendi otiosi, luxuriosi, grammatici. 15—16. De vero sapientis otio. 17. Iterum de occupatis, eorumque statu animi turbato et inconstanti. 18—20. Hortatur Paullinum ut, abdicato munere publico, in otium se recipiat. (De Paullino hoc, nisi quod in hoc ipso libro c. 18. sqq. legitur, nihil constat.)

DE VITA BEATA.

Cap. 1. Ut vitam beatam nanciscamur, certa via ac ratione utendum esse, nec vulgus sequendum. 2. Multos falsa bona persecutos esse. 3. Vera quaerenda, bona mentis. 4. Uberius definitur vita beata. 5. Nec voluptati obsequendum, nec dolori. 6—15. Non in voluptate positam esse veram felicitatem, sed 16. in virtute. 17. Disputat Seneca contra eos, qui sibi obiecerint, se tamen uti magnis opibus, nec vivere ex praeceptis suis. 18. Similia esse obiecta Platoni, Epicuro, Zenoni. 19. Invidiam hoc esse. 20. Multum tamen praestare philosophos. Non esse anxios, non immodicos, etc. 21. Catonem minorem quoque amplas divitias possedisse. 22. Divitias sapienti suppeditare materiam benefaciendi. 23. Nihil iniuste sapientem possidere; nec sapientiam paupertate esse damnatam. 24. De donando, deque liberalitate. Ceterum divitias non esse vera bona. 25. Malle autem debere sapientem possidere, quam egere; uti vincere, quam vinci. Virtutes alias esse vehementiores, alias mansuetiores; illas paupertati convenire, has divitibus. 26. Sapientem imperare divitiis, divitias stulto. Quibus *amissis*, illum retinere omnia, hunc omnia perdidisse. *27. Inducitur Socrates* carpens obtrectatores sapientum *et virtutis studiosorum.* (In fine quaedam desunt.)

DE OTIO SAPIENTIS.

Cohaesit hic liber cum l. de vita beata. Hinc orditur a cap. 28., licet longe pauciora desint. Cap. 28. Laus otii. 29. Respondet obiectioni, seque ostendit non desciscere a Stoicorum doctrina, eo quod otium sequatur. 30. Imprimis in corrupto civitatis statu posse secedere sapientem, 31. ut eo melius mundum contempletur, verumque inveniat. 32. Id autem aeque esse laudabile necessariumque, atque negotiis operam dare. Vitam vero nimis ad id esse brevem. Sapientem invenire praecepta, ad quae reliqui vivant. Sic fecisse Zenonem, Chrysippum, alios. Omnes homines contemplationi studere. Nullam facile inveniri posse rempublicam, quam sibi eligat sapiens, in qua negotiis gerendis operam det. Ergo otium adeo necessarium esse vero philosopho.

DE BENEFICIIS.

Scriptum opus esse sub Nerone, post Claudii mortem, perspicitur ex fine libri primi, quo loco admodum contemtim de Claudio loquitur auctor; quod eo vivente numquam fecisset.

Lib. I. Cap. 1. Recte danda esse beneficia, ne ipsi ingratitudinis causa simus. Et omnino de ingratitudine. 2. Perdenda esse multa, ut semel beneficium recte colloces. 3. Constanter esse danda. Chrysippus; et de trium Gratiarum attributis et nominibus. 4. Tractationem suam ordinat. 5. Primo quaerit, *quid sit*, *quod accepto beneficio debeatur*. Nimirum non rem deberi, 6. sed factum, animo amplectendum. Mentem esse respiciendam. 7. Ex animo igitur dantis metienda esse beneficia. 8. Exemplum Aeschinis, se ipsum Socrati donantis. 9. In hoc capite lacunam occurrere apparet. Sequitur autem locus paullo alienus de vitiis sui temporis, qui pertinet ad cap. 10. § 4. ubi demum recipit locum de ingrato animo, ut summo omnium vitio. 11. Quae *beneficia sint danda*, et quemadmodum. Nimirum necessaria, utilia, iucunda; 12. utique mansura; exquisita et

rara. 13. Exemplum a Corinthiis Herculem civitate donantibus. 14. 15. Cum iudicio danda. Dignis, et ab digno.

Lib. II. Cap. 1. *Quemadmodum dandum sit.* Sic, quomodo vellemus accipere. Libenter, cito, 2. ultro, tempestive; 3. bonis verbis adiectis, 4. nullo interiecto parario, 5. non diu morando, 6. non aspere, 7. 8. non contumeliose, (exempl. Tiberii.) 9. quaedam palam, quaedam secreto. 10. Exemplum Arcesilai secreto dantis. 11. Non exprobrandum beneficium, non ostentandum. Adiiciendam humanitatem. 12. Exemplum superbiae Caligulae. 13. Superbiam esse detestandam. 14. Interdum beneficium negare, beneficium est. 15. Non nimis magna nec nimis parva donanda, ne stulti aut turpes iudicemur. 16. Exempl. Alexandri urbe donantis privatum, 17. Antigonique donum nimium minimumque negantis Cynico. Aptandum personae beneficium. Patiamur nobis referri, non exigamus. 18. Transit ad alterum locum: *quomodo accipienda sint beneficia.* Primum: non ab omnibus, sed iis, quibus *debere* vellemus, (sic legendum vid.) nisi ubi et invito accipiendum. 19. Non rem, sed animum spectandum. Ex. de tyranno, 20. de M. Bruto. 21. Quomodo ab impuro sit accipiendum. Ex. Arcesilai, Graecini. 22. Hilare accipiendum. 23. Nec secreto accipere velis, nec furtive gratias agere. 24. Alios pessime loqui de bene meritis, alios negligenter accipere, aut fastidiose. Augenda esse beneficia oratione. 25. Ex. a Furnio. 26. Transit ad *causas ingratitudinis.* Prima: nimius sui suspectus. 27. Ex. a Lentulo. De aviditate; de ambitione, de invidia. 28. Iterum: acceptum beneficium verbis augendum esse. (cf. cap. 24.) 29. 30. Ingratitudo hominum erga deos carpitur. 31. Paradaxon Stoicorum: qui libenter accepit, reddidit. 32. Sed tamen et reddendum vere. 33. Obiectio, et simile a Phidia statuario. 34. De duplici verbi beneficii sensu. 35. Colligit: *utut reddiderit, qui libenter acceperit, tamen et vere reddendum beneficium esse.*

Lib. III. Cap. 1. De ingrati animi causis: oblivione. 2. Quid opus sit ad reddendam gratiam. 3. Alia ingratitudinis causa, nova semper cupiditas. 4. Alia: quod semper in futurum sumus intenti, non in praeteritum. 5. Quod non recolimus memoria minora beneficia. 6. Quaerit, an ingratitudo legibus sit coercenda. 7—16. Negat, causasque affert. 17. Per se iam punitos esse ingratos. 18—28. An servus dare beneficium possit. Affirmat, exemplaque affert. 29—38. De beneficiis, quae a liberis in parentes conferuntur.

Lib. IV. Cap. 1—9. Disserit e Stoicorum doctrina, an beneficium dare, et gratiam referre, per se sint expetenda? Affirmat, contra Epicureos. De deo bene nobis facienre. 9—13. Ceterum eligendos, quibus demus, et quando, et quomodo, sed similiter atque reliquas virtutes, et beneficentiam exercendam, 14. non lucri causa. 15. Locus a contrario. 16. 17. De gratia referenda, non quia utile. 18. Quia ad societatem humanam necesse. 19. Ut deus colendus sit per se, sic gratiam referre per se bonum esse. 20. Utut prosit, etiam si noceat, faciendum. 21. Gratum animum ipsa virtute propositi sui capi. 22. Sequi tamen posse emolumenta. 23. Sic stellas nos solemque admirari, etiam nullo respectu utilitatis habito. 24. Sic et gratum animum habendum; 25. Deosque imitandos. 26. An et ingratis danda sint beneficia? 27. Negatur. 28. Obiectio removetur. 29. Ceterum et ingratis quaedam tribuenda; 30. interdum in honorem aliorum; 31. cuius rei exempla affert. 32. Sic et deos agere. 33. Ceterum nentiquam exspectandum in incertis, dum sciamus, gratos fore. 34. Iudicium nostrum posse falli. 35. De promissis beneficiis; 36. si minora, danda; sin maiora, rebus mutatis, non pessum danda. 37. 38. Ingrati animi exemplum, et promissi non praestiti. 39. Zenonis exemplum in praestando promisso. 40. Interdum non reddi posse beneficium, quia superior benefactor, et dives nimis. Non nimis cito reddendum, ne videamur *inviti debere*.

Lib. V. Cap. 1. Consummato in superioribus libris proposito, alia quaedam annectit de beneficiis. Laudat Liberalem. 2—6. Disquirit, an turpe sit, beneficio vinci? Negat vinci posse, qui gratum habeat animum. 7—11 An aliquis sibi ipsi possit dare beneficium aut debere? Negatur. 12—14. Contra Stoicos, qui dicant, neminem esse ingratum, quia ingratus nemo beneficium vere acceperit. 15—17. Rectene dici queat, omnes homines ingratos esse. Resp. plurimos, sed non omnes. 18. 19. An et quousque pro aliis etiam obligemur, v. c. pater pro filio, si beneficium acceperit? Distinguit, et partim affirmat, partim vero negat. 20—25. An invito dari possit beneficium, et an repeti.

Lib. VI. Cap. 1. Aliae quaetiones: 2—6. An beneficium eripi possit. Resp. usum posse eripi, non ipsum. 7—11. An ei debeamus, qui invitus dedit, aut inscius? Negatur. 12—24. Si quis sua causa nobis profuerit, an debeatur? Distinguit. 25—32. An infortunium sit optandum aliis, quo iis possimus referre gratiam? Negat. 33. Quomodo felicibus sit gratia referenda. Nempe consiliis, monitis, doctrina.

Lib. VII. Cap. 1. 2. Prooemium. 3—13. An sapienti quis possit beneficia dare, cuius omnia sint? Posse, quia animo, non usu omnia possideat. 13—17. An qui omnia tentaverit ut redderet beneficium, reddiderit? Resp. ita, ut tamen iterum iterumque tentet. 18—21. An cum a bono viro acceperis, eidem iam malo reddes? Resp. reddes, sed caute. 22—25. An oblivisci liceat dati beneficii. 26—32. Quomodo ferendi sint ingrati.

L. ANNAEI SENECAE
DE CLEMENTIA
AD
NERONEM CAESAREM
LIBER PRIMUS.

Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut quodammodo speculi vice fungerer, et te tibi ostenderem, perventurum ad voluptatem maximam omnium. Quamvis enim recte factorum verus fructus sit fecisse, nec ullum virtutum pretium dignum illis extra ipsas sit: iuvat inspicere et circuire bonam conscientiam, tum immittere oculos in hanc immensam multitudinem, discordem, seditiosam, impotentem, in perniciem alienam suamque pariter exsultaturam, si hoc iugum fregerit, et ita loqui secum: 2. „Ego „ex omnibus mortalibus placui, electusque sum, qui „in terris deorum vice fungerer, ego vitae necisque „gentibus arbiter; qualem quisque sortem statum„que habeat, in manu mea positum est. Quid cuique „mortalium fortuna datum velit, meo ore pronun„tiat: ex nostro responso laetitiae causas populi ur„besque concipiunt. Nulla pars usquam, nisi volente „propitioque me, floret. Haec tot millia gladiorum, „quae pax mea comprimit, ad nutum meum stria-

„gentur: quas nationes funditus exscindi, quas „transportari, quibus libertatem dari, quibus eripi, „quos reges mancipia fieri, quorumque capiti regium „circumdari decus oporteat, quae ruant urbes, quae „oriantur, mea iurisdictio est. 3. In hac tanta fa„cultate rerum, non ira me ad iniqua supplicia com„pulit, non iuvenilis impetus, non temeritas homi„num et contumacia, quae saepe tranquillissimis pe„ctoribus quoque patientiam extorsit: non ipsa osten„tandae per terrores potentiae dira, sed frequens „magnis imperiis gloria. Conditum, immo con„strictum apud me ferrum est: summa parsimonia „etiam vilissimi sanguinis: nemo non, cui alia de„sint, hominis nomine apud me gratiosus est. 4. Se„veritatem abditam, clementiam in procinctu habeo. „Sic me custodio, tanquam legibus, quas ex situ ac „tenebris in lucem evocavi, rationem reddituru sim. „Alterius aetate prima motus sum, alterius ultima: „alium dignitati donavi, alium humilitati: quotiens „nullam inveneram misericordiae causam, mihi pe„perci. Hodie diis immortalibus, si a me rationem „repetant, annumerare genus humanum paratus sum.“ 5. Potes hoc, Caesar, praedicare audacter, omnium, quae in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil per te, neque vi, neque clam Reipublicae ereptum. Rarissimam laudem, et nulli adhuc Principum concessam concupisti innocentiam. Non perdis operam: nec bonitas ista tua singularis ingratos aut malignos aestimatores nacta est: refertur tibi gratia. Nemo unus homo uni homini tam carus unquam fuit, quam tu populo Romano, magnum longumque eius bonum. 6. Sed ingens tibi onus imposuisti: nemo iam divum Augustum, nec Tiberii Caesaris prima tempora loquitur: nemo quod te imitari velit exemplar extra te quaerit. Principatus tuus ad anni gustum exigitur. Difficile hoc fuisset, si non naturalis tibi ista

bonitas esset, sed ad tempus sumta: nemo enim potest personam diu ferre. Ficta cito in naturam suam recidunt: quibus veritas subest, quaeque (ut ita dicam) ex solido enascuntur, tempore ipso in maius meliusque procedunt. 7. Magnam adibat aleam populus Romanus, quum incertum esset, quo se statim nobilis indoles daret. Iam vota publica in tuto sunt: nec enim periculum est, ne te subita tui capiat oblivio. Facit quidem avidos nimia felicitas: nec tam temperatae cupiditates sunt unquam, ut in eo, quod contingit, desinant. Gradus a magnis ad maiora fit, et spes improbissimas complectuntur insperata assecuti. Omnibus tamen nunc civibus tuis et haec confessio exprimitur, esse felices: et illa, nihil iam his accedere bonis posse, nisi ut perpetua sint. 8. Multa illos cogunt ad hanc confessionem, qua nulla in homine tardior est: securitas alta, affluens: ius supra omnem iniuriam positum. Obversatur oculis laetissima forma Reipublicae, cui ad summam libertatem nihil deest, nisi pereundi licentia. Praecipue tamen aequalis ad maximos imosque pervenit clementiae tuae admiratio. Cetera enim bona pro portione fortunae suae quisque sentit aut exspectat maiora minoraque: ex clementia omnes idem sperant. Nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua placeat, ut non stare in conspectu clementiam, paratam humanis erroribus, gaudeat.

II. Esse autem aliquos scio, qui clementia pessimum quemque putent sustineri, quoniam nisi post crimen supervacua est, et sola haec virtus inter innocentes cessat. Sed primum omnium, sicut medicinae apud aegros usus, etiam apud sanos honor est: ita clementiam quamvis poena digni invocent, etiam innocentes colunt. Deinde, habet haec in personis *quoque innocentium* locum, quia interim fortuna pro *culpa est: nec innocentiae tantum clementia succur-*

sed saepe virtuti, quoniam quidem conditione temporum incidunt quaedam, quae possint laudata puniri. 2. Adiice, quod magna pars hominum est, quae reverti ad innocentiam possit. Sed non tamen vulgo ignoscere decet. Nam ubi discrimen inter malos bonosque sublatum est, confusio sequitur, et vitiorum eruptio. Itaque adhibenda est moderatio, quae sanabilia ingenia distinguere a deploratis sciat. Nec promiscuam habere ac vulgarem clementiam oportet, nec abscisam. Nam tam omnibus ignoscere crudelitas est, quam nulli. Modum tenere debemus: sed quia difficile est temperamentum, quidquid aequo plus futurum est, in partem humaniorem praeponderet.

III. Sed haec suo loco melius dicentur. Nunc in tres partes omnem hanc materiam dividam. Prima erit manumissionis: secunda, quae naturam clementiae habitumque demonstret. Nam quum sint vitia quaedam virtutes imitantia, non possunt secerni, nisi signa quibus dignoscantur impresseris. Tertio loco quaeremus, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, quomodo confirmet eam, et usu suam faciat. 2. Nullam vero ex omnibus virtutibus magis homini convenire, quum sit nulla humanior, constet necesse est, non solum inter nos, qui hominem, sociale animal, communi bono genitum videri volumus; sed etiam inter illos, qui hominem voluptati donant, quorum omnia dicta factaque ad utilitatem suam spectant. Nam si quietem petit et otium, hanc virtutem naturae suae nactus est, quae pacem amat, et manus retinet. 3. Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet. Ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est. Nam pestifera vis est, valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes non tam supra se esse, quam pro

se, sciunt; cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum quotidie experiuntur, quo procedente, non, tanquam malum aliquod aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tanquam ad clarum ac beneficum sidus certatim advolant, obiicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi, et substernere corpora sua, si per stragem illi humanam iter ad salutem struendum sit. 4. Somnum eius nocturnis excubiis muniunt: latera obiecti circumfusique defendunt: incurrentibus periculis se opponunt. Non hic est sine ratione populis urbibusque consensus, sic protegendi amandique reges, et se suaque iactandi, quocunque desideravit imperantis salus. Nec haec vilitas sui est, aut dementia, pro uno capite tot millia excipere ferrum, ac multis mortibus unam animam redimere, nonnunquam senis et invalidi. 5. Quemadmodum totum corpus animo deservit, et quum hoc tanto maius tantoque speciosius sit, ille in occulto maneat tenuis, et in qua sede latitet incertus: tamen manus, pedes, oculi negotium illi gerunt; illum haec cutis munit; illius iussu iacemus, aut inquieti discurrimus; quum ille imperavit, sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur, sive ambitiosus, iamdudum dexteram flammis obiecimus, aut voluntarie subsiluimus: sic haec immensa multitudo, unius animae circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur.

IV. Suam itaque incolumitatem amant, quum pro uno homine denas legiones in aciem deducunt, quum in prima fronte procurrunt, et adversa vulneribus pectora ferunt, ne imperatoris sui signa vertantur. Ille est enim vinculum, per quod Respublica cohaeret: ille spiritus vitalis, quem haec tot millia trahunt,

nihil ipsa per se futura, nisi onus et praeda, si mens illa imperii subtrahatur.

— *Rege incolumi mens omnibus una;*
Amisso rupere fidem. —

2. Hic casus Romanae pacis exitium erit, hic tanti fortunam populi in ruinas aget. Tamdiu ab isto periculo aberit hic populus, quamdiu sciet ferre frenos: quos si quando abruperit, vel aliquo casu discussos reponi sibi passus non erit, haec unitas et hic maximi imperii contextus in partes multas dissiliet: idemque huic urbi dominandi finis erit, qui parendi fuerit. Ideo Principes regesque, et quocunque alio nomine sunt tutores status publici, non est mirum amari ultra privatas etiam necessitudines. 3. Nam si sanis hominibus publica privatis potiora sunt: sequitur, ut is quoque carior sit, in quem se Respublica convertit. Olim enim ita se induit Reipublicae Caesar, ut seduci alterum non possit sine utriusque pernicie. Nam ut illi viribus opus est, ita et huic capite.

V. Longius videtur recessisse a proposito oratio mea: at mehercules rem ipsam premit. Nam si, quod adhuc colligitur, animus Reipublicae tu es, illa corpus tuum: vides, ut puto, quam necessaria clementia sit: tibi enim parcis, quum videris alteri parcere. Parcendum itaque est etiam improbandis civibus, non aliter quam membris languentibus: et si quando misso sanguine opus est, sustinendum est, ne ultra, quam necesse sit, incidas. 2. Est ergo, ut dicebam, clementia omnibus quidem hominibus, secundum naturam, maxime tamen decora Imperatoribus; quanto plus habet apud illos quod servet, quantoque in maiore materia apparet. Quantulum enim nocet privata crudelitas? Principum saevitia, bellum est. Quum autem virtutibus inter se sit concordia, nec ulla altera *melior aut honestior sit*: quaedam tamen quibusdam *personis aptior est.* 3. Decet magnanimitas quem-

libet mortalem, etiam illum infra quem nihil est. Quid enim maius aut fortius, quam malam fortunam retundere? Haec tamen magnanimitas in bona fortuna laxiorem locum habet, meliusque in tribunali, quam in plano conspicitur. Clementia in quamcunque domum pervenerit, eam felicem tranquillamque praestabit: sed in regia quo rarior, eo mirabilior. 4. Quid enim est memorabilius, quam eum, cuius irae nihil obstat, cuius graviori sententiae ipsi qui pereunt assentiuntur, quem nemo interrogaturus est, immo si vehementius excanduit, nec deprecaturus quidem, ipsum sibi manum iniicere, et potestate sua in melius placidiusque uti? hoc ipsum cogitantem: Occidere contra legem nemo non potest: servare nemo, praeter me. Magnam fortunam magnus animus decet, qui nisi se ad illam extulit, et altior stetit, illam quoque infra terram deducit. 5. Magni autem animi est proprium, placidum esse, tranquillumque, et iniurias atque offensiones superne despicere. Muliebre est, furere in ira. ferarum vero, nec generosarum quidem, praemordere et urgere proiectos. Elephanti leonesque transeunt, quae impulerunt: ignobilis bestiae pertinacia est. Non decet regem saeva et inexorabilis ira: non multum enim supra eum eminet, cui se irascendo exaequat: at si dat vitam, si dat dignitatem periclitantibus et meritis amittere, facit quod nulli nisi rerum potenti licet. 6. Vita enim etiam superiori eripitur, nunquam nisi inferiori datur. Servare, proprium est excellentis fortunae: quae nunquam magis suspici debet, quam quum illi contingit idem posse quod diis, quorum beneficio in lucem edimur, tam boni quam mali. Deorum itaque sibi animum asserens Princeps, alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquat: quosdam esse gaudeat, *quosdam patiatur.*

VI. Cogita te in hac civitate, in qua turba per latissima itinera sine intermissione defluens eliditur, quotiens aliquid obstitit, quod cursum eius velut torrentis rapidi moraretur: in qua tribus eodem tempore theatris viae postulantur: in qua consumitur, quidquid terris omnibus aratur: quanta solitudo et vastitas futura sit, si nihil relinquitur, nisi quod iudex severus absolverit. 2. Quotus quisque ex quaestoribus est, qui non ea ipsa lege teneatur, qua quaerit? Quotus quisque accusator vacat culpa? et nescio, an nemo ad dandam veniam difficilior sit, quam qui illam petere saepius meruit. Peccavimus omnes: alii gravia, alii leviora, alii ex destinato, alii forte impulsi, aut aliena nequitia ablati: alii in bonis consiliis parum fortiter stetimus, et innocentiam inviti ac renitentes perdidimus. Nec delinquimus tantum, sed usque ad extremum aevi delinquemus. Etiamsi quis tam bene purgavit animum, ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.

VII. Quoniam deorum feci mentionem, optime hoc exemplum Principi constituam, ad quod formetur, ut se talem esse civibus, quales sibi deos velit. Expedit ergo habere inexorabilia peccatis atque erroribus numina? expedit usque ad ultimam infesta perniciem? Ecquis regum erit tutus, cuius non membra aruspices colligant? Quodsi dii placabiles et aequi delicta potentium non statim fulminibus persequuntur, quanto aequius est, hominem hominibus praepositum miti animo exercere imperium, et cogitare, utrum mundi status gratior oculis pulchriorque sit sereno et puro die, an quum fragoribus crebris omnia quatiuntur, et ignes hinc atque illinc micant? 2. Atqui non alia facies est quieti moderatique imperii, quam sereni coeli et nitentis. Crudele regnum, turbidum, tenebrisque obscurum est, inter trementes

et ad repentinum sonitum expavescentes, nec eo quidem qui omnia turbat inconcusso. Facilius privatis ignoscitur, pertinaciter se vindicantibus. Possunt enim laedi, dolorque eorum ab iniuria venit. Timent praeterea contemtum: et non retulisse laedentibus gratiam, infirmitas videtur, non clementia. At cui ultio in facili est, is omissa ea, certam laudem mansuetudinis consequitur. Humili loco positis exercere manum, litigare, in rixam procurrere, ac morem irae suae gerere, liberius est: leves inter paria ictus sunt. Regi vociferatio quoque, verborumque intemperantia non ex maiestate est.

VIII. „Grave putas, eripi loquendi arbitrium regibus, quod humillimi habent? Ista," inquit, „servitus est, non imperium." Quid tu? non experiris istud nobis esse, tibi servitutem? Alia conditio est eorum qui in turba, quam non excedunt, latent: quorum et virtutes ut appareant, diu luctantur, et vitia tenebras habent. Vestra facta dictaque rumor excipit: et ideo nullis magis curandum est, qualem famam habeant, quam qui qualemcunque meruerint, magnam habituri sunt. Quam multa tibi non licent, quae nobis beneficio tuo licent? 2. Possum in qualibet parte urbis solus incedere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius: tibi in tua pace armato vivendum est. Aberrare a fortuna tua non potes: obsidet te, et quocunque descendis, magno apparatu sequitur. Est haec summae magnitudinis servitus, non posse fieri minorem: sed cum diis tibi communis ista necessitas est. Nam illos quoque coelum alligatos tenet: nec magis illis descendere datum est, quam tibi tutum. Fastigio tuo affixus es. 3. Nostros motus pauci sentiunt. Prodire nobis, ac recedere, et mutare habitum sine *sensu publico* licet: tibi non magis, quam Soli, *latere contingit.* Multa contra te lux est: omnium

in istam conversi oculi sunt. Prodire te putas? oriris: loqui non potes, nisi ut vocem tuam, quae ubique sunt gentes, excipiant: irasci non potes, nisi ut omnia tremant. Sic neminem potes affligere, nisi ut quidquid circa fuerit, quatiatur. 4. Ut fulmina paucorum periculo cadunt, omnium metu; sic animadversiones magnarum potestatum terrent latius, quam nocent: non sine causa. Non enim quantum fecerit, sed quantum facturus sit, cogitatur in eo, qui omnia potest. Adiice nunc, quod privatos homines ad accipiendas iniurias opportuniores, acceptarum patientia facit: regibus certior est ex mansuetudine securitas. 5. Quia frequens vindicta paucorum odium reprimit, omnium irritat: voluntas oportet ante saeviendi, quam causa, deficiat. Alioquin quemadmodum praecisae arbores plurimis ramis repullulant, et multa satorum genera, ut densiora surgant, reciduntur: ita regia crudelitas auget inimicorum numerum, tollendo. Parentes enim liberique eorum, qui interfecti sunt, et propinqui, et amici, in locum singulorum succedunt.

IX. Hoc quam verum sit, admonere te exemplo domestico volo. Divus Augustus fuit mitis Princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat. In communi quidem Republica gladium movit; quum hoc aetatis esset, quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum, iam pugiones in sinum amicorum absconderat, iam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, iam fuerat collega proscriptionis: sed quum annum quadragesimum transisset, et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium, L. Cinnam, stolidi ingenii virum, insidias ei struere. 2. Dictum est et ubi, et quando, et quemadmodum aggredi vellet: unus ex consciis deferebat. Constituit se ab eo vindicare: consilium amicorum advocari iussit. Nox illi inquieta erat, quum cogitaret, adolescentem nobi-

lem, hoc detracto integrum, Cn. Pompeii nepotem, damnandum. Iam unum hominem occidere non poterat: cum M. Antonio proscriptionis edictum inter coenam dictarat. Gemens subinde voces emittebat varias, et inter se contrarias. 3. „Quid ergo? ego percussorem meum securum ambulare patiar, me solicito? Ergo non dabit poenas, qui tot civilibus bellis frustra petitum caput, tot navalibus, tot pedestribus proeliis incolume, postquam terra marique pax parta est, non occidere constituit, sed immolare?" nam sacrificantem placuerat adoriri. Rursus silentio interposito, maiore multo voce sibi, quam Cinnae, irascebatur. 4. „Quid vivis, si perire te tam multorum interest? quis finis erit suppliciorum? quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentulis expositum caput, in quod mucrones acuant. Non est tanti vita, si, ut ego non peream, tam multa perdenda sunt." Interpellavit tandem illum Livia uxor: et, „Admittis," inquit, „muliebre consilium? Fac quod medici solent: qui, ubi usitata remedia non procedunt, tentant contraria. 5. Severitate nihil adhuc profecisti: Salvidienum Lepidus secutus est, Lepidum Muraena, Muraenam Caepio, Caepionem Egnatius, ut alios taceam, quos tantum ausos pudet: nunc tenta, quomodo tibi cedat clementia. Ignosce L. Cinnae: deprehensus est: iam nocere tibi non potest, prodesse famae tuae potest." Gavisus sibi, quod advocatum invenerat, uxori quidem gratias egit: renuntiari autem extemplo amicis, quos in consilium rogaverat, imperavit, et Cinnam unum ad se accersit: dimissisque omnibus e cubiculo, quum alteram Cinnae poni cathedram iussisset, 6. „Hoc," inquit, primum a te peto, ne me loquentem interpelles, ne medio sermone meo proclamem: dabitur tibi loquendi liberum tempus. Ego te, Cinna, quum in hostium castris invenissem, non factum tam

tum mihi inimicum, sed natum servavi, patrimonium tibi omne concessi. Hodie tam felix es, et tam dives, ut victo victores invideant. Sacerdotium tibi petenti, praeteritis compluribus, quorum parentes mecum militaverant, dedi. 7. Quum sic de te meruerim, occidere me constituisti." Quum ad hanc vocem exclamasset, procul hanc ab se abesse dementiam: „Non praestas," inquit, „fidem, Cinna: convenerat, ne interloquereris. Occidere, inquam, me paras:" adiecit locum, socios, diem, ordinem insidiarum, cui commissum esset ferrum. Et quum defixum videret, nec ex conventione iam, sed ex conscientia tacentem: „Quo," inquit, „hoc animo facis? 8. Ut ipse sis princeps? Male mehercule cum populo Romano agitur, si tibi ad imperandum nihil praeter me obstat. Domum tueri tuam non potes: nuper libertini hominis gratia in privato iudicio superatus es. Adeo nihil facilius potes, quam contra Caesarem advocare? Cedo, si spes tuas solus impedio, Paullusne te, et Fabius Maximus, et Cossi, et Servilii ferent, tantumque agmen nobilium, non inania nomina praeferentium, sed eorum qui imaginibus suis decori sunt?" 9. Ne totam eius orationem repetendo, magnam partem voluminis occupem: diutius enim quam duabus horis locutum esse constat, quum hanc poenam, qua sola erat contentus futurus, extenderet: „Vitam tibi," inquit, „Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidae. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat: contendamus, utrum ego meliore fide vitam tibi dederim, an tu debeas." Post haec detulit ultro consulatum, questus, quod non auderet petere: amicissimum fidelissimumque habuit: heres solus fuit illi: nullis amplius insidiis ab ullo petitus est.

X. Ignovit abavus tuus victis: nam si non ignovisset, quibus imperasset? Sallustium, et Coccelus,

et Dellios, et totam cohortem primae admissionis, ex adversariorum castris conscripsit. Iam Domitios, Messallas, Asinios, Cicerones, et quidquid floris in civitate erat, clementiae suae debebat. Ipsum Lepidum quamdiu mori passus est? Per multos annos tulit ornamenta principis retinentem: et pontificatum maximum, non nisi mortuo illo, transferri in se passus est; maluit enim illum honorem vocari, quam spolium. 2. Haec eum clementia ad salutem securitatemque perduxit: haec gratum ac favorabilem reddidit, quamvis nondum subactis Reipublicae cervicibus manum imposuisset: haec hodieque praestat illi famam, quae vix vivis principibus servit. Deum esse, non tanquam iussi, credimus. Bonum principem Augustum, et bene illi convenisse parentis nomen, fatemur: ob nullam aliam causam, quam quod contumelias quoque suas, quae acerbiores principibus solent esse, quam iniuriae, nulla crudelitate exsequebatur: quod probrosis in se dictis arrisit: 3. quod dare illum poenas apparebat, quum exigeret: quod quoscunque ob adulterium filiae suae damnaverat, adeo non oecidit, ut dimissis, quo tutiores essent, diplomata daret. Hoc est ignoscere, quum scias multos futuros, qui pro te irascantur, et tibi alieno sanguine gratificentur; non dare tantum salutem, sed praestare.

XI. Haec Augustus senex, aut iam in senectutem annis vergentibus! In adolescentia caluit, arsit ira, multa fecit, ad quae invitus oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuae audebit divum Augustum, etiamsi in certamen iuvenilium annorum deduxerit senectutem plus quam maturam. Fuerit moderatus et clemens: nempe post mare Actiacum Romano cruore infectum, nempe post fractas in Sicilia *classes, et suas* et alienas: nempe post Perusinas *aras, et proscriptiones.* Ego vero clementiam non

voco lassam crudelitatem. 2. Haec est, Caesar, clementia vera, quam tu praestas, quae non saevitiae poenitentia coepit: nullam habere maculam, nunquam civilem sanguinem fudisse. Haec est in maxima potestate, verissima animi temperantia, et humani generis [comprehendit te sibi] amor, non cupiditate aliqua, non temeritate incendi, non priorum principum exemplis corruptum, quantum in cives suos liceat, experiendo tentare: sed hebetare aciem imperii sui. Praestitisti, Caesar, civitatem incruentam, et hoc, quod magno animo gloriatus es, „Nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse:“ eo maius est mirabiliusque, quod nulli unquam citius gladius commissus est. 3. Clementia ergo non tantum honestiores, sed tutiores praestat: ornamentumque imperiorum est simul certissima salus. Quid enim est, cur reges consenuerint, liberisque ac nepotibus tradiderint regna, tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est? Quid interest inter tyrannum et regem? species enim ipsa fortunae ac licentia par est, nisi quod tyranni in voluptate saeviunt, reges non nisi ex causa ac necessitate.

XII. „Quid ergo? non reges quoque occidere solent?“ Sed quoties id fieri publica utilitas persuadet: tyrannis saevitia cordi est. Tyrannus autem a rege distat factis, non nomine. Nam et Dionysius maior iure meritoque praeferri multis regibus potest: et L. Sullam appellari tyrannum quid prohibet, cui occidendi finem fecit inopia hostium? Descenderit licet Dictatura sua, et se togae reddiderit: quis tamen unquam tyrannus tam avide humanum sanguinem bibit, quam ille, qui septem millia civium Romanorum contrucidari iussit? 2. Et quum in vicino, *ad aedem* Bellonae sedens, exaudisset conclamatio*nem tot millium* sub gladio gementium, exterrito *senatu:* „*Hoc agamus,*“ inquit, „P. C.! seditioni

pauculi meo iussu occiduntur." Hoc non est mentitus: pauci Sullae videbantur. Sed mox [de Sulla] consequemur, quomodo hostibus irascendum sit, utique si in hostilè nomen cives, et ex eodem corpore abrupti, transierint. Interim hoc quod dicebam, clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit: uterque licet non minus armis valletur; sed alter arma habet, quibus in munimentum pacis utitur; alter ut magno timore magna odia compescat. 3. Nec illas ipsas manus, quibus se commisit, securus adspicit; contrariis in contraria agitur. Nam et invisus est, quia timetur, et timeri vult, quia invisus est: et illo exsecrabili versu, qui multos dedit praecipites, utitur:

Oderint dum metuant!

ignarus quanta rabies oriatur, ubi supra modum odia creverunt. 4. Temperatus enim timor cohibet animos: assiduus vero et acer, et extrema admovens, in audaciam iacentes excitat, et omnia experiri suadet. Sic feras lineis et pinna clusas contineas: easdem a tergo eques telis incessat: tentabunt fugam per ipsa quae fugerant, proculcabuntque formidinem. Acerrima virtus est, quam ultima necessitas extundit. 5. Relinquat oportet securi aliquid metus, multoque plus spei quam periculorum ostentet: alioquin ubi quiescenti paria metuuntur, incurrere in pericula iuvat, et aliena anima abuti. Placidò tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, quibus ad communem salutem utatur: gloriosusque miles (publicae enim securitati dare operam videtur) omnem laborem libens patitur, ut parentis custos. At illum acerbum et sanguinarium necesse est graventur stipatores sui.

XIII. Non potest habere quisquam bonae ac fidae *voluntatis ministros*, quibus in tormentis, et equuleo, *et ferramentis* ad mortem paratis utitur, quibus non

aliter quam bestiis homines obiectat: omnibus reis noxior ac solicitior, ut qui homines deosque testes ac vindices facinorum timeat, eo perductus, ut non liceat illi mutare mores. Hoc enim inter cetera vel pessimum habet crudelitas, quod perseverandum est, nec ad meliora patet regressus. Scelera enim sceleribus tuenda sunt; quid autem eo infelicius, cui iam esse malo necesse est? 2. O miserabilem illum, sibi certe! nam ceteris misereri eius nefas sit, qui caedibus ac rapinis potentiam exercuit, qui suspecta sibi cuncta reddidit, tam externa quam domestica: quum arma metuat, ad arma confugiens, non amicorum fidei credens, non liberorum pietati. Qui ubi circumspexit quaeque fecit, quaeque facturus est, et conscientiam suam plenam sceleribus ac tormentis adaperuit: saepe mortem timet, saepius optat, invisior sibi quam servientibus. 3. E contrario is cui curae sunt universa, quamquam alia magis, alia minus tuetur, nullam non Reipublicae partem tanquam sui nutrit, inclinatus ad mitiora, etiamsi ex usu est animadvertere, ostendens quam invitus aspero remedio manus admoveat; in cuius animo nihil hostile, nihil efferum est. 4. Qui potentiam suam placide ac salutariter exercet, approbare imperia sua civibus cupiens: felix abunde sibi visus, si fortunam suam publicaverit; sermone affabilis, accessuque facilis; vultu, qui maxime populos demeretur, amabilis, aequis desideriis propensus, nec iniquis acerbus a tota civitate amatur, defenditur, colitur. Eadem de illo homines secreto loquuntur, quae palam. 5. Tollere filios cupiunt, et publicis malis sterilitas indicta recluditur: bene se meriturum de liberis suis quisque non dubitat, quibus tale seculum ostenderit. *Hic* Princeps suo beneficio tutus, nihil praesidiis *eget: arma ornamenti* causa habet.

XIV. Quod ergo officium eius est? Quod bono-

rum parentum, qui obiurgare liberos nonnunquam blande, nonnunquam minaciter solent, aliquando admonere etiam verberibus. Numquid aliquis sanus filium a prima offensa exheredat? Nisi magnae et multae iniuriae patientiam evicerint, nisi plus est quod timet, quam quod damnat, non accedit ad decretorium stilum. Multa ante tentat, quibus dubiam indolem et peiore loco iam positam revocet: simul deplorata est, ultima experitur. 2. Nemo ad supplicia exigenda pervenit, nisi qui remedia consumsit. Hoc quod parenti, etiam Principi faciendum est, quem appellavimus Patrem Patriae, non adulatione vana adducti. Cetera enim cognomina honori data sunt. Magnos et Felices et Augustos diximus, et ambitiosae maiestati quidquid potuimus titulorum congessimus, illis hoc tribuentes: Patrem quidem patriae appellavimus, ut sciret datam sibi potestatem patriam: quae est temperatissima, liberis consulens, suaque post illos reponens. 3. Tarde sibi pater membra sua abscidat: etiam quum absciderit, reponere cupiat: et in abscindendo gemat, cunctatus multum diuque. Prope enim est, ut libenter damnet, qui cito: prope, ut inique puniat, qui nimis. Erixonem equitem Romanum memoria nostra, quia filium suum flagellis occiderat, populus in foro graphiis confodit. Vix illum Augusti Caesaris auctoritas infestis tam patrum quam filiorum manibus eripuit.

XV. T. Arium, qui filium deprehensum in parricidio exsilio damnavit, causa cognita, nemo non suspexit, quod contentus exsilio, et exsilio delicato. Massiliae parricidam continuit, et annua illi praestitit, quanta praestare integro solebat. Haec liberalitas effecit, ut, in qua civitate nunquam deest patronus peioribus, nemo dubitaret, quin reus merito damnatus *esset*, quem is pater damnare potuisse *qui odisse non* poterat. 2. Hoc ipso exemplo de

quem compares bono patri bonum Principem. Cogniturus de filio T. Arius, advocavit in consilium Caesarem Augustum. Venit in privatos penates, assedit, pars alieni consilii fuit. Non dixit: „Immo in meam domum veniat.“ 3. Quod si factum esset, Caesaris futura erat cognitio, non patris. Audita causa, excussisque omnibus, et his quae adolescens pro se dixerat, et his quibus arguebatur, petit, ut sententiam suam quisque scriberet, ne ea omnium fieret, quae Caesaris fuisset. Deinde priusquam aperirentur codicilli, iuravit, se T. Arii hominis locupletis hereditatem non aditurum. Dicet aliquis, pusillo animo: timuit, ne videretur locum spei suae aperire velle filii damnatione. 4. Ego contra sentio. Quilibet nostrum debuisset adversus opiniones malignas satis fiduciae habere in bona conscientia: Principes multa debent etiam famae dare. Iuravit, se non aditurum hereditatem. Arius quidem eodem die et alterum heredem perdidit, sed Caesar libertatem sententiae suae redemit: et postquam approbavit gratuitam esse severitatem suam, quod principi semper curandum est, dixit: relegandum, quo patri videretur. 5. Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit: memor non de quo censeret, sed cui in consilio esset. Mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit in filio adolescentulo, impulso in id scelus, in quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessisset: debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri.

XVI. O dignum, quem in consilium patres advocarent! o dignum, quem coheredem innocentibus liberis scriberent! Haec clementia Principem decet, ut, quocunque venerit, mansuetiora omnia faciat. Nemo regi tam vilis sit, ut illum perire non sentiat: *qualiscunque, pars imperii est.* In magna imperia *ex minoribus petamus* exemplum? Non est unum im-

perandi genus: imperat Princeps civibus suis, pater liberis, praeceptor discentibus, tribunus vel centurio militibus. 2. Nonne pessimus pater videbitur, qui assiduis plagis liberos, etiam ex levissimis causis, compescet? Uter autem praeceptor liberalibus studiis dignior, qui excarnificabit discipulos, si memoria illis non constiterit, aut si parum agilis in legendo oculus haeserit: an qui monitionibus et verecundia emendare ac docere malit? Tribunum centurionemque da saevum: desertores faciet. Quibus tamen ignoscitur. Numquidnam aequum est, gravius homini et durius imperari, quam imperatur animalibus mutis? 3. Atqui equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister. Fiet enim formidolosus et contumax, nisi eum tactu blandiente permulseris. Idem facit venator, qui instituit catulos vestigia sequi, quique iam exercitatis utitur ad excitandas vel persequendas feras. Nec crebro illis minatur: contundet enim animos, et quidquid est indolis, comminuetur trepidatione degeneri: nec licentiam vagandi errandique passim concedit. Adiicias his licet tardiora agentes iumenta: quae quum ad contumelias et miserias nata sint, nimia saevitia coguntur iugum detrectare.

XVII. Nullum animal morosius est, nullum maiore arte tractandum, quam homo; nulli magis parcendum. Quid enim stultius, quam in iumentis et canibus erubescere, iram exercere, pessima autem conditione sub homine hominem esse? Morbis medemur, nec irascimur: atqui et hic morbus est animi: mollem medicinam desiderat, ipsumque medentem minime infestum aegro. Mali medici est, desperare, ne cures. 2. Idem in his, quorum animus affectus est, facere debebit, cui credita salus omnium est: non cito *spem proiicere*, nec mortifera signa pronuntiare. *Luctetur cum* vitiis, resistat; aliis morbum suum ex-

probret; quosdam molli curatione decipiat, citius meliusque sanaturus remediis fallentibus. Agat Princeps curam, non tantum salutis, sed etiam honestae cicatricis. Nulla regi gloria est ex saeva animadversione: quis enim dubitat posse? At contra maxima, si vim suam continet, si multos irae alienae eripuit, neminem suae impendit.

XVIII. Servis imperare moderate, laus est: et in mancipio cogitandum est, non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura: quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet. Quanto iustius iubet, hominibus liberis, ingenuis, honestis, non ut mancipiis abuti, sed his quos gradu antecedas, quorumque tibi non tradita servitus sit, sed tutela? 2. Servis ad statuam licet confugere: quum in servum omnia liceant, est aliquid, quod in hominem licere commune ius animantium vetet: quia eiusdem naturae est, cuius tu. Quis non Vedium Pollionem peius oderat, quam servi sui, quod muraenas sanguine humano saginabat: et eos qui se aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud, quam serpentium, abiici iubebat? 3. O hominem mille mortibus dignum! sive devorandos servos obiiciebat muraenis, quas esurus erat, sive in hoc tantum illas alebat, ut sic aleret. Quemadmodum domini crudeles tota civitate commonstrantur, invisique et detestabiles sunt: ita regum et iniuria latius patet et infamia, atque odium seculis traditur. Quanto autem non nasci fuit, quam numerari inter publico malo natos?

XIX. Excogitare nemo quidquam poterit, quod magis decorum regenti sit, quam clementia: quocunque modo is, et quocunque iure praepositus ceteris erit. Eo scilicet formosius id esse magnificentiusque fatebimur, quo in maiori praestabitur potestate; quam non oportet noxiam esse, si ad naturae

legem componitur. 2. Natura enim commenta est regem: quod et ex aliis animalibus licet cognoscere, et ex apibus; quarum regi amplissimum cubile est, medioque ac tutissimo loco. Praeterea onere vacat, exactor alienorum operum: et amisso rege totum dilabitur examen: nec unquam plus unum patiuntur, melioremque pugna quaerunt. Praeterea insignis regi forma est, dissimilisque ceteris, tum magnitudine, tum nitore; hoc tamen maxime distinguitur. Iracundissimae, ac pro corporis captu pugnacissimae sunt apes, et aculeos in vulnere relinquunt: rex ipse sine aculeo est. Noluit illum natura nec saevum esse, nec ultionem magno constaturam petere: telumque detraxit, et iram eius inermem reliquit. 3. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Est enim illi mos, exserere se in parvis, et ingentium rerum documenta minima agere. Pudeat, ab exiguis animalibus non trahere mores: quum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Utinam quidem eadem homini lex esset: et ira cum telo suo frangeretur, nec saepius liceret nocere quam semel, nec alienis viribus exercere odia! Facile enim lassaretur furor, si per se sibi satisfaceret, et si mortis periculo vim suam effunderet. 4. Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est. Tantum enim necesse est timeat, quantum timeri voluit; et manus omnium observet, et eo quoque tempore, quo non captatur, peti se iudicet, nullumque momentum immune a metu habeat. Hanc aliquis aegram vitam sustinet, quum liceat innoxium aliis et ob hoc securum, salutare potentiae ius laetis omnibus, tractare? Errat enim, si quis existimat tutum esse ibi regem, ubi nihil a rege tutum est. Securitas securitate mutua paciscenda est. 5. Non opus est instruere in altum editas arces: nec in adscensum arduos colles emunire, nec latera montium abscidere, multiplicibus se

muris turribusque sepire: salvum regem in aperto clementia praestabit. Unum est inexpugnabile munimentum, amor civium. Quid pulchrius est, quam vivere optantibus cunctis, et vota non sub custode nuncupantibus? si paulum valetudo titubavit, non spem hominum excitari, sed metum? nihil esse cuiquam tam pretiosum, quod non pro salute praesidis sui commutatum velit? omne quod illi contingit, sibi quoque evenire deputet. 6. In hoc assiduis bonitatis argumentis probavit, non Rempublicam suam esse, sed se Reipublicae. Quis huic audeat struere aliquod periculum? quis ab hoc non, si possit, fortunam quoque avertere velit, sub quo iustitia, pax, pudicitia, securitas, dignitas florent: sub quo opulenta civitas copia bonorum omnium abundat? 7. Nec alio animo rectorem suum intuetur, quam, si dii immortales potestatem visendi sui faciant, intueamur venerantes colentesque. Quid autem? non proximum illis locum tenet is, qui se ex deorum natura gerit, beneficus ac largus, et in melius potens? Haec affectare, haec imitari decet: maximum ita haberi, ut optimus simul habeatur.

XX. A duabus causis punire princeps solet, si aut se vindicat, aut alium. Prius de ea parte disseram, quae ipsum contingit; difficilius est enim moderari, ubi dolori debetur ultio, quam ubi exemplo. Supervacuum est hoc loco admonere, ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat, et appareat, ut non minorem agi rem periclitantis, quam iudicis, sciat: hoc ad iustitiam, non ad clementiam pertinet. 2. Nunc illum hortamur, ut manifeste laesus animum in potestate habeat, et poenam, si tuto poterit, donet: sin minus, temperet: longeque sit in *suis*, quam in alienis, exorabilior iniuriis. Nam *quemadmodum non* est magni animi, qui de alieno *liberalis est, sed ille* qui quod alteri donat, sibi de-

trahit: ita clementem vocabo, non in alieno dolor facilem, sed eum qui quum suis stimulis exagitetur non prosilit: qui intelligit magni animi esse, iniu rias in summa potentia pati, nec quidquam esse glo riosius principe impune laeso.

XXI. Ultio duas res praestare solet: aut sola tium affert ei qui accepit iniuriam, aut in reliquun securitatem. Principis maior est fortuna, quam u solatio egeat: manifestiorque vis, quam ut alien malo opinionem sibi virium quaerat. Hoc dicc quum ab inferioribus petitus violatusque est; nar si, quos pares aliquando habuit, infra se videt, sati vindicatus est. Regem et servus occidit, et serpen et sagitta: servavit quidem nemo, nisi maior e quem servavit. 2. Uti itaque animose debet tant munere deorum dandi auferendique vitam potens: i his praesertim, quos scit aliquando simile fastigiu obtinuisse: hoc arbitrium adeptus, ultionem impl vit, perfecitque quantum verae poenae satis era Perdidit enim vitam, qui debet: et quisquis ex alt ad inimici pedes abiectus, alienam de capite regn que sententiam exspectavit, in servatoris sui gl riam vivit, plusque nomini eius confert incolumi quam si ex oculis ablatus esset. 3. Assiduum eni spectaculum alienae virtutis est: in triumpho ci transisset. Si vero regnum quoque suum tuto reli qui apud eum potuit, reponique eo unde decidera ingenti incremento surgit laus eius, qui contentu fuit, ex rege victo nihil praeter gloriam sumere. Ho est etiam ex victoria sua triumphare, testarique, n hil se quod dignum esset victore, apud victos inv nisse. 4. Cum civibus, et ignotis, atque humilibu eo moderatius agendum est, quo minoris est, affl xisse eos. Quibusdam libenter parcas: a quibusda te vindicare *fastidias*: et non aliter, quam ab ani *libus parvis et* obterentem inquinantibus redu

manus est: at in iis, qui in ore civitatis servati punitique erunt, occasione notae clementiae utendum est.

XXII. Transeamus ad alienas iniurias: in quibus vindicandis haec tria lex secuta est, quae Princeps quoque sequi debet: aut ut eum, quem punit, emendet: aut ut poena eius ceteros meliores reddat; aut ut sublatis malis securiores ceteri vivant. Ipsos facilius emendabis minore poena: diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest. Nemo dignitati perditae parcit: impunitatis genus est, iam non habere poenae locum. 2. Civitatis autem mores magis corrigit parcitas animadversionum: facit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium: et minus gravis nota est, quam turba damnatorum levat: et severitas, quod maximum remedium habet, assiduitate amittit auctoritatem. Constituit bonos mores civitati Princeps, et vitia eruit, si patiens eorum est, non tanquam probet, sed tanquam invitus, et cum magno tormento ad castigandum veniat. Verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis. Gravior multo poena videtur, quae a miti viro constituitur.

XXIII. Praeterea videbis ea saepe committi, quae saepe vindicantur. Pater tuus plures intra quinquennium culleo insuit, quam omnibus seculis insutos accepimus: multo minus audebant liberi nefas ultimum admittere, quamdiu sine lege crimen fuit. Summa enim prudentia altissimi viri et rerum naturae peritissimi maluerunt, velut incredibile scelus, et ultra audaciam positum praeterire, quam, dum vindicant, ostendere, posse fieri. 2. Itaque parricidae cum lege coeperunt, et illis facinus poena monstravit: pessimo vero loco pietas fuit, postquam saepius culleos vidimus, quam cruces. In qua civitate raro homines puniuntur, in ea consensus fit innocentiae, et indulgetur velut publico bono. Putet se innocentem esse

civitas: erit: magis irascitur a communi frugalitate desciscentibus, si paucos eos esse viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati, quanto plures mali sint.

XXIV. Indicta est aliquando a Senatu sententia, ut servos a liberis cultus distingueret: deinde apparuit, quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent. Idem scito metuendum esse, si nulli ignoscitur: cito apparebit, pars civitatis deterior quanto praegravet. Non minus Principi turpia sunt multa supplicia, quam medico multa funera. Remissius imperanti melius paretur. Natura contumax est humanus animus, et in contrarium atque arduum nitens, sequiturque facilius, quam ducitur. 2. Et ut generosi atque nobiles equi melius facili freno reguntur: ita clementiam voluntaria innocentia impetu suo sequitur, et dignam putat civitas, quam servet sibi. Plus itaque hac via proficitur. Crudelitas minime humanum malum est, indignum tam miti animo. Ferina ista rabies est, sanguine gaudere ac vulneribus, et, abiecto homine, in silvestre animal transire.

XXV. Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni Lysimachum obiicias, an ipse laceres dentibus tuis? tuum illud os est, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius ungues esse, tibi rictum illum edendorum hominum capacem! Non exigimus a te, ut manus ista, exitium familiarium certissimum, ulli salutaris sit: ut iste animus ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem caedemque satietur: clementia vocatur, si ad occidendum amicum carnifex inter homines eligitur! 2. Hoc est, quare vel maxime abominanda sit saevitia, quod excedit fines, primum solitos, deinde humanos. Nova supplicia conquirit, ingenium advocat, instrumenta excogitat, per quae varietur atque extendatur dolor; et delectatur ma-

lis hominum. Tunc ille dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam, quum crudelitas versa est in voluptatem: et iam occidere hominem iuvat. 3. Nam talem virum a tergo sequitur eversio, odia, venena, gladii. Tam multis periculis petitur, quam multorum ipse periculum est: privatisque nonnunquam consiliis, alias vero consternatione publica circumvenitur. Levis enim et privata pernicies non totas urbes movet: quod late furere coepit, et omnes appetit, undique configitur. 4. Serpentes parvulae fallunt, nec publice conficiuntur: ubi aliqua solitam mensuram transiit, et in monstrum excrevit, ubi fontes potu infecit, et si afflavit, deurit obteritque quacunque incessit, ballistis petitur. Possunt verba dare, et evadere pusilla mala: ingentibus obviam itur. 5. Sic unus aeger nec domum quidem perturbat: at ubi crebris mortibus pestilentiam esse apparuit, conclamatio civitatis, ac fuga est, et diis ipsis manus intentantur. Sub uno aliquo tecto flamma apparuit: familia vicinique aquam ingerunt: at incendium vastum, et multas iam domos depastum, parte urbis obruitur.

XXVI. Crudelitatem privatorum serviles quoque manus sub certo crucis periculo ultae sunt: tyrannorum, gentes populique, et quorum erat malum, et hi quibus imminebat, exscindere aggressi sunt. Aliquando sua praesidia in ipsos consurrexerunt, perfidiamque, et impietatem, et feritatem, et quidquid ab illis didicerant, in ipsos exercuerunt. Quid enim potest ab eo quisquam sperare, quem malum esse docuit? Non diu apparet nequitia, nec quantum iubetur, peccat. 2. Sed puta tutam esse crudelitatem: quale eius regnum est? Non aliud, quam captarum urbium forma, et terribiles facies publici metus. Omnia moesta, trepida, confusa: voluptates ipsae timentur. Non conviria secura ineunt, in quibus

lingua solicite etiam ebriis custodienda est: non spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi quaeritur. Apparentur licet magna impensa, et regiis opibus, et artificum exquisitis nominibus: quem tamen ludi in carcere iuvent? 3. Quod istud, dii boni, malum est, occidere, saevire, delectari sono catenarum, et civium capita decidere, quocunque ventum est multum sanguinis fundere, aspectu suo terrere ac fugare? Quae alia vita esset, si leones ursique regnarent? si serpentibus in nos, ac noxiosissimo cuique animali daretur potestas? Illa rationis expertia et a nobis immanitatis crimine damnata, abstinent suis, et tuta est etiam inter feras similitudo: 4. horum ne a necessariis quidem rabies temperat sibi, sed externa suaque in aequo habet, quo possit exercitatior a singulorum caedibus deinde in exitia gentium serpere. Et iniicere tectis ignem, aratrum vetustis urbibus inducere, potentiam putat: et unum occidi iubere aut alterum, parum imperatorium credit, nisi eodem tempore grex miserorum subiectus stetit, crudelitatem suam in ordinem coactam putat. 5. Felicitas illa, multis salutem dare, et ad vitam ab ipsa morte revocare, et mereri clementia civicam. Nullum ornamentum Principis fastigio dignius pulcriusque est, quam illa corona ob cives servatos. Non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parata bello spolia. Haec divina potentia est, gregatim ac publice servare: multos autem occidere, et indiscretos, incendii ac ruinae potentia est.

DE
CLEMENTIA
LIBER SECUNDUS.

Ut de clementia scriberem, Nero Caesar, una me vox tua maxime compulit: quam ego non sine admiratione, et quum diceretur, audisse memini, et deinde aliis narrasse. Vocem generosam, magni animi, magnae lenitatis, quae non composita, nec alienis auribus data, subito erupit, et bonitatem tuam cum fortuna tua litigantem in medium adduxit! Animad versurus in latrones duos Burrus praefectus tuus, vir egregius, et tibi Principi notus, exigebat a te, scriberes, in quos et ex qua causa animadverti velles. Hoc saepe dilatum, ut aliquando fieret, instabat. 2. Invitus invito quum chartam protulisset, traderetque, exclamasti: „Vellem nescire literas!" O dignam vocem, quam audirent omnes gentes, quae Romanum imperium incolunt, quaeque iuxta iacent dubiae libertatis, quaeque se contra viribus aut animis attollunt. O vocem, in concionem omnium mortalium mittendam, in cuius verba Principes regesque iurarent! 3. O vocem publica generis humani innocentia dignam, cui redderetur antiquum illud seculum! Nunc profecto consentire decebat ad aequum bonumque, *expulsa alieni cupidine*, ex qua omne animi malum *oritur: pietatem* integritatemque cum fide ac mode-

stia resurgere: et vitia diuturno abusa regno, tandem felici ac puro seculo dare locum.

II. Futurum hoc, Caesar, ex magna parte sperare et confiteri libet: tradetur ista animi tui mansuetudo, diffundeturque paulatim per omne imperii corpus, et cuncta in similitudinem tui formabuntur. A capite bona valetudo: inde omnia vegeta sunt atque erecta, aut languore demissa, prout animus eorum viget, aut marcet. Et erunt cives, erunt socii digni hac bonitate, et in totum orbem recti mores revertentur: parcetur ubique manibus [tuis.] 2. Diutius me morari hic patere, non ut blandiar auribus tuis: nec enim mihi hic mos est: maluerim veris offendere, quam placere adulando. Quid ergo est? praeter id, quod bene factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te cupio, ut quod nunc natura et impetus est, fiat iudicium; illud mecum considero, multas voces magnas, sed detestabiles, in vitam humanam pervenisse, celebresque vulgo ferri: ut illam: „Oderint, dum metuant!" Cui Graecus versus similis est, qui se mortuo terram misceri ignibus iubet: et alia huius notae. 3. Ac nescio, quomodo ingenia immania et invisa, materia secundiori expresserunt sensus vehementes et concitatos. Nullam adhuc vocem audivi ex bono lenique animosam. Quid ergo est? ut raro, invitus, et cum magna cunctatione, ita aliquando scribas necesse est illud, quod tibi in odium literas adduxit: sed, sicut facis, cum magna cunctatione, cum multis dilationibus.

III. Et ne forte decipiat nos speciosum clementiae nomen, aliquando et in contrarium abducat: videamus quid sit clementia, qualisque sit, et quos fines habeat. Clementia est temperantia animi, in potestate ulciscendi: vel, lenitas superioris adversus *inferiorem in constituendis poenis.* Plura proponere, *est tutius,* ne una definitio parum rem compre-

hendat, et, ut ita dicam, formula excidat. Itaque dici potest et inclinatio animi ad lenitatem in poena exigenda. Illa finitio contradictiones inveniet, quamvis maxime ad verum accedat, si dixerimus, clementiam esse moderationem, aliquid ex merita ac debita poena remittentem. Reclamabitur, nullam virtutem quidquam minus debito facere. Atqui hoc omnes intelligunt, clementiam esse, quae se flectit citra id, quod merito constitui posset. Huic contrariam imperiti putant severitatem; sed nulla virtus virtuti contraria est.

IV. Quid ergo opponitur clementiae? Crudelitas, quae nihil aliud est, quam atrocitas animi in exigendis poenis. Sed quidam non exigunt poenas, crudeles tamen sunt: tanquam, qui ignotos homines et obvios non in compendium, sed occidendi causa occidunt. Nec interficere contenti saeviunt: ut Sinis ille et Procrustes, et piratae, qui captos verberant, et in ignem vivos imponunt. 2. Haec crudelitas quidem: sed quia nec ultionem sequitur, (non enim laesa est) nec peccato alicui irascitur, (nullum enim antecessit crimen) extra finitionem nostram cadit: quae finitio continebat in exigendis poenis intemperantiam animi. Possumus dicere, non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui voluptati saevitia est: possumus insaniam vocare. Nam varia sunt genera eius, et nullum certius, quam quod in caedes hominum et laniationes pervenit. 3. Illos ergo crudeles vocabo, qui puniendi causam habent, modum non habent. Sicut in Phalari, quem aiunt non quidem in homines innocentes, sed super humanum ac probabilem modum saevisse. Possumus effugere cavillationem, et ita finire, ut sit crudelitas inclinatio animi ad asperiora. Hanc clementia repellit longius a se: nam severitatem illi convenire, certum est. 4. Ad rem pertinet, quaerere hoc loco, quid sit

misericordia. Plerique enim ut virtutem eam laudant, et bonum hominem vocant misericordem. At haec vitium animi est. Utraque circa severitatem, circaque clementiam posita sunt: quae vitare debemus, ne per speciem severitatis in crudelitatem, neve per speciem clementiae in misericordiam incidamus. In hoc, leviore periculo erratur, sed par error est a vero recedentium.

V. Ergo quemadmodum religio deos colit, superstitio violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes boni praestabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis. Itaque pessimo cuique familiarissima est. Anus et mulierculae sunt, quae lacrimis nocentissimorum moventur, quae, si liceret, carcerem effringerent. Misericordia non causam, sed fortunam spectat; clementia rationi accedit. 2. Scio male audire apud imperitos sectam Stoicorum, tanquam nimis duram, et minime principibus regibusque bonum daturam consilium. Obiicitur enim illi, quod sapientem negat misereri, negat ignoscere. Haec si per se ponantur, invisa sunt: videntur enim nullam spem relinquere humanis erroribus, sed omnia delicta ad poenam deducere. 3. Quod si est, quidni haec scientia, quae dediscere humanitatem iubet, portumque adversus fortunam certissimum mutuo auxilio cludit? Sed nulla secta benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior: ut propositum sit usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere. Misericordia est aegritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem: aut, tristitia ex alienis malis contracta, quae accidere immerentibus credit. 4. Aegritudo autem in sapientem virum non cadit: serena eius mens est, nec quidquam incidere potest, quod illam obducat: nihilque, quam

magnus animus, decet. Non potest autem magnus esse idem, si metus et moeror contundit, si mentem obducit et contrahit. Hoc sapienti ne in suis quidem accidet calamitatibus, sed omnem fortunae iram reverberabit, et ante se franget. 5. Eandem semper faciem servabit, placidam, inconcussam: quod facere non posset, si tristitiam reciperet. Adiice, quod sapiens providet, et in expedito consilium habet; nunquam autem liquidum sincerumque ex turbido venit. Tristitia enim inhabilis est ad dispiciendas res, utilia excogitanda, periculosa vitanda, aequa aestimanda. Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit; cetera omnia, quae qui miserentur solent facere, hic libens et alius animo faciet.

VI. Succurret alienis lacrimis, non accedet: dabit manum naufrago, exsuli hospitium, egenti stipem, non hanc contumeliosam, qua pars maior horum, qui se misericordes videri volunt, abiicit et fastidit quos adiuvat, contingique ab his timet: sed ut homo homini, ex communi dabit. Donabit lacrimis maternis filium, et catenas solvi iubebit, et ludo eximet, et cadaver etiam noxium sepeliet. At faciet ista tranquilla mente, vultu suo. 2. Ergo non miserebitur sapiens, sed succurret, sed proderit, in commune auxilium natus ac publicum bonum, ex quo dabit cuique partem: etiam ad calamitosos, pro portione, improbandos et emendandos bonitatem suam permittet. Afflictis vero, et fortius laborantibus, multo libentius subveniet. Quotiens poterit, fortunae intercedet; ubi enim opibus potius utetur, aut viribus, quam ad restituenda, quae casus impulit? Vultum quidem non deiiciet, nec animum ob aeruscantis civis aridam ac pannosam maciem, et innixam baculo senectutem: ceterum omnibus dignis proderit, et deorum more calamitosos propitius respiciet. 3. Misericordia vicina est miseriae: habet enim aliquid, trahitque ex ea

Imbecilles oculos esse scias, qui ad alienam lippitudinem et ipsi suffunduntur: tam mehercule, quam morbum esse, non hilaritatem, semper arridere ridentibus, et ad omnium oscitationem ipsum quoque os diducere. Misericordia vitium est animorum, nimis miseriae faventium: quam si quis a sapiente exigit, prope est, ut lamentationem exigat, et in alienis funeribus gemitus.

VII. At quare non ignoscat, dicam. Constituamus nunc quoque quid sit venia, ut sciamus dari illam a sapiente non debere. Venia est poenae meritae remissio. Hanc sapiens quare non debeat dare, reddunt rationem diutius, quibus hoc propositum est. Ego ut breviter, tanquam in alieno iudicio, dicam: ei ignoscitur, qui puniri debuit; sapiens autem nihil facit, quod non debet, nihil praetermittit, quod debet. Itaque poenam, quam exigere debet, non donat; sed illud, quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit: parcit enim sapiens, consulit, et corrigit. 2. Idem facit, quod si ignosceret, nec ignoscit: quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri debuit, omisisse. Aliquem verbis tantum admonebit, poena non afficiet, aetatem eius emendabilem intuens: aliquem invidia criminis manifeste laborantem, iubebit incolumem esse, quia deceptus est, quia per vinum lapsus. Hostes dimittet salvos, aliquando etiam laudatos, si honestis causis pro fide, pro foedere, pro libertate in bellum accincti sunt. 3. Haec omnia non veniae, sed clementiae opera sunt. Clementia liberum arbitrium habet: non sub formula, sed ex aequo et bono iudicat; et absolvere illi licet, et quanti vult, taxare litem. Nihil ex his facit, tanquam iusto minus fecerit, sed tanquam id quod constituit, iustissimum sit. Ignoscere autem est, quae iudicas punienda, non punire. 4. Venia, debitae poenae remissio est: clementia hoc primum

praestat, ut quos dimittit, nihil aliud illos pati debuisse pronuntiet. Plenior est ergo quam venia, et honestior. De verbo (ut mea fert opinio) controversia est; de re quidem convenit. Sapiens multa remittet, multos parum sani, sed sanabilis ingenii, servabit. 5. Agricolas bonos imitabitur, qui non tantum rectas procerasque arbores colunt: sed illis quoque, quas aliqua depravavit causa, adminicula quibus regantur, applicant. Alias circumcidunt, ne proceritatem rami premant: quasdam, infirmas vitio loci, nutriunt: quibusdam, aliena umbra laborantibus, coelum aperiunt. Secundum haec videbit perfectus sapiens, quod ingenium qua ratione tractandum sit, quo modo in rectum prava flectantur.

Multa desunt.

DE
BREVITATE VITAE
AD PAULLINUM.

Maior pars mortalium, Paulline, de naturae malignitate conqueritur, quod in exiguum aevi gignimur, quod haec tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant: adeo ut, exceptis admodum paucis, ceteros in ipso vitae apparatu vita destituat. Nec huic publico, ut opinantur, malo turba tantum et imprudens vulgus ingemuit: clarorum quoque virorum hic affectus querelas evocavit. Inde illa maximi medicorum exclamatio est: „vitam brevem esse, longam artem.“ 2. Inde Aristoteli, cum rerum natura exigenti, minime conveniens sapienti viro lis est: illam animalibus tantum indulsisse, ut quina aut dena secula educerent, homini in tam multa ac magna genito, tanto citeriorem terminum stare. 3. Non exiguum temporis habemus: sed multum perdimus. Satis longa vita, et in maximarum rerum consummationem large data est, si tota bene collocaretur. Sed ubi per luxum ac negligentiam defluit, ubi nulli rei bonae impenditur; ultima demum necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse sentimus. 4. Ita est: non accepimus brevem vitam, sed fecimus: nec inopes eius, sed prodigi sumus. *Sicut amplae* et regiae opes, ubi ad malum

dominum pervenerunt, momento dissipantur, at quamvis modicae si bono custodi traditae sunt, usu crescunt: ita aetas nostra bene disponenti multum patet.

II. Quid de rerum natura querimur? Illa se benigne gessit: vita, si scias uti, longa est. Alium insatiabilis tenet avaritia: alium in supervacuis laboribus operosa sedulitas: alius vino madet: alius inertia torpet: alium defatigat ex alienis iudiciis suspensa semper ambitio: alium mercandi praeceps cupiditas circa omnes terras, omnia maria, spe lucri, ducit. Quosdam torquet cupido militiae, nunquam non aut alienis periculis intentos, aut suis anxios: sunt quos ingratus superiorum cultus voluntaria servitute consumat. 2. Multos aut affectatio alienae fortunae, aut suae odium detinuit: plerosque nihil certum sequentes, vaga et inconstans, et sibi displicens levitas, per nova consilia iactavit. Quibusdam nihil quo cursum dirigant, placet, sed marcentes oscitantesque fata deprehendunt: adeo ut quod apud maximum poëtarum more oraculi dictum est, verum esse non dubitem:

Exigua pars est vitae, quam nos vivimus.

Certum quidem omne spatium non vita, sed tempus est. 3. Urgentia circumstant vitia undique: nec resurgere, aut in dispectum veri attollere oculos sinunt, sed mersos, et in cupiditatibus infixos premunt. Nunquam illis recurrere ad se licet, si quando aliqua quies fortuito contigit: velut in profundo mari, in quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur, nec unquam illis a cupiditatibus suis otium instat. De istis me putas disserere, quorum in confesso mala sunt? Aspice illos, ad quorum felicitatem concurritur: bonis suis effocantur. 4. Quam multis *graves sunt divitiae!* quam multorum eloquentia, *quotidiano ostentandi* ingenii spatio, sanguinem edu

cit! quam multi continuis voluptatibus pallent! quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus! Omnes deniqte istos, ab infirmis usque ad summos, pererra: hic advocat, hic adest: ille periclitatur, ille defendit, ille iudicat. Nemo se sibi vindicat: alius in alium consumitur. 5. Interroga de istis, quorum nomina ediscuntur: his illos dignosci videbis notis: „ Hic illius cultor est, ille illius, suus nemo." Deinde dementissima quorundam indignatio est: queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint. Audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse nunquam vacat? Ille tamen, quisquis est, insolenti quidem vultu, sed aliquando respexit; ille aures suas ad tua verba demisit: ille te ad latus suum recepit; tu non inspicere te unquam, non audire dignatus es.

III. Non est itaque, quod ista officia cuiquam imputes: quoniam quidem quum illa faceres, non esse cum alio volebas, sed tecum esse non poteras. Omnia licet, quae unquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant, nunquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur. Praedia sua occupari a nullo patiuntur, et si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios sinunt, immo vero ipsi etiam possessores eius futuros inducunt. Nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere velit: vitam unusquisque quam multis distribuit? 2. Adstricti sunt in continendo patrimonio: simul ad temporis iacturam ventum est, profusissimi in eo, cuius unius honesta avaritia est. Libet itaque ex seniorum turba comprehendere aliquem! „Pervenisse te ad ultimum aetatis humanae videmus: centesimus tibi, vel supra, premitur annus: agedum, ad computationem aetatem tuam revoca. *Dic, quantum* ex isto tempore creditor, quantum *amica, quantum* reus, quantum cliens abstulerit

quantum lis uxoria, quantum servorum coërcitio, quantum officiosa per urbem discursatio. 3. Adiice morbos, quos manu fecimus: adiice, quod et sine usu iacuit: videbis te pauciores annos habere, quam numeras. Repete memoria tecum, quando certus consilii fueris, quotus quisque dies, ut destinaveras, recesserit; qui tibi usus tui fuerit; quando in statu suo vultus, quando animus intrepidus; quid tibi in tam longo aevo facti operis sit; quam multi vitam tuam diripuerint, te non sentiente quid perderes; quantum vanus dolor, stulta laetitia, avida cupiditas, blanda conversatio abstulerit; quam exiguum tibi de tuo relictum sit: intelliges, te immaturum mori!"

IV. Quid ergo est in causa? tanquam semper victuri vivitis: nunquam vobis fragilitas vestra succurrit. Non observatis quantum iam temporis transierit: velut ex pleno et abundanti perditis, quum interim fortasse ille ipse, alicui vel homini vel rei donatus, ultimus dies sit. Omnia, tanquam mortales, timetis: omnia, tanquam immortales, concupiscitis. Audies plerosque dicentes: „a quinquagesimo in otium secedam: sexagesimus annus ab officiis me demittet." Et quem tandem longioris vitae praedem accipis? quis ista, sicuti disponis, ire patietur? 2. Non pudet te reliquias vitae tibi reservare, et id solum tempus bonae menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? Quam serum est, tunc vivere incipere, quum desinendum est! Quae tam stulta mortalitatis oblivio, in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia: et inde velle vitam inchoare, quo pauci perduxerunt! 3. Potentissimis, et in altum sublatis hominibus, excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis *suis praeferant.* Cupiunt interim ex illo fastigio suo, *si tuto liceat, descendere.* Nam ut nihil extra lacessat, *aut quatiat:* in se ipsa fortuna ruit.

V. Divus Augustus, cui dii plura quam ulli praestiterunt, non desiit quietem sibi precari, vacationem a Republica petere. Omnis eius sermo ad hoc semper revolutus est, ut sibi speraret otium. Hoc labores suos, etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solatio: „aliquando se victurum sibi.“ In quadam ad senatum missa epistola, quum requiem suam non vacuam fore dignitatis, nec a priore gloria discrepantem, pollicitus esset, haec verba inveni: 2. „Sed ista „fieri speciosius, quam promitti possunt: me tamen „cupido temporis optatissimi mihi, provexit, ut, quo„niam rerum laetitia moratur adhuc, praeciperem „aliquid voluptatis ex verborum dulcedine.“ Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione praesumeret! Qui omnia videbat ex se uno pendentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem laetissimus cogitabat, quo magnitudinem suam exueret. 3. Expertus erat, quantum illa bona, per omnes terras fulgentia, sudoris exprimerent, quantum occultarum solicitudinum tegerent: cum civibus primum, deinde cum collegis, novissime cum affinibus, coactus armis decernere, mari terraque sanguinem fudit: per Macedoniam, Siciliam, Aegyptum, Syriam Asiamque, et omnes prope oras bello circumactus, Romana caede lassos exercitus ad externa bella convertit. 4. Dum Alpes pacat, immixtosque mediae paci et imperio hostes perdomat, dum ultra Rhenum, Euphratem et Danubium terminos movet, in ipsa urbe, Murenae, Caepionis, Lepidi, Egnatiorum in eum mucrones acuebantur. Nondum horum effugerat insidias: filia, et tot nobiles iuvenes adulterio velut sacramento adacti, iam infractam aetatem territabant: plusque et iterum timenda cum Antonio mulier. 5. Haec ulcera cum ipsis membris *absciderat: alia* subnascebantur: velut grave multo *sanguine corpus*, parte semper aliqua rumpebatur.

Itaque otium optabat: in huius spe et cogitatione labores eius residebant. Hoc votum erat eius, qui voti compotes facere poterat. Marcus Cicero inter Catilinas Clodiosque iactatus, Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum republica, et illam pessum euntem tenet, novissime abductus, nec secundis rebus quietus, nec adversarum patiens, quotiens illum ipsum consulatum suum non sine causa, sed sine fine laudatum, detestatur! 6. quam flebiles voces exprimit in quadam ad Atticum epistola, iam victo patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma refovente! „Quid agam," inquit, „hic, quaeris? moror in Tusculano meo semiliber." Alia deinceps adiicit, quibus et priorem aetatem complorat, et de praesenti queritur, et de futura desperat. Semiliberum se dixit Cicero? At mehercules nunquam sapiens in tam humile nomen procedet, nunquam semiliber erit: integrae semper libertatis et solidae, solutus, et sui iuris, altior ceteris. Quid enim supra eum potest esse, qui supra fortunam est?

VI. Livius Drusus, vir acer et vehemens, quum leges novas et mala Gracchana movisset, stipatus ingenti totius Italiae coetu, exitum rerum non providens, quas nec agere licebat, nec iam liberum erat semel inchoatas relinquere, exsecratus inquietam a primordiis vitam, dicitur dixisse: „Uni sibi, nec puero quidem, unquam ferias contigisse." Ausus enim et pupillus adhuc et praetextatus, iudicibus reos commendare, et gratiam suam foro interponere tam efficaciter, ut quaedam iudicia constet ab illo rapta. 2. Quo non irrumperet tam immatura ambitio! Scires in malum ingens, et privatum et publicum, evasuram illam tam praecoquem audaciam! Sero itaque querebatur, „nullas sibi ferias contigisse," a puero seditiosus, et foro gravis. Disputatur, an ipse sibi

manus attulerit: subito enim vulnere per inguen accepto collapsus est: aliquo dubitante, an mors voluntaria esset: nullo, an tempestiva. 3. Supervacuum est commemorare plures, qui, quum aliis felicissimi viderentur, ipsi in se verum testimonium dixerunt, prodentes omnem actum annorum suorum. Sed his querelis nec alios mutaverunt, nec se ipsos. Nam quum verba eruperunt, affectus ad consuetudinem relabuntur. Vestra mehercule vita, licet supra mille annos exeat, in arctissimum contrahetur: ista vitia nullum non seculum devorabunt: hoc vero spatium, quod, quamvis natura currit, ratio dilatat, cito vos effugiat necesse est. 4. Non enim apprehenditis, nec retinetis, nec velocissimae omnium rei moram facitis, sed abire ut rem supervacuam ac reparabilem sinitis. In primis autem et illos numero, qui nulli rei, nisi vino ac libidini vacant: nulli enim turpius occupati sunt. Ceteri, etiamsi vana gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant. 5. Licet avaros mihi, licet vel iracundos enumeres, vel odia exercentes iniusta, vel bella: omnes isti virilius peccant: in ventrem ac libidinem proiectorum inhonesta labes est. Omnia istorum tempora excute: adspice quamdiu computent, quamdiu insidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum vadimonia sua atque aliena occupent, quantum convivia, quae iam ipsa officia sunt; videbis, quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua, vel bona. 6. Denique inter omnes convenit, nullam rem bene exerceri posse ab homine occupato: non eloquentiam, non liberales disciplinas: quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata respuit. Nihil minus est hominis occupati, quam vivere: nullius rei difficilior est scientia.

VII. Professores aliarum artium vulgo multique sunt: quasdam vero ex his pueri admodum ita perce-

pisse visi sunt, ut etiam praecipere possent. Vivere tota vita discendum est: et quod magis fortasse mirabere, tota vita discendum est mori. Tot maximi viri, relictis omnibus impedimentis, quum divitiis, officiis, voluptatibus renuntiassent, hoc unum in extremam usque aetatem egerunt, ut vivere scirent: plures tamen ex his nondum se scire confessi e vita abierunt: nedum ut isti sciant. 2. Magni, mihi crede, et supra humanos errores eminentis viri est, nihil ex suo tempore delibari sinere: et ideo vita eius longissima est, cui quantumcunque patuit, totum ipsi vacavit. Nihil inde incultum otiosumque iacuit: nihil sub alio fuit. Neque enim quidquam reperit dignum, quod cum tempore suo permutaret, custos eius parcissimus. Itaque satis illi fuit: his vero necesse est defuisse, ex quorum vita multum populus tulit. 3. Nec est quod putes, hinc illos non intelligere damnum suum. Plerosque certe audies ex his quos magna felicitas gravat, inter clientium greges, aut causarum actiones, aut ceteras honestas miserias exclamare interdum: „Mihi vivere non licet!“ Quidni non liceat? Omnes illi qui te sibi advocant, tibi abducunt. Ille reus quot dies abstulit! quot ille candidatus! quot illa anus, efferendis heredibus lassa! quot ille ad irritandam avaritiam captantium simulatus aeger! quot ille potentior amicus, qui vos non in amicitia, sed in apparatu habet! 4. Dispunge, inquam, ac recense vitae tuae dies: videbis paucos admodum et ridiculos apud te resedisse. Assecutus ille quos optaverat fasces, cupit ponere, et subinde dicit: „Quando hic annus praeteribit?“ Facit ille ludos, quorum sortem sibi obtingere magno aestimavit: „Quando,“ inquit, „istos effugiam?“ Diripitur ille toto foro patronus, et magno concursu omnia, ultra quam audiri potest, complet: „Quando,“ inquit, „res proferentur?“ 5. Praecipitat quisque

vitam suam, et futuri desiderio laborat, praesentium taedio. At ille, qui nullum non tempus in usus suos confert, qui omnes dies tanquam vitam ordinat, nec optat crastinum, nec timet. Quid enim est, quod iam ulla hora novae voluptatis possit afferre? Omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt: de cetero fors fortuna, ut volet, ordinet; vita iam in tuto est. Huic adiici potest, detrahi nihil: et adiici sic, quemadmodum aliquis ventre saturo iam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit.

VIII. Non est itaque, quod quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse: non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim? si illum multum putes navigavisse, quem saeva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso furentium per eadem spatia in orbem egit? Non ille multum navigavit, sed multum iactatus est. Mirari soleo, quum video aliquos tempus petere, et eos, qui rogantur, facillimos. 2. Illud uterque spectat, propter quod tempus petitum est: ipsum tempus quidem neuter. Quasi nihil petitur, quasi nihil datur: re omnium pretiosissima luditur. Fallit autem illos, quia res incorporalis est, quia sub oculos non venit: ideoque vilissima aestimatur, immo paene nullum pretium eius est. Annua congiaria homines clarissimi accipiunt, et his aut laborem, aut operam, aut diligentiam suam locant: nemo aestimat tempus. Utuntur illo laxius, quasi gratuito. 3. At eosdem aegros vide, si mortis periculum admotum est propius, medicorum genua tangentes: si metuunt capitale supplicium, omnia sua, ut vivant, paratos impendere. Tanta in illis discordia affectuum est. Quodsi posset, quemadmodum praeteritorum annorum cuiusque numerus proponi, sic futurorum: quomodo illi, qui paucos *viderent* superesse, trepidarent, quomodo illis *parcerent!* Atqui facile est, quamvis exiguum dia-

pensare, quod certum est: id debet servari diligentius, quod nescias quando deficiat. 4. Nec est tamen, quod ignorare putes illos, quam cara res sit. Dicere solent iis, quos validissime diligunt, paratos se partem annorum suorum dare. Dant, nec intelligunt: dant autem ita, ut sine illorum incremento sibi detrahant: sed hoc ipsum an detrahant, nesciunt: ideo tolerabilis est illis iactura detrimenti latentis. Nemo restituet annos, nemo iterum te tibi reddet. 5. Ibit qua coepit aetas, nec cursum suum aut revocabit aut supprimet: nihil tumultuabitur, nihil admonebit velocitatis suae: tacita labetur. Non illa se regis imperio, non favore populi longius proferet. Sicut missa est a primo, decurret: nusquam divertet, nusquam remorabitur. Quid fiet? tu occupatus es, vita festinat: mors interim aderit, cui, velis nolis, vacandum est.

IX. Potestne quisquam, dico, hominum eorum, qui prudentiam iactant, et operosius occupati sunt, quam ut melius possint vivere? Impendio vitae vitam instruunt, cogitationes suas in longum ordinant: maxima porro vitae iactura dilatio est. Illa primum quemque extrahit diem, illa eripit praesentia, dum ulteriora promittit. Maximum vivendi impedimentum est exspectatio, quae pendet ex crastino. Perdis hodiernum: quod in manu fortunae positum est, disponis: quod in tua, dimittis. Quo spectas, quo te extendis? Omnia quae ventura sunt, in incerto iacent: protinus vive. 2. Clamat ecce maximus vates, et velut divino ore instinctus salutare carmen canit:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit.

Quid cunctaris, inquit, quid cessas? Nisi occupas, *fugit: quum* occupaveris, tamen fugiet. Itaque cum *celeritate temporis*, utendi velocitate certandum est.

velut ex torrente rapido, nec semper casuro, cito hauriendum est. Hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem, quod non optimam quamque aetatem, sed diem dicit. 3. Quid securus, et in tanta temporum fuga lentus, menses tibi et annos, et longam seriem, utcunque aviditati tuae visum est, exporrigis? De die tecum loquitur, et de hoc ipso fugiente. Non dubium est ergo, quin prima quaeque optima dies fugiat mortalibus miseris, id est, occupatis: quorum pueriles adhuc animos senectus opprimit, ad quam imparati inermesque veniunt. Nihil enim provisum est: subito in illam, nec opinantes inciderunt: accedere eam quotidie non sentiebant. Quemadmodum aut sermo, aut lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit; pervenisse se ante sciunt, quam appropinquasse: ita hoc iter vitae assiduum et citatissimum, quod dormientes vigilantesque eodem gradu facimus, occupatis non apparet, nisi in fine.

X. Quod proposui, si in partes velim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem brevissimam esse occupatorum vitam. Solebat dicere Fabianus, non ex his cathedrariis philosophis, sed ex veris et antiquis: „contra affectus impetu, non subtilitate pugnandum; nec minutis vulneribus, sed incursu avertendam aciem non probam: cavillationem enim retundi debere, non vellicari.“ Tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum deplorandi sunt. 2. In tria tempora vita dividitur: quod est, quod fuit, et quod futurum est. Ex his quod agimus, breve est: quod acturi sumus, dubium: quod egimus, certum. Hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. Hoc amittunt occupati: nec enim illis vacat praeterita *respicere*, et si vacet, iniucunda est poenitendae rei recordatio. Inviti namque ad tempora

male exacta animum revocant, nec audent ea ret tare, quorum vitia etiam quae aliquo praesentis vo ptatis lenocinio subripiebantur, retractando pa scunt. Nemo, nisi a quo omnia acta sunt sub c sura sua, quae nunquam fallitur, libenter se in pr teritum retorquet. 3. Ille qui multa ambitiose c cupiit, superbe contemsit, impotenter vicit, insidi decepit, avare rapuit, prodige effudit, necesse memoriam suam timeat. Atqui haec est p temporis nostri sacra ac dedicata, omnes huma casus supergressa, extra regnum fortunae subduc quam non inopia, non metus, non morborum incur exagitat. 4. Haec nec turbari, nec eripi potest: p petua eius et intrepida possessio est. Singuli t tum dies, et hi per momenta praesentes sunt: at pr teriti temporis omnes, quum iusseris, aderunt, ad bitrium tuum se inspici ac detineri patientur: qu facere occupatis non vacat. Securae et quietae m tis est, in omnes vitae suae partes discurrere: oc patorum animi velut sub iugo sunt, flectere se ac spicere non possunt. 5. Abiit igitur vita eorum profundum, et ut nihil prodest, quantumlibet in ras, si non subest quod excipiat, ac servet: sic ni refert, quantum temporis detur, si non est ubi si sidat. Per quassos foratosque animos transmittit 6. Praesens tempus brevissimum est, adeo quid ut quibusdam nullum videatur: in cursu enim se per est, fluit et praecipitatur: ante desinit esse, qu venit: nec magis moram patitur, quam mundus, sidera, quorum irrequieta semper agitatio, nunqu in eodem vestigio manet. Solum igitur ad occupa praesens pertinet tempus: quod tam breve ut arripi non possit, et id ipsum illis, districtis multa, subducitur.

XI. Denique vis scire, quam non diu vivant? V *quam cupiant diu vivere*. Decrepiti senes panco

annorum accessionem votis mendicant; minores natu se ipsos esse fingunt; mendacio sibi blandiuntur, et tam libenter fallunt, quam si fata una decipiant. Iam vero quum illos aliqua imbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tanquam exeant de vita, sed tanquam extrahantur! Stultos se fuisse, quod non vixerint, clamitant, et, si modo evaserint ex illa valetudine, in otio victuros. 2. Tunc, quam frustra paraverint, quibus non fruerentur, quam incassum omnis labor ceciderit, cogitant. At quibus vita procul ab omni negotio agitur, quidni spatiosa sit? Nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil negligentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil supervacuum est: tota (ut ita dicam) in reditu est. Quantulacunque itaque abunde sufficit: et ideo quandocunque ultimus dies venerit, non cunctabitur vir sapiens ire ad mortem certo gradu. 3. Quaeris forte, quos occupatos vocem? Non est quod me solos putes dicere, quos a basilica immissi demum canes eiiciunt; quos aut in sua vides turba speciosius elidi, aut in aliena contemtius; quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus illidant; quos hasta praetoris infami lucro, et quandoque suppuraturo, exercet. Quorundam otium occupatum est: in villa, aut in lecto suo, in media solitudine, quamvis ab omnibus recesserunt, sibi ipsi molesti sunt; quorundam non otiosa vita est dicenda, sed desidiosa occupatio.

XII. Illum tu otiosum vocas, qui Corinthia paucorum furore pretiosa, anxia subtilitate concinnat, et maiorem dierum partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in ceromate (nam, pro facinus, ne Romanis quidem vitiis laboramus!) spectator puerorum rixantium sedet? qui victorum suorum greges in aetatum et colorum paria diducit? qui athletas notissimos pascit? Quid? illos otiosos vocas, quibus

apud tonsorem multae horae transmittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte succrevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disiecta coma restituitur: aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur? 2. Quomodo irascuntur, si tonsor paulo negligentior fuit? tanquam virum tonderet! Quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia in annulos suos reciderunt? Quis est istorum, qui non malit rempublicam suam turbari, quam comam? qui non solicitior sit de capitis sui decore, quam de salute? qui non comtior esse malit, quam honestior? Hos tu otiosos vocas, inter pectinem speculumque occupatos? 3. Quid illi, qui in componendis, audiendis, dicendis canticis operati sunt: dum vocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, inflexu modulationis inertissimae torquent? Quorum digiti aliquod inter se carmen metientes semper sonant: quorum, quum ad res serias saepe et tristes adhibiti sunt, exauditur tacita modulatio? Non habent isti otium, sed iners negotium. 4. Convivia mehercule horum non posuerim inter vacantia tempora, quum videam, quam soliciti argentum ordinent, quam diligenter exoletorum suorum tunicas succingant, quam suspensi sint, quomodo aper a coquo exeat: quanta celeritate, signo dato, glabri ad ministeria discurrant: quanta arte scindantur aves in frusta non enormia: quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa detergeant. Ex his elegantiae lautitiaeque fama captatur, et usque eo in omnes vitae successus mala sua illos sequuntur, ut nec bibant sine ambitione, nec edant. 5. Nec illos quidem inter otiosos numeraveris, qui sella se et lectica huc et illuc ferunt, et ad gestationum suarum, *quasi deserere illas* non liceat, horas occurrunt: *quos, quando lavari* debeant, quando natare, quando

coenare, alius admonet: et usque eo nimio delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non possint, an esuriant. 6. Audio quendam ex delicatis (si modo deliciae vocandae sunt, vitam et consuetudinem humanam dediscere) quum ex balneo inter manus elatus, et in sella positus esset, dixisse interrogando: „Iam sedeo?" Hunc tu ignorantem an sedeat, putas scire an vivat, an videat, an otiosus sit? Non facile dixerim, utrum magis miserear, si hoc ignoravit, an si se ignorare finxit. Multarum quidem rerum oblivionem sentiunt, sed multarum et imitantur: quaedam vitia illos, quasi felicitatis argumenta, delectant. Nimis humilis et contemti hominis esse videtur, scire, quid faciat. I nunc, et mimos multa mentiri ad exprobrandam luxuriam puta. Plura mehercule praetereunt quam fingunt, et tanta incredibilium vitiorum copia, ingenioso in hoc unum seculo, processit, ut iam mimorum arguere possimus negligentiam. Esse aliquem, qui usque eo deliciis interierit, ut an sedeat, alteri credat?

XIII. Non est ergo otiosus hic: aliud nomen imponas: aeger est; immo mortuus est. Ille otiosus est, cui otii sui sensus est: hic vero semivivus, cui ad intelligendos corporis sui habitus indice opus est. quomodo potest hic alicuius temporis dominus esse? Persequi singulos longum est, quorum aut latrunculi, aut pila, aut excoquendi in sole corporis cura, consumsere vitam. 2. Non sunt otiosi, quorum voluptates multum negotii habent. Nam de illis nemo dubitavit, quin operose nihil agant, qui in literarum inutilium studiis detinentur: quae iam apud Romanos quoque magna manus est. Graecorum iste morbus fuit, quaerere, quem numerum remigum Ulysses habuisset: prior scripta esset Ilias, an Odyssea: praeterea, an eiusdem esset auctoris. Alia deinceps huius notae; quae sive contineas, nihil tacitam consci-

entiam iuvant: sive proferas, non doctior videberis, sed molestior. 3. Ecce Romanos quoque invasit inane studium supervacua discendi! His diebus audivi quendam sapientem referentem, quae primus quisque ex Romanis ducibus fecisset. Primus navali proelio Duillius vicit, primus Curius Dentatus in triumpho duxit elephantos. Etiamnunc ista, etsi ad veram gloriam non tendunt, circa civilium tamen operum exempla versantur. 4. Non est profutura talis scientia: est tamen quae nos speciosa rerum vanitate detineat. Hoc quoque quaerentibus remittamus, quis Romanis primus persuasit navem conscendere? Claudius is fuit: Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus, caudex apud antiquos vocabatur: unde publicae tabulae, codices dicuntur: et naves nunc quoque, quae ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatus subvehunt, caudicariae vocantur. 5. Sane et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus primus Messanam vicit, et primus ex familia Valeriorum, urbis captae in se translato nomine Messana appellatus est, pau latimque vulgo permutante literas, Messala dictus Num et hoc quemquam curare permittas, quod pr mus L. Sulla in circo leones solutos dedit, quum ali quin alligati darentur, ad conficiendos eos missis rege Boccho iaculatoribus? Et hoc sane remittati 6. Num et Pompeium primum in circo elephantor duodeviginti pugnam edidisse, commissis morepr lii noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertin Princeps civitatis, et inter antiquos principes, ut fa tradidit, bonitatis eximiae, memorabile putavit etaculi genus, novo more perdere homines. D gnant? parum est: lancinantur? parum est: in mole animalium exterantur. Satius erat ista i *lirionem ire, ne* quis postea potens disceret, ir *retque rei minime* humanae.

XIV. O quantum caliginis mentibus humanis obiicit magna felicitas! Ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, quum tot miserorum hominum catervas sub alio coelo natis belluis obiiceret: quum bellum inter tam disparia animalia committeret; quum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet, mox plus ipsum fundere coacturus. At idem postea Alexandrina perfidia deceptus, ultimo mancipio transfodiendum se praebuit, tum demum intellecta inani iactatione cognominis sui. 2. Sed ut illo revertar, unde decessi, et in alia materia ostendam supervacuam quorundam diligentiam: idem narrabat, Metellum, victis in Sicilia Poenis, triumphantem, unum omnium Romanorum ante currum centum et viginti captivos elephantos duxisse: Sullam ultimum Romanorum protulisse pomoerium, quod nunquam provinciali, sed Italico agro acquisito mos proferre apud antiquos fuit. 3. Hoc scire magis prodest, quam Aventinum montem extra pomoerium esse, ut ille affirmabat, propter alteram ex duabus causis: aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aves non addixissent! Alia deinceps innumerabilia, quae aut ficta sunt, aut mendacii similia. Nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant: tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem fortiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? 4. Dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius esset nullis studiis admoveri, quam his implicari. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiae vacant: soli vivunt. Nec enim suam tantum aetatem bene tuentur: omne aevum suo adiiciunt. Quidquid annorum ante illos actum est, illis acquisitum est. Nisi ingratissimi simus, illi clarissimi *sacrarum opinionum* conditores, nobis nati sunt, *nobis vitam praeparaverunt*. 5. Ad res pulcherrimas,

ex tenebris ad lucem erutas, alieno labore deducimur: nullo nobis seculo interdictum est: in omnia admittimur: et si magnitudine animi egredi humanae imbecillitatis angustias libet, multum per quod spatiemur temporis est. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, cum rerum natura in consortium omnis aevi pariter incedere. 6. Quidni ab hoc exiguo et caduco temporis transitu, in illa nos toto demus animo, quae immensa, quae externa sunt, quae cum melioribus communia? Isti qui per officia discursant, qui se aliosque inquietant, quum bene insanierint, quum omnium limina quotidie perambulaverint, nec ullas apertas fores praeterierint, quum per diversas domos meritoriam salutationem circumtulerint: quotum quemque ex tam immensa, et variis cupiditatibus districta, urbe poterunt videre? quam multi erunt, quorum illos aut somnus, aut luxuria, aut inhumanitas submoveat? 7. Quam multi, qui illos, quum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, et per obscuros aedium aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere, quam excludere! quam multi hesterna crapula semisomnes et graves, illis miseris somnum suum rumpentibus, ut alienum exspectent, vix allevatis labiis insusurratum millies nomen, oscitatione superbissima reddent? 8. Hos in veris officiis morari licet dicamus, qui Zenonem, qui Pythagoram quotidie, et Democritum, ceterosque antistites bonarum artium, qui Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familiarissimos. Nemo horum non vocabit, nemo non venientem ad se beatiorem amantiorem sui dimittet, nemo quemquam *vacuis a se manibus* abire patietur. 9. Nocte conveniri *et interdiu* ab omnibus mortalibus possunt.

Horum te mori nemo coget, omnes docebunt: horum nemo annos tuos conteret, suos tibi contribuet: nullius ex his sermo periculosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius sumtuosa observatio.

XV. Feres ex his, quidquid voles: per illos non stabit, quo minus, quantum plurimum ceperis, haurias. Quae illum felicitas, quam pulcra senectus manet, qui se in horum clientelam contulit! Habebit cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet, quos de se quotidie consulat, a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine adulatione, ad quorum se similitudinem effingat. Solemus dicere, non fuisse in nostra potestate, quos sortiremur parentes: sorte nobis datos: nobis vero ad nostrum arbitrium nasci licet. 2. Nobilissimorum ingeniorum familiae sunt: elige in quam adscisci velis: non in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona: quae non erunt sordide nec maligne custodienda: maiora fient, quo illa pluribus diviseris. Hi tibi dabunt ad aeternitatem iter, et te in illum locum, ex quo nemo eiiciet, sublevabunt: haec una ratio est extendendae mortalitatis, immo in immortalitatem vertendae. Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio iussit, aut operibus exstruxit, cito subruitur: nihil non longa demolitur vetustas, et movet ocius, quod consecravit. 3. Sapientiae noceri non potest: nulla delebit aetas, nulla diminuet: sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad venerationem conferet: quoniam quidem in vicino versatur invidia: simplicius longe posita miramur. Sapientis ergo multum patet vita: non idem illum, qui ceteros, terminus includit: solus generis humani legibus solvitur: omnia illi secula, ut Deo, serviunt. 4. Transivit tempus aliquod? hoc recordatione comprehendit: instat? *hoc utitur: venturum est?* hoc praecipit. Longam *illi vitam facit* omnium temporum in unum collatio:

illorum brevissima ac solicitissima aetas est, qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia negligunt, de futuro timent: quum ad extrema venerint, sero intelligunt miseri, tamdiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.

XVI. Nec est, quod hoc argumento probari putes, „longam illos agere vitam, quia interdum mortem invocant.“ Vexat illos imprudentia incertis affectibus, et incurrentibus in ipsa quae metuunt: mortem saepe ideo optant, quia timent. Illud quoque argumentum non est, quod putes, diu viventium, „quod saepe illis longus videtur dies: quod dum veniant ad condictum tempus coenae, tarde ire horas queruntur.“ Nam si quando illos deserunt occupationes, in otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant, aut extrahant, sciunt. 2. Itaque ad occupationem reliquam tendunt, et quod interiacet, omne tempus grave est: tam mehercule, quam quum dies muneris gladiatorii edictus est, aut quum alicuius alterius vel spectaculi vel voluptatis exspectatur constitutum, transilire medios dies volunt. Omnis illis speratae rei longa dilatio est. At illud tempus, quod amant, breve est, et praeceps, breviusque multo fit suo vitio: aliunde enim alio transfugiunt, et consistere in una cupiditate non possunt: non sunt illis longi dies, sed invisi. 3. At contra, quam exiguae noctes videntur, quas in complexu scortorum, aut vino exigunt? Inde etiam poetarum furor, fabulis humanos errores alentium, quibus visus est Iupiter, voluptate concubitus delinitus, duplicasse noctem. Quid aliud est vitia nostra incendere, quam auctores illis inscribere deos, et dare morbo, exemplo divinitatis, excusatam licentiam? 4. Possunt istis non brevissimae videri noctes, quas tam care mercantur? *Diem noctis exspectatione* perdunt, noctem lucis metu. *Ipsae voluptates* eorum trepidae, et variis ter-

roribus inquietae sunt, subitque quum maxime exultantes solicita cogitatio: „Haec quam diu?“ Ab hoc affectu reges suam flevere potentiam, nec illos magnitudo fortunae suae delectavit, sed venturus aliquando finis exterruit. 5. Quum per magna camporum spatia porrigeret exercitum, nec numerum eius, sed mensuram comprehenderet Persarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra centum annos nemo ex tanta iuventute superfuturus esset. At illis erat admoturus fatum ipse, qui flebat, perditurusque alios in terra, alios in mari, alios in proelio, alios in fuga, et intra exiguum tempus consumturus illos, quibus centesimum annum timebat!

XVII. Quid, quod gaudia quoque eorum trepida sunt? Non enim solidis causis innituntur, sed eadem, qua oriuntur, vanitate turbantur. Qualia autem putes tempora esse, etiam ipsorum confessione misera: quum haec quoque, quibus se attollunt, et supra hominem efferunt, parum sincera sint? Maxima quaeque bona sollicita sunt: nec ulli fortunae minus bene, quam optimae, creditur. Alia felicitate ad tuendam felicitatem opus est: et pro ipsis, quae successerunt votis, vota facienda sunt. 2. Omne enim, quod fortuito evenit, instabile est: quo altius surrexerit, opportunius est in occasum: neminem porro casura delectant. Miserrimam ergo necesse est, non tantum brevissimam, vitam eorum esse, qui magno parant labore, quod maiore possideant; operose assequuntur quae volunt, anxii tenent quae assecuti sunt. Nulla interim nunquam amplius rediturі temporis est ratio. 3. Novae occupationes veteribus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem ambitio: miseriarum non finis quaeritur, sed materia mutatur. Nostri nos honores torserunt? plus temporis alieni auferunt. *Candidati laborare desivimus? suffragatores incipimus.* Accusandi deposuimus molestiam?

iudicandi nanciscimur. Index desiit esse? quaesitor est. Alienorum bonorum mercenaria procuratione consenuit? suis opibus detinetur. Marium caliga dimisit? consulatus exercet. 4. Quintius dictaturam properat pervadere? ab aratro revocabitur. Ibit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio, victor Hannibalis, victor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor: ni per ipsum mora sit, cum Iove reponetur? civiles servatorem agitabunt seditiones, et post fastiditos a iuvene diis aequos honores, iam senem contumacis exsilii delectabit ambitio. Nunquam deerunt vel felices, vel miserae solicitudinis causae: per occupationes intercludetur otium: nunquam agetur, semper optabitur.

XVIII. Excerpe itaque te vulgo, Paulline carissime, et in tranquilliorem portum, non pro aetatis spatio iactatus, tandem recede. Cogita quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris. Satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est: experire, quid in otio faciat. Maior pars aetatis, certe melior, Reipublicae data sit: aliquid temporis tui sume etiam tibi. Nec te ad segnem aut inertem quietem voco: non ut somno, et caris turbae voluptatibus, quidquid est in te indolis vivae, demergas. 2. Non est istud acquiescere: invenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quae repositus et securus agites. Tu quidem orbis terrarum rationes administras, tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas: in officio amorem consequeris; in quo odium vitare difficile est: sed tamen, mihi crede, satius est vitae suae rationes, quam frumenti publici nosse. 3. Istum animi vigorem, rerum maximarum capacissimum, a *ministerio honorifico* quidem, sed parum ad beatam *vitam apto*, ad te revoca: et cogita, non id egisse

te ab aetate prima, omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa millia frumenti bene committerentur: maius quiddam et altius de te promiseras. Non deerunt et frugalitatis exactae homines, et laboriosae operae. Tanto aptiora exportandis oneribus tarda iumenta sunt, quam nobiles equi: quorum generosam pernicitatem quis unquam gravi sarcina pressit? Cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit, ad tantam te molem obiicere. 4. Cum ventre humano tibi negotium est: nec rationem patitur, nec aequitate mitigatur, nec ulla preece flectitur populus esuriens. Modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit (si quis inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod decedebat populo Romano superstite, septem aut octo certe dierum cibaria superesse) dum ille pontes navibus iungit, et viribus imperii ludit, aderat ultimum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas. 5. Exitio paene ac fame constitit, et, quae famem sequitur, rerum omnium ruina, furiosi, et externi, et infeliciter superbi regis imitatio. Quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici cura? ferrum, saxa, ignes, gladium excepturi summa dissimulatione tantum inter viscera latentis mali tegebant: cum ratione scilicet. Quaedam enim ignorantibus aegris curanda sunt: causa multis moriendi fuit, morbum suum nosse.

XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, maiora. Simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum a fraude advehentium et negligentia frumentum transfundatur in horrea, ne concepto humore vitietur, et concalescat, ut ad mensuram pondusque respondeat: an ad haec sacra et sublimia accedas, sciturus, quae materia sit diis, quae voluptas, quae conditio, quae forma? quis animum tuum casus exspectet, ubi nos a corporibus dimissos natura componat? quid sit, quod huius mundi gravissima quaeque

in medio sustineat, supra levia suspendat, in summum ignem ferat, sidera cursibus suis excitet? 2. Cetera deinceps ingentibus plena miraculis. Vis tu, relicto solo, mente ad ista respicere? nunc, dum calet sanguis, vigentibus ad meliora eundum est. Exspectat te in hoc genere vitae multum bonarum artium, amor virtutum atque usus, cupiditatum oblivio, vivendi atque moriendi scientia, alta rerum quies. Omnium quidem occupatorum conditio misera est, eorum tamen miserrima, qui ne suis quidem occupationibus laborant: ad alienum dormiunt somnum, ad alienum ambulant gradum, ad alienum comedunt appetitum; amare et odisse, res omnium liberrimas, iubentur. 3. Hi si velint scire, quam brevis ipsorum vita sit, cogitent, ex quota parte sua sit. Quum videris itaque praetextam saepe iam sumtam, quum celebre in foro nomen, non invideris. Ista vitae damno parantur: ut unus ab illis numeretur annus, omnes annos suos conterent. Quosdam autem, quum in summum ambitionis eniterentur, inter prima luctantes, aetas reliquit: quosdam quum in consummationem dignitatis per mille indignitates irrupissent, misera subiit cogitatio, ipsos laborasse in titulum sepulcri: quorundam ultima senectus, dum in novas spes, ut iuventa, disponitur, inter conatus magnos et improbos invalida defecit.

XX. Foedus ille, quem in iudicio pro ignotissimis litigatoribus grandem natu, et imperitae coronae assentationes captantem, spiritus liquit: turpis ille, qui vivendo lassus citius quam laborando, inter ipsa officia collapsus est: turpis, quem accipiendis immorientem rationibus, diu tractus risit heres! Praeterire, quod mihi occurrit exemplum, non possum. 2. Turannius fuit exactae diligentiae senex: qui post annum *nonagesimum*, quum vacationem procurationis a *C. Caesare ultro* accepisset, componi se in lecto, et

lut exanimem a circumstante familia plangi iussit. agebat domus otium domini senis, nec finivit ante istitiam, quam labor illi suus restitutus est. Adeo- : iuvat occupatum mori? Idem plerisque animus it: diutius cupiditas illis laboris, quam facultas t: cum imbecillitate corporis pugnant: senectu- m ipsam nullo alio nomine gravem iudicant, quam iod illos seponit. 3. Lex a quinquagesimo anno ilitem non cogit, a sexagesimo senatorem non ci- t: difficilius homines a se otium impetrant, quam lege. Interim dum rapiuntur et rapiunt, dum alter terius quietem rumpit, dum mutuo sunt miseri, vi- . est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu iimi: nemo in conspicuo mortem habet, nemo non rocul spes intendit. 4. Quidam vero disponunt iam illa quae ultra vitam sunt, moles magnas se- ılcrorum, et operum publicorum dedicationes, et l rogum munera, et ambitiosas exsequias. At me- ercule istorum funera, tanquam minimum vixerint, l faces et ad cereos ducenda sunt.

DE
VITA BEATA
AD GALLIONEM FRATREM.

Vivere, Gallio frater, omnes beate volunt: sed ad pervidendum, quid sit, quod beatam vitam efficiat, caligant. Adeoque non est facile consequi beatam vitam, ut ab ea quisque eo longius recedat, quo ad illam concitatius fertur, si via lapsus est: quae ubi in contrarium ducit, ipsa velocitas maioris intervalli causa fit. Proponendum est itaque primum, quid sit, quod appetamus: tunc circumspiciendum est, qua contendere illo celerrime possimus: intellecturi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum quotidie profligetur, quantoque propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas naturalis impellit. 2. Quamdiu quidem passim vagamur, non ducem secuti, sed fremitum et clamorem dissonum in diversa vocantium, conteritur vita inter errores, brevis, etiamsi dies noctesque bonae menti laboremus. Decernatur itaque et quo tendamus, et qua: non sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quae procedimus: quoniam quidem non eadem hic, quae in ceteris peregrinationibus, conditio est. In illis comprehensus aliquis limes, et interrogati incolae, non patiuntur errare: at hic tritissima quaeque via, et celeberrima, maxime decipit. 3. *Nihil ergo magis* praestandum est, quam ne, peco-

rum ritu, sequamur antecedentium gregem, pergentes non qua eundum est, sed qua itur. Atqui nulla res nos maioribus malis implicat, quam quod ad rumorem componimur: optima rati ea, quae magno assensu recepta sunt, quorumque exempla nobis multa sunt: nec ad rationem, sed ad similitudinem vivimus. Inde ista tanta coacervatio aliorum super alios ruentium. 4. Quod in strage hominum magna evenit, quum ipse se populus premit, nemo ita cadit, ut non alium in se attrahat: primi exitio sequentibus sunt: hoc in omni vita accidere videas licet: nemo sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et causa et auctor est. Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, nunquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. 5. Sanabimur, si modo separemur a coetu: nunc vero stat contra rationem, defensor mali sui, populus. Itaque id evenit, quod in comitiis, in quibus eos factos praetores iidem qui fecere mirantur, quum se mobilis favor circumegit. Eadem probamus, eadem reprehendimus: hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur.

II. Quum de beata vita agitur, non est quod mihi illud discessionum more respondeas: „Haec pars maior esse videtur.“ Ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant: argumentum pessimi, turba est. Quaeramus, quid optimum factum sit, non quid usitatissimum: et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid vulgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. Vulgum autem tam chlamydatos, quam coronatos voco. 2. Non enim colorem vestium, quibus praetexta corpora sunt, adspicio: oculis de *homine* non credo: habeo melius certiusque *lumen, quo a falsis* vera diiudicem. Animi bonum

animus inveniat. Hic, si unquam illi respirare et recedere in se vacaverit, o quam sibi ipse verum, tortus a se, fatebitur, ac dicet: „Quidquid feci adhuc, infectum esse mallem: quidquid dixi, quum recogito, mutis invideo: quidquid optavi, inimicorum exsecrationem puto: 3. quidquid timui, dii boni, quanto melius fuit, quam quod concupivi? Cum multis inimicitias gessi, et in gratiam ex odio (si modo ulla inter malos gratia est) redii: mihi ipsi nondum amicus sum. Omnem operam dedi, ut me multitudini educerem, et aliqua dote notabilem facerem: quid aliud quam telis me opposui, et malevolentiae, quod morderet, ostendi?" Vides istos, qui eloquentiam laudant, qui opes sequuntur, qui gratiae adulantur, qui potentiam extollunt? Omnes aut sunt hostes, aut (quod in aequo est) esse possunt. Quam magnus mirantium, tam magnus invidentium populus est.

III. Quin potius quaero aliquid usu bonum, quod sentiam, non quod ostendam: ista quae spectantur, ad quae consistitur, quae alter alteri stupens monstrat, foris nitent, introrsus misera sunt. Quaeramus aliquid non in speciem bonum, sed solidum et aequabile, et a secretiore parte formosius. Hoc eruamus. Nec longe positum est: invenietur: scire tantum opus est, quo manum porrigas. Nunc velut in tenebris vicina transimus, offensantes in ipsa, quae desideramus. 2. Sed ne te per circuitus traham, aliorum quidem opiniones praeteribo: nam et enumerare illas longum est, et coarguere: nostram accipe. Nostram vero quum dico, non alligo me ad unum aliquem ex Stoicis proceribus, est et mihi censendi ius. Itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam dividere: fortasse et post omnes citatus, nihil improbabo ex his quae priores decreverint, et dicam: „Hoc amplius *censeo.*" *Interim*, quod inter omnes Stoicos convenit, *rerum naturae* assentior: ab illa non deerrare, et

ad illius legem exemplumque formari, sapientia est. 3. Beata est ergo vita, conveniens naturae suae: quae non aliter contingere potest, quam si primum sana mens est, et in perpetua possessione sanitatis suae. Deinde, si fortis ac vehemens, tum pulcherrima et patiens, apta temporibus, corporis sui pertinentiumque ad id curiosa; non anxie tamen: aliarum rerum quae vitam instruunt, diligens, sine admiratione cuiusquam: usura fortunae muneribus, non servitura. 4. Intelligis, etiam si non adiiciam, sequi perpetuam tranquillitatem, libertatem, depulsis his, quae aut irritant nos, aut territant. Nam pro voluptatibus, et pro illis quae parva ac fragilia sunt, et in ipsis flagitiis noxia, ingens gaudium subit, inconcussum, et aequabile: tum pax et concordia animi, et magnitudo cum mansuetudine. Omnis enim ex infirmitate feritas est.

IV. Potest aliter quoque definiri bonum nostrum, id est, eadem sententia, non iisdem comprehendi verbis. Quemadmodum idem exercitus modo latius panditur, modo in angustum coarctatur, et aut in cornua, sinuata media parte, curvatur, aut recta fronte explicatur: vis illi, utcunque ordinatus est, eadem est, et voluntas pro iisdem partibus standi: ita definitio summi boni alias diffundi potest et exporrigi, alias colligi, et in se cogi. 2. Idem utique erit, si dixero: Summum bonum est, animus fortuita despiciens, virtute laetus; aut, invicta vis animi, perita rerum, placida in actu, cum humanitate multa, et conversantium cura. Libet et ita definire, ut beatum dicamus hominem eum, cui nullum bonum malumque sit, nisi bonus malusque animus: honesti cultor, virtute contentus, quem nec extollant fortuita, nec frangant: qui nullum maius bonum eo, quod sibi ipse dare potest, noverit; cui vera voluptas erit, voluptatum contemtio. 3. Licet, si evagari velis, idem in aliam

atque aliam faciem, salva et integra potestate, transferre. Quid enim prohibet nos beatam vitam dicere, liberum animum, et erectum, et interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum? cui unum bonum honestas, unum malum turpitudo? 4. Cetera vilis turba rerum, nec detrahens quidquam beatae vitae, nec adiiciens, sine auctu ac detrimento summi boni veniens ac recedens. Hunc ita fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua, et laetitia alta atque ex alto veniens, ut quae suis gaudeat, nec maiora domesticis cupiat. Quidni ista penset bene cum minutis, et frivolis, et non perseverantibus corpusculi motibus? Quo die infra voluptatem fuerit, et infra dolorem erit.

V. Vides autem, quam malam et noxiam servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque, incertissima dominia, impotentissimaque, alternis possidebunt. Ergo exeundum ad libertatem est: hanc non alia res tribuit, quam fortunae negligentia. Tum illud orietur inaestimabile bonum, quies mentis in tuto collocatae, et sublimitas; expulsisque terroribus, ex cognitione veri gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi: quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono suo ortis. 2. Quoniam liberaliter agere coepi, potest beatus dici, qui nec cupit, nec timet, beneficio rationis. Quoniam et saxa timore et tristitia carent, nec minus pecudes: non ideo tamen quisquam felicia dixerit, quibus non est felicitatis intellectus. Eodem loco pone homines, quos in numerum pecorum et animalium redegit hebes natura, et ignoratio sui. 3. Nihil interest inter hos, et illa: quoniam illis nulla ratio est, his prava, et malo suo atque in perversum solers. Beatus enim nemo dici potest, extra veritatem proiectus: *beata ergo vita est,* in recto certoque iudicio stabilita, *et immutabilis.* Tunc enim pura mens est, et so-

luta omnibus malis, quum non tantum lacerationes, sed etiam vellicationes effugerit: 4. statura semper ubi constitit, ac sedem suam, etiam irata et infestante fortuna, vindicatura. Nam quod ad voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique, per omnes vias influat, animumque blandimentis suis leniat, aliaque ex aliis admoveat, quibus totos partesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit, deserto animo, corpori operam dare?

VI. „Sed et animus quoque," inquit, „voluptates habebit suas." Habeat sane, sedeatque luxuriae et voluptatum arbiter, impleat se omnibus iis, quae oblectare sensus solent: deinde praeterita respiciat, et exoletarum voluptatum memor exsultet prioribus, futurisque iam immineat, ac spes ordinet suas, et dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futura praemittat! hoc mihi videtur miserior, quoniam mala pro bonis legere, dementia est. 2. Nec sine sanitate quisquam beatus est: nec sanus, cui offutura pro optimis appetuntur. Beatus est ergo iudicii rectus: beatus est praesentibus, qualiacunque sunt, contentus, amicusque rebus suis: beatus is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat. Vident et illi, qui summum bonum voluptatem dixerunt, quam turpi illud loco posuerint. Itaque negant posse voluptatem a virtute diduci, et aiunt, nec honeste quemquam vivere, ut non iucunde vivat; nec iucunde, ut non honeste quoque. 3. Non video, quomodo ista diversa in eandem copulam coniiciantur. Quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? Videlicet, quod omne boni ex virtute principium est: ex huius radicibus etiam ea, quae vos et amatis et expetitis, oriuntur. Sed si ista indiscreta essent, non videremus quaedam iucunda, sed non honesta:

quaedam vero honestissima, sed aspera, et per dolores exigenda.

VII. Adiice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit: at virtus malam vitam non admittit: et infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt: quod non eveniret, si virtuti se voluptas immiscuisset, qua virtus saepe caret, nunquam indiget. Quid dissimilia, immo diversa componitis? Altum quiddam est virtus, excelsum, regale, invictum, infatigabile: voluptas humile, servile, imbecillum, caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. 2. Virtutem in templo invenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem manus: voluptatem latitantem saepius, ac tenebras captantem; circa balnea ac sudatoria, ac loca aedilem metuentia; mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam, et medicamentis pollutam. 3. Summum bonum immortale est, nescit exire: nec satietatem habet, nec poenitentiam: nunquam enim recta mens vertitur: nec sibi odio est, nec quidquam mutavit, quia semper secuta est optima: at voluptas tunc, quum maxime delectat, exstinguitur. Nec multum loci habet: itaque cito implet: et taedio est, et post primum impetum marcet. Nec id unquam certum est, cuius in motu natura est: ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod venit transitve celerrime, in ipso usu sui periturum. Eo enim pervenit, ubi desinat: et dum incipit, spectat ad finem.

VIII. Quid, quod tam bonis, quam malis, voluptas inest? nec minus turpes dedecus suum, quam honestos egregia delectant. Ideoque praeceperunt veteres, optimam sequi vitam, non iucundissimam: ut *rectae ac bonae voluntatis* non dux, sed comes *voluptas sit.* Natura enim duce utendum est: hanc ra-

tio observat, hanc consulit.' Idem est ergo beate vivere, et secundum naturam. Hoc quid sit, iam aperiam. 2. Si corporis dotes, et apta naturae, conservabimus diligenter et impavide, tanquam in diem data et fugacia; si non subierimus eorum servitutem, nec nos aliena possederint; si corpori grata et adventitia eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia, et armaturae leves. Serviant ista, non imperent: ita demum utilia sunt menti. Incorruptus vir sit externis, et insuperabilis, miratorque tantum sui: fidens animi, atque in utrumque paratus, artifex vitae. Fiducia eius non sine scientia sit, scientia non sine constantia: maneant illi semel placita, nec ulla in decretis eius litura sit. 3. Intelligitur, etiamsi non adiecero, compositum ordinatumque fore talem virum, et in his quae aget cum comitate, magnificum. Erit vera ratio sensibus insita, et capiens inde principia: nec enim habet aliud unde conetur, aut unde ad verum impetum capiat, et in se revertatur. Nam mundus quoque cuncta complectens, rectorque universi Deus, in exteriora quidem tendit, sed tamen in totum undique in se redit. 4. Idem nostra mens faciat: quum secuta sensus suos, per illos se ad externa porrexerit; et illorum et sui potens sit, et (ut ita dicam) devinciat summum bonum. Hoc modo una efficietur vis ac potestas, concors sibi: et ratio illa certa nascetur, non dissidens nec haesitans in opinionibus comprehensionibusque, nec in sua persuasione. Quae quum se disposuit, et partibus suis consensit, et (ut ita dicam) concinuit, summum bonum tetigit. 5. Nihil enim pravi, nihil lubrici superest: nihil in quo arietet, aut labet. Omnia faciet ex imperio suo, nihilque inopinatum accidet: sed quidquid aget, in bonum exibit, facile et parate, et sine tergiversatione agentis. *Nam* pigritia et haesitatio pugnam et inconstantiam ostendit. Quare audacter licet profiteamur

ris, summum bonum esse animi concordiam. Virtutes enim ibi esse debebunt, ubi consensus atque unitas erit: dissident vitia.

IX. „Sed tu quoque," inquit, „virtutem non ob aliud colis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem." Primum, non, si voluptatem praestatura virtus est, ideo propter hanc petitur: non enim hanc praestat, sed et hanc: nec huic laborat, sed labor eius, quamvis aliud petat, hoc quoque assequetur. 2. Sicut in arvo, quod segeti proscissum est, aliqui flores internascuntur, non tamen huic herbulae, quamvis delectet oculos, tantum operis insumtum est: aliud fuit serenti propositum, hoc supervenit: sic et voluptas non est merces, nec causa virtutis, sed accessio: nec quia delectat, placet; sed quia placet, delectat. Summum bonum in ipso iudicio est, et habitu optimae mentis: quae quum suum ambitum implevit, et finibus se suis cinxit; consummatum est summum bonum, nec quidquam amplius desiderat. Nihil enim extra totum est: non magis quam ultra finem. Itaque erras, quum interrogas, quid sit illud propter quod virtutem petam. Quaeris enim aliquid supra summum. 3. Interrogas, quid petam ex virtute? ipsam: nihil enim habet melius, ipsa pretium sui. An hoc parum magnum est? Quum tibi dicam, summum bonum est infragilis animi rigor et providentia, et subtilitas, et sanitas, et libertas, et concordia, et decor: aliquid etiamnunc exigis maius, ad quod ista referantur? Quid mihi voluptatem nominas? Hominis bonum quaero, non ventris, qui pecudibus ac beluis laxior est.

X. „Dissimulas," inquit, „quid a me dicatur: ego enim nego quemquam posse iucunde vivere, nisi simul et honeste vivat: quod non potest mutis contingere animalibus, nec bonum suum cibo metientibus. Clare, inquam, ac palam testor, hanc vitam,

quam ego iucundam voco, non sine adiecta virtute contingere." 2. At quis ignorat, plenissimos esse voluptatibus vestris stultissimos quosque? et nequitiam abundare iucundis, animumque ipsum non tantum genera voluptatis prava, sed multa suggerere? inprimis insolentiam et nimiam aestimationem sui, tumoremque elatum supra ceteros, et amorem rerum suarum caecum et improvidum: delicias fluentes, ex minimis ac puerilibus causis exsultationem: iam dicacitatem, et superbiam contumeliis gaudentem, desidiam dissolutionemque segnis animi indormientis sibi. 3. Haec omnia virtus discutit, et aurem pervellit, et voluptates aestimat, antequam admittat: nec quas probavit, magni pendit (utique enim admittit), nec usu earum, sed temperantia laeta est: temperantia autem quum voluptates minuat, summi boni iniuria est. Tu voluptatem complecteris: ego compesco: tu voluptate frueris: ego utor: tu illam summum bonum putas: ego nec bonum: tu omnia voluptatis causa facis: ego nihil. Quum dico, me nihil voluptatis causa facere, de illo loquor sapiente, cui soli concedis voluptatem.

XI. Non voco autem sapientem, supra quem quidquam est, nedum voluptas. Atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori, ac periculo, egestati, et tot humanam vitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragores, et tantum acerrimorum hostium, a tam molli adversario victus? Quidquid voluptas suaserit, faciet. Age, non vides quam multa suasura sit? „Nihil," inquis, „poterit suadere turpiter, quia adiuncta virtuti est." Non tu vides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? 2. Virtus autem quomodo voluptatem *reget, quam sequitur*, quum sequi parentis sit, regere *imperantis*? A tergo ponitis, quod imperat. Ego

gium autem virtutis apud vos officium, voluptates praegustare! Sed videbimus, an, apud quos tam contumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit: quae habere nomen suum non potest, si loco cessit: interim de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis necesse est malos. 3. Adspice Nomentanum et Apicium, terrarum ac maris (ut isti vocant) bona conquirentes, et super mensam recognoscentes omnium gentium animalia. Vide hos eosdem e suggestu rosae exspectantes popinam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes. Mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus: et ne nares interim cessent, odoribus variis inficitur locus ipse, in quo luxuriae parentatur. Hos esse in voluptatibus dices: nec tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

XII. „Male," inquit, „illis erit: quia multa interveniunt, quae perturbant animum, et opiniones inter se contrariae mentem inquietabunt." Quod ita esse concedo: sed nihilominus illi ipsi stulti, et inaequales et, sub ictu poenitentiae positi, magnas percipiunt voluptates: ut fatendum sit, tam longe tum illos ab omni molestia abesse, quam a bona mente: et (quod plerisque contingit) hilarem insaniam insanire, ac per risum furere. 2. At contra, sapientium remissae voluptates et modestae ac paene languidae sunt, compressaeque, et vix notabiles: ut quae neque arcessitae veniant, nec quamvis per se accesserint, in honore sint, neque ullo gaudio percipientium exceptae. Miscent enim illas, et interponunt vitae, ut ludum iocumque inter seria. Desinant ergo inconvenientia iungere, et virtuti voluptatem implicare, per quod vitium pessimis quibusque adulantur. 3. *Ille effusus* in voluptates, reptabundus *semper atque ebrius*, quia scit se cum voluptate vi-

vere, credit et cum virtute: audit enim voluptatem a virtute separari non posse: deinde vitiis suis sapientiam inscribit, et abscondenda profitetur. Ita non ab Epicuro impulsi luxuriantur, sed vitiis dediti luxuriam suam in philosophiae sinu abscondunt, et eo concurrunt, ubi audiunt laudari voluptatem. 4. Nec aestimatur voluptas illa Epicuri, (ita enim mehercules sentio) quum sobria et sicca sit: sed ad nomen ipsum advolant, quaerentes libidinibus suis patrocinium aliquod ac velamentum. Itaque quod unum habebant in malis bonum, perdunt, peccandi verecundiam. Laudant enim ea quibus erubescebant, et vitio gloriantur: ideoque ne resurgere quidem adolescentiae licet, quum honestus turpi desidiae titulus accessit.

XIII. Hoc est, cur ista voluptatis laudatio perniciosa sit, quia honesta praecepta intra latent: quod corrumpit, apparet. In ea quidem ipse sententia sum, (invitis hoc nostris popularibus dicam) sancta Epicurum et recta praecipere, et, si propius accesseris, tristia: voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur: et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati. 2. Iubet illam parere naturae: parum est autem luxuriae, quod naturae satis est. Quid ergo est? ille quisquis desidiosum otium, et gulae ac libidinis vices felicitatem vocat, bonum malae rei quaerit auctorem: et dum illo venit, blando nomine inductus, sequitur voluptatem, non quam audit, sed quam attulit: et vitia sua quum coepit putare similia praeceptis, iudulget illis, non timide nec obscure: luxuriatur etiam inoperto capite. Itaque non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram esse: sed illud dico, male audit, infamis est: et immerito. 3. Hoc scire quis potest, nisi interius admissus? Frons ipsa dat locum fabulae, et ad malam spem invitat. Hoc tale est, quale vir fortis

stolam indutus. Constante tibi pudicitia, veritas salva est: nulli corpus tuum patientiae vacat, sed in manu tympanum est. Titulus itaque honestus eligatur, et inscriptio ipsa excitans animum ad ea repellenda, quae statim enervant, quum evenerint, vitia. 4. Quisquis ad virtutem accessit, dedit generosae indolis spem: qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans a viro, perventurus in turpia: nisi aliquis distinxerit illi voluptates, ut sciat, quae ex iis intra naturale desiderium sistant, quae in praeceps ferantur, infinitaeque sint, et quo magis implentur, eo magis inexplebiles. Agedum, virtus antecedat: tutum erit omne vestigium. Voluptas nocet nimia: in virtute non est verendum, ne quid nimium sit; quia in ipsa est modus. Non est bonum, quod magnitudine laborat sua.

XIV. Rationabilem porro sortiris naturam: quae melius res, quam ratio proponitur? et si placet illa iunctura, si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu; virtus antecedat, comitetur voluptas, et circa corpus, ut umbra, versetur. Virtutem quidem excellentissimam omnium voluptati tradere ancillam, nihil magnum animo capientis est. Prima virtus sit, haec ferat signa: habebimus nihilominus voluptatem, sed domini eius et temperatores erimus: aliquid nos exorabit, nihil coget. 2. At hi qui voluptati tradidere principia, utroque caruere: virtutem enim amittunt: ceterum non ipsi voluptatem, sed ipsos voluptas habet: cuius aut inopia torquentur, aut copia strangulantur. Miseri, si deseruntur ab illa: miseriores, si obruuntur! sicut deprehensi mari Syrtico, modo in sicco relinquuntur, modo torrente unda fluctuantur. 3. Evenit autem hoc nimia intemperantia, et amore caeco rei: nam mala pro bonis petenti, periculosum *est assequi. Ut feras* cum labore periculoque venamur, *et captarum* quoque illarum sollicita possessio

est: saepe enim laniant dominos: ita habentes magnas voluptates, in magnum malum evasere, captaeque cepere. Quae quo plures maioresque sunt, eo ille minor ac plurium servus est, quem felicem vulgus appellat. 4. Permanere libet in hac etiamnunc huius rei imagine: quemadmodum qui bestiarum cubilia indagat, et *laqueo captare feras* magno aestimat, et *magnos canibus circumdare saltus*, ut illarum vestigia premat, potiora deserit, multisque officiis renuntiat: ita qui sectatur voluptatem, omnia postponit: et primam libertatem negligit, ac pro ventre dependit: nec voluptates sibi emit, sed se voluptatibus vendit.

XV. Quid tamen, inquit, prohibet in unum virtutem voluptatemque confundi, et effici summum bonum, ut idem et honestum et iucundum sit? Quia pars honesti non potest esse, nisi honestum: nec summum bonum habebit sinceritatem suam, si aliquid in se viderit dissimile meliori. Nec gaudium quidem quod ex virtute oritur, quamvis bonum sit, absoluti tamen boni pars est: non magis quam laetitia et tranquillitas, quamvis ex pulcherrimis causis nascantur. 2. Sunt enim ista bona, sed consequentia summum bonum, non consummantia. Qui vero voluptatis virtutisque societatem facit, et ne ex aequo quidem, fragilitate alterius boni, quidquid in altero vigoris est, hebetat, libertatemque illam ita demum, si nihil se pretiosius novit, invictam, sub iugum mittit. Nam (quae maxima servitus est) incipit illi opus esse fortuna; sequitur vita anxia, suspiciosa, trepida, casuum pavens, temporum suspensa momentis. 3. Non das virtuti fundamentum grave, immobile, sed iubes illam in loco volubili stare. Quid autem tam volubile est, quam fortuitorum exspectatio: et *corporis, rerum*que corpus afficientium varietas? *Quomodo hic* potest Deo parere, et quidquid evenit,

bono animo excipere, nec de fato queri, casuum suorum benignus interpres, si ad voluptatum dolorumque punctiunculas concitatur? Sed nec patriae quidem bonus tutor aut vindex est, nec amicorum propugnator, si ad voluptates vergit. 4. Illo ergo summum bonum escendat, unde nulla vi detrahatur: quo neque dolori, neque spei, neque timori sit aditus, nec ulli rei quae deterius summi boni ius faciat. Escendere autem illo sola virtus potest; illius gradu clivus iste frangendus est: illa fortiter stabit, et quidquid evenerit, feret: non patiens tantum, sed etiam volens: omnemque temporum difficultatem sciet legem esse naturae. 5. Et ut bonus miles, feret vulnera, enumerabit cicatrices, et transverberatus telis, moriens amabit eum, pro quo cadet, imperatorem: habebit in animo illud vetus praeceptum: Deum sequere. Quisquis autem queritur et plorat et gemit, imperata facere vi cogitur, et invitus rapitur ad iussa nihilominus. 6. Quae autem dementia est, potius trahi quam sequi? tam mehercule, quam stultitia et ignorantia conditionis suae, dolere, quod aliquid tibi incidit durius, aut mirari, aut indigne ferre ea, quae tam bonis accidunt quam malis: morbos dico, funera, debilitates, et cetera ex transverso in vitam humanam incurrentia. Quidquid ex universi constitutione patiendum est, magno [nisu] excipiatur animo; ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mortalia: nec perturbari his, quae vitare nostrae potestatis non est. In regno nati sumus: Deo parere libertas est.

XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas. Quid haec tibi suadebit? ne quid aut bonum, aut malum existimes, quod nec virtute, nec malitia continget; deinde, ut sis immobilis et contra malum ex bono, ut, qua fas est, Deum effingas. Quid tibi pro hac expeditione promittitur? ingentia et aequa divinis. Nihil

ɔgeris : nullo indigebis : liber eris, tutus, indemnis: ihil frustra tentabis, nihil prohibeberis. Omnia tibi x sententia cedent: nihil adversum accidet, nihil ɔntra opinionem ac voluntatem. 2. Quid ergo? vir- ıs ad vivendum beate sufficit? perfecta illa et divina uidni sufficiat? immo superfluit. Quid enim deesse otest extra desiderium omnium posito? quid extrin- ɜcus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? Sed i qui ad virtutem tendit, etiamsi multum processit, pus est tamen aliqua fortunae indulgentia, adhuc in- ɜr humana luctanti, dum nodum illum exsolvit, et mne vinculum mortale. Quid ergo interest? quod lii alligati sunt, alii adstricti, alii districti quoque. lic qui ad superiora progressus est, et se altius ex- ılit, laxam catenam trahit, nondum liber, iam ta- ıen pro libero.

XVII. Si quis itaque ex istis qui philosophiam ɔnlatrant, quod solent, dixerit: „Quare ergo tu for- us loqueris quam vivis? Quare superiori verba mmittis; et pecuniam necessarium tibi instrumen- n existimas, et damno moveris, et lacrimas, audita ıiugis aut amici morte, demittis; et respicis fa- m, et malignis sermonibus tangeris. 2. Quare cul- ı rus tibi est, quam naturalis usus desiderat? cur ad praescriptum tuum coenas? cur tibi nitidior ɜllex est? cur apud te vinum aetate tua vetustius ɜur? cur autem domus disponitur? cur arbores ter umbram nihil daturae conseruntur? quare tua locupletis domus censum auribus gerit? ɜ paedagogium pretiosa veste succingitur? qua- ı est apud te, ministrare, (nec temere, et ut li- ollocatur argentum, sed perite servitur) et est ɜ scindendi obsonii magister? 3. Adiice, si vis, ·ans mare possides? cur plura, quam nosti? *er aut tam* negligens es, ut non noveris paucu- *ros; aut* tam luxuriosus, ut plures habeas,

quam quorum notitiae memoria sufficiat. Adiuvabo postmodum; convicia, et plura mihi quam putas, obiiciam: nunc hoc respondebo tibi. Non sum sapiens, et, ut malevolentiam tuam pascam, nec ero. 4. Exigo itaque a me, non ut optimis par sim, sed ut malis melior: hoc mihi satis est, quotidie aliquid ex vitiis meis demere, et errores meos obiurgare. Non perveni ad sanitatem, ne perveniam quidem: delinimenta magis quam remedia podagrae meae compono, contentus si rarius accedit, et si minus verminatur. Vestris quidem pedibus comparatus, debiles, cursor sum.

XVIII. Haec non pro me loquor: ego enim in alto vitiorum omnium sum: sed pro illo, cui aliquid acti est. „Aliter,“ inquit, „loqueris: aliter vivis.“ Hoc, malignissima capita et optimo cuique inimicissima, Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni. Omnes enim isti dicebant, non quemadmodum ipsi viverent, sed quemadmodum vivendum esset. De virtute, non de me loquor: et quum vitiis convicium facio, in primis meis facio: quum potuero, vivam quomodo oportet. 2. Nec malignitas me ista multo veneno tincta teterrebit ab optimis; ne virus quidem istud, quo alios spargitis, vos necatis, me impediet, quo minus perseverem laudare vitam, non quam ego, sed quam agendam scio, quo minus virtutem adorem, et ex intervallo ingenti reptabundus sequar. 3. Exspectabo scilicet, ut quidquam malevolentiae inviolatum sit, cui sacer nec Rutilius fuit, nec Cato? Cur et aliquis non istis dives nimis videatur, quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? Virum acerrimum, et contra omnia naturae desideria pugnantem, hoc pauperiorem, quam ceteri Cynici, quod quum sibi interdixerit habere, interdixit et poscere, *negant satis egere!* Vides enim? non virtutis scientiam, *sed egestatis* professus est.

XIX. Diodorum Epicureum philosophum, qui intra paucos dies finem vitae suae manu sua imposuit, negant ex decreto Epicuri fecisse, quod sibi gulam praesecuit: alii dementiam videri volunt factum hoc eius, alii temeritatem. Ille interim beatus, ac plenus bona conscientia, reddidit sibi testimonium vita excedens, laudavitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem, et dixit: (quid vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit?)

„*Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi.*"

2. De alterius vita, de alterius morte disputatis, et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. Expedit enim vobis, neminem videri bonum: quasi aliena virtus, exprobratio delictorum vestrorum sit. Inviti splendida cum sordibus vestris confertis, nec intelligitis, quanto id vestro detrimento audeatis. Nam si illi qui virtutem sequuntur, avari, libidinosi, ambitiosique sunt: quid vos estis, quibus ipsum nomen virtutis odio est? Negatis quemquam praestare quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere. 3. Quid mirum? quum loquantur fortia, ingentia, omnes humanas tempestates evadentia? quum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit? ad supplicium tamen acti, stipitibus singulis pendent. Hi qui in se ipsos animadvertunt, quot cupiditatibus, tot crucibus distrahuntur: et maledici, in alienam contumeliam venusti sunt. Crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suos spectatores conspuerent.

XX. Non praestant philosophi quae loquuntur? multum tamen praestant, quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt. Nam si et paria dictis agerent, quid *esset illis beatius*? Interim non est, quod contemnas *bona verba*, et bonis cogitationibus plena praecor-

dia. Studiorum salutarium, etiam citra effectum, laudanda tractatio est. Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? Sed viros suspice, etiamsi decidunt, magna conantes. 2. Generosa res est, respicientem non ad suas, sed ad naturae suae vires, conari alta, tentare, et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possint. Qui sibi hoc proposuit: „Ego mortem eodem vultu audiam, quo iubebo et videbo; ego laboribus, quanticunque illi erunt, parebo, animo fulciens corpus: ego divitias et praesentes et absentes aeque contemnam: nec, si alicubi iacebunt, tristior; nec, si circa me fulgebunt, animosior; ego fortunam nec venientem sentiam, nec recedentem; ego terras omnes tanquam meas videbo, meas tanquam omnium; ego sic vivam, quasi sciam aliis me natum, et naturae rerum hoc nomine gratias agam. 3. Quo enim melius genere negotium meum agere potuit? Unum me donavit omnibus: uni mihi omnes. Quidquid habebo, nec sordide custodiam, nec prodige spargam; nihil magis possidere me credam, quam bene donata: non numero, nec pondere beneficia, nec ulla, nisi accipientis aestimatione, pendam. Nunquam id mihi multum erit, quod dignus accipiet. Nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam: populo teste fieri credam, quidquid me conscio faciam. 4. Edendi erit bibendique finis, desideria naturae restinguere, non implere alvum, et exinanire. Ego amicis iucundus, inimicis mitis et facilis, exorabor antequam roger, honestis precibus occurram. Patriam meam esse mundum sciam, et praesides deos: hos supra me, circaque me stare, factorum dictorumque censores. Quandocunque autem natura spiritum repetet: aut ratio dimittet, testatus exibo, bonam me conscientiam amasse, bona studia: nullius per me libertatem diminutam, a nemine meam."

XXI. Qui hoc facere proponet, volet, tentabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit, magnis tamen excidet ausis. Vos quidem, qui virtutem cultoremque eius odistis, nihil novi facitis: nam et solem lumina aegra formidant, et aversantur diem splendidum nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent, et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas, timida lucis. Gemite, et infelicem linguam bonorum exercete convicio; instate, commordete: citius multo frangetis dentes, quam imprimetis! 2. „Quare ille philosophiae stu„diosus est, et tam dives vitam agit? quare opes con„temnendas dicit, et habet? vitam contemnendam pu„tat, et tamen vivit? valetudinem contemnendam, et „tamen illam diligentissime tuetur, atque optimam „mavult. Et exsilium nomen vanum putat, et ait: „Quid est enim mali, mutare regiones? et tamen si „licet, senescit in patria? Et inter longius tempus et „brevius, nihil interesse iudicat: tamen si nihil prohi„bet, extendit aetatem, et in multa senectute placidus „viret?" 3. Ait ista debere contemni: non ne habeat; sed ne sollicitus habeat; non abigit illa a se: sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddentis receptura est? M. Cato quum laudaret Curium et Coruncanium, et seculum illud in quo censorium crimen erat, paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadringenties sesterftum: minus sine dubio quam Crassus, plus tamen quam censorius Cato. Maiore spatio, si comparentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur. Et si maiores illi obvenissent opes, non sprevisset; nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. Non amat divitias, sed mavult: non in animum illas, sed in domum recipit: nec respuit possessas, sed continet, et maiorem virtuti suae materiam subministrari vult.

XXII. Quid autem dubii est, quin maior materia sapienti viro sit, animum explicandi suum in divitiis, quam in paupertate? quum in hac unum genus virtutis sit, non inclinari, nec deprimi? in divitiis, et temperantia, et liberalitas, et diligentia, et dispositio, et magnificentia, campum habeat patentem. Non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimae staturae, esse tamen se procerum volet; et exilis corpore, ac amisso oculo valebit: malet tamen sibi esse corporis robur. 2. Et haec ita, ut sciat esse aliud in se valentius: malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. Quaedam enim, etiamsi in summam rei parva sunt, ut et subduci sine ruina principalis boni possint, adiiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam, et ex virtute nascentem. Sic illum afficiunt divitiae, et exhilarant, ut navigantem secundus et ferens ventus, ut dies bonus, et in bruma ac frigore apricus locus. 3. Quis porro sapientum, nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus, negat etiam haec quae indifferentia vocamus, habere in se aliquid pretii, et alia aliis esse potiora? Quibusdam ex his tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. Ne erres itaque, inter potiora divitiae sunt. „Quid ergo," inquis, „me derides, quum eundem apud te locum habeant, quem apud me?" 4. Vis scire, quam non habeant eundem locum? Mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent, nisi semetipsas: tu stupebis, et videberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint; apud me divitiae aliquem locum habent: apud te summum; ad postremum, divitiae meae sunt: tu divitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia interdicere: nemo sapientiam paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes: sed nulli detractas, *nec alieno sanguine* cruentas, sine cuiusquam iniuria *partas, sine sordidis* quaestibus, quarum tam hone-

stus sit exitus quam introitus, quibus nemo ingemiscat, nisi malignus. In quantum vis, exaggera illas, honestae sunt: in quibus quum multa sint quae quisque sua dicere velit, nihil est quod quisquam suum possit dicere. 2. Ille vero fortunae benignitatem a se non submovebit, et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur, nec erubescet. Habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo, et admissa in res suas civitate, poterit dicere: Quod quisque suum agnoverit, tollat! O magnum virum, optime divitem, si opus ad hanc vocem consonet: si post hanc vocem tantundem habuerit! ita dico, si tutus et securus scrutationem populo praebuerit: si nihil quisquam apud illum invenerit, quo manus iniiciat: audacter et propalam erit dives. 3. Sicut sapiens nullum denarium intra limen suum admittet, male intrantem: ita et magnas opes, munus fortunae, fructumque virtutis, non repudiabit, nec excludet. Quid enim est, quare illis bonum locum invideat? Veniant, hospitentur. Nec iactabit illas, nec abscondet: alterum infruniti animi est; alterum timidi et pusilli, velut magnum bonum intra sinum continentis. Nec, ut dixi, eiiciet illas e domo. Quid enim dicet? utrumne, Inutiles estis: an, Ego uti divitiis nescio? 4. Quemadmodum etiam si pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic si poterit esse dives, volet: et habebit utique opes, sed tanquam leves et avolaturas: nec ulli alii, nec sibi graves esse patietur. Donabit. Quid erexistis aures? quid expeditis sinum? Donabit, aut bonis, aut iis quos facere poterit bonos. Donabit cum summo consilio, dignissimos eligens: ut qui meminerit, tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam. Donabit ex recta et probabili causa: nam inter turpes iacturas malum munus est. Habebit sinum facilem, non perforatum: ex quo multa exeant, nihil excidat.

XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare. Plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et impetu spargitur. Hunc promereor, illi reddo: huic succurro, huius misereor. Illum instruo, dignum quem non deducat paupertas, nec occupatum teneat. Quibusdam non dabo, quamvis desit: quia etiamsi dedero, erit defuturum; quibusdam offeram, quibusdam etiam inculcabo. Non possum in hac re esse negligens: nunquam magis nomina facio, quam quum dono. 2. „Quid? tu," inquis, „recepturus donas?" immo non perditurus. Eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. Beneficium collocetur, quemadmodum thesaurus alte obrutus: quem non eruas, nisi fuerit necesse. Quid? domus ipsa divitis viri, quantam habet benefaciendi materiam? Quis enim liberalitatem tantum ad togatos vocat? Hominibus prodesse natura iubet: servi liberine sint, ingenui an libertini, iustae libertatis, an inter amicos datae, quid refert? Ubicunque homo est, ibi beneficio locus est. 3. Potest itaque pecuniam etiam intra limen suum diffundere, et liberalitatem exercere: quae non quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita nominata est. Haec apud sapientem nec unquam in turpes indignosque impingitur, nec unquam ita defatigata errat, ut non, quotiens dignum invenerit, quasi ex pleno fluat. Non est ergo quod perperam exaudiatis, quae honeste, fortiter, animose, a studiosis sapientiae dicuntur: et hoc primum attendite. 4. Aliud est studiosus sapientiae: aliud, iam adeptus sapientiam. Ille tibi dicet: „Optime loquor, sed adhuc inter mala volutor plurima. Non est, quod me ad formulam meam exigas: quum maxime facio me et formo, et ad exemplar ingens attollo; si processero, quantum proposui, exige; ut dictis facta respondeant. „Assecutus vero humani boni summam, ali-

ter tecum aget, et dicet: " Primum, non est, quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam: mihi iam, quod argumentum est recti, contigit, malis displicere. 5. Sed ut tibi rationem reddam, quam nulli mortalium invideo, audi, quid promittam, et quanti quaeque aestimem. Divitias nego bonum esse: nam si essent, bonos facerent: nunc quoniam quod apud malos deprehenditur, dici bonum non potest; hoc illis nomen nego; ceterum et habendas esse, et utiles, et magna commoda vitae afferentes, fateor.

XXV. Quid ergo est? quare illas non in bonis numerem, et quid in illis praestem aliud, quam vos, quoniam inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opulentissima me domo, pone ubi aurum argentumque in promiscuo usu sit: non suspiciam me ob ista, quae etiamsi apud me, extra me tamen sunt. In sublicium pontem me transfer, et inter egentes abiice: non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero consideo, qui manum ad stipem porrigunt; quid enim ad rem, an frustum panis desit, cui non deest mori posse? Quid ergo est? domum illam splendidam malo, quam pontem. 2. Pone in instrumentis splendentibus, et delicato apparatu: nihilo me feliciorem credam, quod mihi molle erit amiculum, quod purpura in conviviis meis substernetur. Nihilo miserior ero, si lassa cervix mea in manipulo foeni acquiescet, si super Circense tomentum, per sarturas veteris lintei effluens, incubabo. Quid ergo est? malo quid mihi animi sit ostendere, praetextatus et chlamydatus, quam nudis scapulis aut semitectis. 3. Ut omnes mihi dies ex voto cedant, novae gratulationes prioribus subtexantur: non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium hanc indulgentiam temporis: hinc illinc percutiatur animus, damno, luctu, incursionibus variis, nulla omnino hora sine aliqua *querela sit: non* ideo me dicam inter miserrima mise-

rum, non ideo aliquem exsecrabor diem: provisum est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. Quid ergo est? malo gaudia temperare, quam dolores compescere. 4. Hoc tibi ille Socrates dicet: „Fac me victorem universarum gentium: delicatus ille Liberi currus triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat: iura reges Persarum petant: me hominem esse tum maxime cogitabo, quum Deus undique consalutabor. Huic tam sublimi fastigio coniunge protinus praecipitem mutationem: in alienum imponar ferculum, exornaturus victoris superbi ac feri pompam: non humilior sub alieno curru agar, quam in meo steteram.“ 5. Quid ergo est? vincere tamen, quam capi malo. Totum fortunae regnum despiciam: sed ex illo, si dabitur electio, molliora sumam. Quidquid ad me venerit, bonum fiet: sed malo faciliora ac iucundiora veniant, et minus vexatura tractantem. Non est enim quod ullam existimes esse sine labore virtutem, sed quaedam virtutes stimulis, quaedam fraenis egent. Quemadmodum corpus in proclivo retineri debet, in ardua impelli: ita quaedam virtutes in proclivi sunt, quaedam clivum subeunt. 6. An dubium sit, quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, fortitudo, perseverantia, et quaecunque alia duris opposita virtus est, et fortunam subigit? Quid ergo? non aeque manifestum est per devexum ire liberalitatem, temperantiam, mansuetudinem? In his continemus animum, ne prolabatur: in illis exhortamur, incitamusque. Acerrimas ergo paupertati adhibebimus, illas, quae impugnatae fiunt fortiores: divitiis illas diligentiores, quae suspensum gradum ponunt, et pondus suum sustinent.

XXVI. Quum hoc ita divisum sit, malo has in usu mihi esse, quae exercendae tranquillius sint; *quam eas,* quarum experimentum sanguis et sudor *est. Ergo non ego,* inquit sapiens, aliter vivo quam

loquor, sed vos aliter auditis. Sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit: quid significet, non quaeritis. „Quid ergo inter me stultum, et te sapientem interest, si uterque habere volumus?“ Plurimum. Divitiae enim apud sapientem virum in servitute sunt: apud stultum in imperio: sapiens divitiis nihil permittit: vobis divitiae omnia. 2. Vos, tanquam aliquis vobis aeternam possessionem earum promiserit, assuescitis illis, et cohaeretis: sapiens tunc maxime paupertatem meditatur, quum in mediis divitiis constitit. Nunquam imperator ita paci credit, ut non se praeparet bello: quod etiamsi non geritur, indictum est. Vos domus formosa, tanquam nec ardere nec ruere possit, insolentes; vos opes, tanquam periculum omne transcenderint, maioresque sint quam quibus consumendis satis virium habeat fortuna, obstupefaciunt! 3. Otiosi divitiis luditis, nec providetis illarum periculum: sicut barbari plerumque inclusi, et ignari machinarum, segnes laborem obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, quae ex longinquo struuntur, intelligunt. Idem vobis evenit: marcetis in vestris rebus, nec cogitatis, quot casus undique immineant, iamque pretiosa spolia laturi. Sapienti quisquis abstulerit divitias, omnia illi sua relinquet: vivit enim praesentibus laetus, futuri securus. 4. „Nihil magis,“ Socrates inquit, „aut aliquis alius, cui idem ius adversus humana atque eadem potestas est, persuasi mihi, quam ne ad opiniones vestras actum vitae meae flecterem. Solita conferte undique verba: non conviciari vos putabo, sed vagire velut infantes miserrimos.“ Haec dicet ille, cui sapientia contigit: quem animus vitiorum immunis increpare alios, non quia odit, sed in remedium, iubet. 5. Adiiciet his illa: „Existimatio me vestra non *meo nomine*, sed vestro movet: odisse et lacessere *virtutem*, bonae spei eiuratio est. Nullam

mihi iniuriam facitis; sicut ne diis quidem hi, qui aras evertunt: sed malum propositum apparet, malumque consilium, etiam ubi nocere non potuit. Sic vestras allucinationes fero, quemadmodum Iupiter optimus maximus ineptias poëtarum: quorum alius illi alas imposuit, alius cornua: alius adulterum illum induxit, et abnoctantem: 6. alius saevum in deos, alius iniquum in homines: alius raptorum ingenuorum corruptorem, et cognatorum quidem: alius parricidam, et regni alieni paternique expugnatorem. Quibus nihil aliud actum est, quam ut pudor hominibus peccandi demeretur, si tales deos credidissent. Sed quamquam ista me nihil laedant; vestra tamen vos moneo causa: suspicite virtutem. 7. Credite his, qui illam diu secuti, magnum quoddam ipsos, et quod in dies maius appareat, sequi clamant. Et ipsam ut deos, et professores eius ut antistites colite: et quotiens mentio sacra literarum intervenerit, favete linguis! Hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore trahitur: sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente.

XXVII. Quod multo magis necessarium est imperari vobis, ut, quotiens aliquid ex illo proferetur oraculo, intenti et compressa voce audiatis. Quum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur; quum aliquis secandi lacertos suos artifex, brachia atque humeros suspensa manu cruentat; quum aliquis genibus per viam repens ululat; laurumque linteatus senex, et medio lucernam die praeferens, conclamat, iratum aliquem deorum; concurritis et auditis, et divinum esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, affirmatis. 2. Ecce Socrates ex illo carcere, quem intrando purgavit, omnique honestiorem curia reddidit, proclamat: „Quis iste furor? quae ista „inimica diis hominibusque natura est? infamare vir-

„tutes, et malignis sermonibus sancta violare? Si „potestis, bonos laudate: si minus, transite. Quod„si vobis exercere tetram istam licentiam placet, al„ter in alterum incursitate: nam quum in coelum „insanitis, non dico sacrilegium facitis, sed operam „perditis. Praebui ego aliquando Aristophani ma„teriam iocorum: tota illa mimicorum poëtarum ma„nus in me venenatos sales suos effudit. 3. Illustrata „est virtus mea, per ea ipsa, per quae petebatur: „produci enim illi et tentari expedit: nec ulli magis „intelligunt quanta sit, quam qui vires eius lacessen„do senserunt. Duritia silicis nulli magis, quam fe„rientibus, nota est. Praebeo me non aliter, quam „rupes aliqua in vadoso mari destituta, quam fluctus „non desinunt undecunque moti sunt verberare: nec „ideo aut loco eam movent, aut per tot aetates cre„bro incursu suo consumunt. 4. Assilite, facite impe„tum: ferendo vos vincam. In ea, quae firma et in„superabilia sunt, quidquid incurrit, malo suo vim „suam exercet. Proinde quaerite aliquam mollem „cedentemque materiam, in quam tela vestra figan„tur. Vobis autem vacat aliena scrutari mala, et „sententias ferre de quoquam? Quare hic philoso„phus laxius habitat, quare hic lautius coenat? Pa„pulas observatis alienas, ipsi obsiti plurimis ulce„ribus. 5. Hoc tale est, quale si quis pulcherrimorum „corporum naevos aut verrucas derideat, quem foe„da scabies depascitur. 6. Obiicite Platoni, quod pe„tierit pecuniam: Aristoteli, quod acceperit: Demo„crito ,quod neglexerit: Epicuro, quod consumserit: „mihi ipsi Alcibiadem et Phaedrum obiectate. O „vos usu maxime felices, quum primum vobis imita„ri vitia nostra contigerit! Quin potius mala vestra „circumspicitis, quae vos ab omni parte confodiunt, „alia grassantia extrinsecus, alia in visceribus „*ipsis ardentia*? Non eo loco res humanae sunt,

„etiamsi statum vestrum parum nostis, ut vobis t
„tum otii supersit, ut in probra meliorum agitare l
„guam vacet."

XXVIII. „Hoc vos non intelligitis, et alien
„fortunae vestrae vultum geritis: sicut plurimi, c
„bus in circo aut in theatro desidentibus, iam fu
„sta domus est, nec annuntiatum malum. At eg
„alto prospiciens, video quae tempestates aut im
„neant vobis, paulo tardius rupturae nimbum su
„aut iam vicinae, vos ac vestra rapturae, propius
„cesserint. Quid porro? nonne nunc quoque (etis
„si parum sentitis) turbo quidam animos vest
„rotat, et involvit, fugientes petentesque eadem,
„nunc in sublime allevatos, nunc in infima alli
„rapit? ****"

DE OTIO
AUT
SECESSU SAPIENTIS.
LIBRI PARS.

(*Hoc opusculum, cuius in initio desunt quaedam, in antiquis editionibus adhaeret libro de Vita beata, in cuius fine quaedam interciderunt. Divellenda autem esse, ipsa oratio argumentumque monstrat.*)

Ex Capite XXVIII.

* Circi nobis magno consensu vitia commendant. Licet nihil aliud quam quod sit salutare tentemus, proderit tamen per se ipsum secedere: meliores erimus singuli. Quid, quod secedere ad optimos viros, et aliquod exemplum eligere, ad quod vitam dirigamus, licet? quod nisi in otio non fit. Tunc potest obtinere quod semel placuit, ubi nemo intervenit, qui iudicium adhuc imbecillum, populo adiutore, detorqueat: tunc potest vita aequali et uno tenore procedere, quam propositis diversissimis scindimus. 2. Nam inter cetera mala illud pessimum est, quod vitia ipsa mutamus: sic ne hoc quidem nobis contingit, permanere in malo iam familiari. Aliud ex alio placet: vexatque nos hoc quoque, quod iudicia nostra *non tantum prava*, sed etiam levia sunt. Fluctua-

mus, aliudque ex alio comprehendimus: petita relinquimus, relicta repetimus: alternae inter cupiditatem nostram et poenitentiam vices sunt. 3. Pendemus enim toti ex alienis iudiciis, et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id, quod laudandum petendumque est. Nec viam bonam ac malam per se aestimamus, sed turba vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium. 4. Dices mihi: „Quid agis Seneca? deseris partes. Certe „Stoici vestri dicunt: Usque ad ultimum vitae finem „in actu erimus, non desinemus communi bono ope„ram dare, adiuvare singulos, opem ferre etiam ini„micis miti manu. Nos sumus, qui nullis annis va„cationem damus, et, quod ait ille vir disertissimus:"

„*Canitiem galea premimus.*"

„Nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem „otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors „otiosa. Quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Ze„nonis principiis loqueris? Quin tu bene naviter, si „partium piget, transfugis potius, quam prodis?" 5. Hoc tibi in praesentia respondebo: numquid vis amplius, quam ut me similem ducibus meis praestem? Quid ergo est? non quo miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.

XXIX. Nunc probabo tibi, nec desciscere me a praeceptis Stoicorum: nam ne ipsi quidem a suis desciverunt: et tamen excusatissimus essem, etiamsi non praecepta illorum sequerer, sed exempla. Hoc quod dico, in duas dividam partes. Primum, ut possit aliquis, vel a prima aetate, contemplationi veritatis totum se tradere, rationem vivendi quaerere, atque exercere, secreto. 2. Deinde, ut possit hoc aliquis emeritis iam stipendiis, profligatae aetatis, iure optimo facere, et ad alios actus animum referre! *virginum Vestalium* more, quae, annis inter officia

divisis, discunt facere sacra, et quum didicerunt, docent.

XXX. Haec Stoicis quoque placere ostendam: non, quia legem dixerim mihi, nihil contra dictum Zenonis Chrysippive committere: sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam: quam si quis semper unius sequitur, non id curiae, sed iam factionis est. Utinam quidem iam tenerentur omnia, et inoperta ac confessa veritas esset! nihil ex decretis mutaremus: nunc veritatem, cum iis ipsis qui docent, quaerimus. 2. Duae maximae in hac re dissident sectae, Epicureorum et Stoicorum: sed utraque ad otium diversa via mittit. Epicurus ait: „Non accedet ad „rempublicam sapiens, nisi si quid intervenerit.“ Zenon ait: „Accedet ad rempublicam, nisi si quid im„pedierit.“ Alter otium ex proposito petit, alter ex causa. 3. Causa autem illa late patet: si respublica corruptior est, quam ut adiuvari possit, si occupata est malis; non nitetur sapiens in supervacuum, nec se nihil profuturus impendet: si parum habebit auctoritatis aut virium: nec illum erit admissura respublica, si valetudo illum impediet. 4. Quomodo navem quassam non deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non daret debilis: sic ad vitam, quam inhabilem sciet, non accedet. Potest ergo et ille, cui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto subsistere, et protinus commendare se novis artibus: et illud beatum otium exigere, virtutum cultor, quae exerceri etiam a quietissimis possunt. 5. Hoc nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis; si minus, paucis; si minus, proximis; si minus, sibi. Nam quum se utilem ceteris efficit, commune agit negotium. Quomodo qui se deteriorem facit, non sibi tantummodo *nocet, sed etiam* omnibus iis, quibus melior factus *prodesse potuisset*: sic si quis bene de se mere-

tur, hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat.

XXXI. Duas respublicas animo complectamur, alteram magnam, et vere publicam, qua dii atque homines continentur, in qua non ad hunc angulum respicimus, aut ad illum, sed terminos civitatis nostrae cum sole metimur: alteram, cui nos adscripsit conditio nascendi. Haec aut Atheniensium erit, aut Carthaginiensium, aut alterius alicuius urbis, quae non ad omnes pertineat homines, sed ad certos. 2. Quidam eodem tempore utrique reipublicae dant operam maiori minorique: quidam tantum minori: quidam tantum maiori. Huic maiori reipublicae et in otio deservire possumus: imo vero nescio, an in otio melius, ut quaeramus, quid sit virtus, una plurevve sint? natura an ars bonos viros faciat? unum sit hoc, quod maria terrasque, et mari ac terris inserta complectitur, an multa eiusmodi corpora Deus sparserit? continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta, et solidis inane permixtum sit? 3. Deus sedens opus suum spectet, an tractet? utrumne extrinsecus illi circumfusus sit, an toti inditus? immortalis sit mundus, an inter caduca, et ad tempus nata, numerandus? Haec qui contemplatur, quid Deo praestat? ne tanta eius opera sine teste sint. Solemus dicere, summum bonum esse, secundum naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum, et actioni.

XXXII. Nunc probemus, quod prius diximus. Quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque consuluerit, quantam cupiditatem habeat, ignota noscendi, quam ad omnes fabulas excitetur? Navigant quidam, et labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur, cognoscendi aliquid abditum remotumque. Haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa rimari, secretiora ex-

quirere, antiquitates evolvere, mores barbararum audire gentium. 2. Curiosum nobis natura ingenium dedit: et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia, spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida, et non uno genere formosa, solitudini ostenderet. Ut scias illam spectari voluisse, non tantum aspici, vide quem nobis locum dederit. 3. In media nos sui parte constituit, et circumspectum omnium nobis dedit: nec erexit tantummodo hominem, sed etiam ad contemplationem factum, ut ab ortu sidera in occasum labentia prosequi posset, et vultum suum circumferre cum toto, sublime fecit illi caput, et collo flexibili imposuit. 4. Deinde sena per diem, sena per noctem signa produxit, nullam non partem sui explicuit: ut per haec quae obtulerat eius oculis, cupiditatem faceret etiam ceterorum: nec enim omnia, nec tanta visimus, quanta sunt: sed acies nostra aperit sibi investigando viam, et fundamenta veri iacit, ut inquisitio transeat ex apertis in obscura, et aliquid ipso mundo inveniat antiquius. 5. Unde ista sidera exierint? quis fuerit universi status antequam singula in partes discederent? quae ratio mersa et confusa diduxerit? quis loca rebus assignaverit? suapte natura gravia descenderint, evolaverint levia: an praeter nisum pondusque corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit? an illud verum sit, quo maxime probatur hominem divini spiritus esse, partem ac veluti scintillas quasdam sacrorum in terras desiluisse, atque alieno loco haesisse? 6. Cogitatio nostra coeli munimenta perrumpit, nec contenta est, id quod ostenditur scire. Illud, inquit, scrutor, quod ultra mundum iacet: utrumne profunda vastitas sit, an et hoc ipsum terminis suis cludatur? qualis sit habitus exclusis: informia et confusa sint, an in omnem partem

tantundem loci obtinentia, an et illa in aliquem cultum descripta sint? huic cohaereant mundo, an longe ab hoc secesserint, et in vacuo volutentur? 7. Individua sint, per quae struitur omne id quod natum futurumque est, an continua eorum materia sit, et per totum mutabilis? utrum contraria inter se elementa sint, an non pugnent, sed per diversa conspirent. Ad haec quaerenda natus, aestima, quam non multum acceperit temporis, etiam si illud totum sibi vindicet. Cui licet nihil facilitate eripi, nihil negligentia patiatur excidere, licet horas suas avarissime servet, et usque in ultimae aetatis humanae terminos procedat, nec quidquam illi ex eo quod natura constituit, fortuna concutiat; tamen homo ad immortalium cognitionem nimis mortalis est. 8. Ergo secundum naturam vivo, si totum me illi dedi, si illius admirator cultorque sum. Natura autem utrumque facere me voluit, et agere, et contemplationi vacare. Utrumque facio: quoniam ne contemplatio quidem sine actione est. 9. „Sed refert," inquis, „an ad hanc voluptatis causa accesserit, nihil aliud ex illa petens, quam assiduam contemplationem, sine exitu: est enim dulcis, et habet illecebras suas." Adversus hoc tibi respondeo: aeque refert, quo animo civilem agas vitam: an ut semper inquietus sis, nec unquam sumas ullum tempus, quo ab humanis ad divina respicias. 10. Quomodo res appetere, sine ullo virtutum amore, et sine cultu ingenii, ac nudas edere operas, minime probabile est: (misceri enim inter se ista, et conseri debent:) sic imperfectum ac languidum bonum est, in otium sine actu proiecta virtus, nunquam id quod didicit ostendens. 11. Quis negat, illam debere profectus suos in opere tentare, nec tantum, quid faciendum sit, cogitare, sed etiam *aliquando manum* exercere, et ea quae meditata sunt, *ad verum perducere*? Quid? si per ipsum sapientem

ion est mora, si non actor deest, sed agenda desunt: ecquid illi secum esse permittes? Quo animo ad otium apiens secedit? ut sciat secum quoque ea acturum, er quae posteris prosit. 12. Nos certe sumus, qui licimus, et Zenonem et Chrysippum maiora egisse, uam si duxissent exercitus, gessissent honores, le- es tulissent, quas non uni civitati, sed toti humano eneri tulerunt. Quid ergo est, quare tale otium non onveniat bono viro, per quod futura secula ordinet, ec apud paucos concionetur, sed apud omnes mnium gentium homines, quique sunt, quique erunt? 3. Ad summam quaero, an ex praeceptis suis vixerint leanthes, et Chrysippus, et Zenon? Non dubie re- pondebis, sic illos vixisse, quemadmodum dixerant sse vivendum. „Atqui nemo illorum rempublicam dministravit. Non fuit illis, inquis, aut ea fortuna, aut ignitas, quae admitti ad publicarum rerum tractatio- em solet.“ Sed iidem nihilominus non segnem egere itam: invenerunt, quemadmodum plus quies illorum ominibus prodesset, quam aliorum discursus et su- lor. Ergo nihilominus hi multum egisse visi sunt, uamvis nihil publice agerent. 14. Praeterea tria enera sunt vitae, inter quae, quod sit optimum, uaeri solet: unum voluptati vacat, alterum contem- lationi, tertium actioni. Primum, deposita conten- ione depositoque odio, quod implacabile diversa se- uentibus indiximus, videamus, an haec omnia ad dem sub alio titulo perveniant. 15. Nec ille, qui oluptatem probat, sine contemplatione est; nec ille, ui contemplationi inservit, sine voluptate est; nec lle, cuius vita actioni destinata est, sine comtempla- ione est. „Plurimum,“ inquis, „discriminis est, trum aliqua res propositum, an propositi alterius ccessio sit.“ Sane grande discrimen: tamen alte- um sine altero non est. Nec ille sine actione con- *emplatur, nec hic* sine contemplatione agit. 16. Nec

ille tertius, de quo male existimare consensimus, vo
luptatem inertem probat, sed eam, quam ratione effi
cit firmam sibi. „Ita et haec ipsa voluptaria secta ir
actu est!“ Quidni in actu sit, quum ipse dicat Epi
curus, aliquando se recessurum a voluptate, dolorem
etiam appetiturum, si aut voluptati imminebit poe
nitentia, aut dolor minor pro graviore sumetur.
„Quo pertinet hoc dicere?“ ut appareat, contempla
tionem placere omnibus. 17. Alii petunt illam: no
bis haec statio est, non portus. Adiice nunc huc
quod e lege Chrysippi vivere otioso licet: non dico
ut otium patiatur, sed ut eligat. Negant nostri sa
pientem ad quamlibet rempublicam accessurum
Quid autem interest, quomodo sapiens ad otium ve
niat: utrum quia respublica illi deest, an quia ipse
reipublicae? Si omnibus defutura respublica est
(semper autem deerit fastidiose quaerentibus) inter
rogo, ad quam rempublicam sapiens accessurus sit?
18. Ad Atheniensium, in qua Socrates damnatur
Aristoteles, ne damnaretur, fugit? in qua opprimit in
vidia virtutes? Negabis mihi accessurum ad han
rempublicam sapientem. Ad Carthaginiensium erg
rempublicam sapiens accedet, in qua assidua seditio
et optimo cuique infesta libertas est, summa aequi a
boni vilitas, adversus hostes inhumana crudelitas
etiam adversus suos hostilis? Et hanc fugiet. 19. S
percensere singulas voluero, nullam inveniam, qua
sapientem, aut quam sapiens pati possit. Quods
non invenitur illa respublica, quam nobis fingimus
incipit omnibus esse otium necessarium, quia, quo
unum praeferri poterat otio, nusquam est. Si qui
dicit optimum esse navigare, deinde negat navigan
dum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant, et fre
quenter subitae tempestates sint, quae rectorem i
contrarium rapiant; puto, hic me vetat navem sol
vere, quamquam laudat navigationem. * * *

L. ANNAEI SENECAE
AD
AEBUTIUM LIBERALEM
E BENEFICIIS
LIBER PRIMUS.

:r multos ac varios errores temere viventium in-
ıulteque, nihil propemodum indignius, vir optime
:ralis, dixerim, quam quod beneficia nec dare sci-
,nec accipere. Sequitur enim, ut male collata, male
ɔantur: de quibus non redditis, sero querimur:
enim perierant, quum darentur. Nec mirum est,
r plurima maximaque vitia nullum esse frequen-
quam ingrati animi. 2. Id evenire ex pluribus cau-
ideo: prima, quod non eligimus dignos, quibus
ıamus: sed nomina facturi, diligenter in patri-
ium et vasa debitoris inquirimus: semina in so-
effoetum et sterile non spargimus: beneficia sine
delectu magis proiicimus, quam damus. 3. Nec
le dixerim, utrum turpius sit infitiari, an
:tere beneficium; id enim genus huius crediti est,
uo tantum recipiendum sit, quantum ultro refer-
de quo queri vero foedissimum ob hoc ipsum,
, non opus est ad liberandum fidem facultatibus,
animo: reddit enim beneficium, qui libenter de-
4. *Sed quum* sit in ipsis crimen, qui ne confe-

sione quidem grati sunt, in nobis quoque est. Multos experimur ingratos, plures facimus: quia alias graves exprobratores exactoresque sumus; alias leves, et quos paulo post muneris sui poeniteat: alias queruli, et minima momenta calumniantes. Ita gratiam omnem corrumpimus: non tantum postquam dedimus beneficia, sed dum damus. 5. Quis enim nostrum contentus fuit, aut leviter rogari, aut semel? quis non, quum aliquid a se peti suspicatus est, frontem adduxit, vultum avertit, occupationes simulavit, longis sermonibus, et de industria non invenientibus exitum, occasionem petendi abstulit, et variis artibus properantes necessitates elusit? 6. In angusto vero comprehensus, aut distulit, id est, timide negavit, aut promisit; sed difficulter, sed subductis superciliis, sed malignis et vix exeuntibus verbis? Nemo autem libenter debet, quod non accepit, sed expressit. Gratus esse adversus eum quisquam potest, qui beneficium aut superbe abiecit, aut iratus impegit, aut fatigatus, ut molestia careret, dedit? Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem dilatione lassavit, exspectatione torsit. 7. Eodem animo beneficium debetur, quo datur: et ideo non est negligenter dandum. Sibi enim quisque debet, quod a nesciente accepit. Nec tarde quidem: quia, quum in omni officio magni aestimetur dantis voluntas, qui tarde fecit, diu noluit. 8. Utique non contumeliose: nam quum ita natura comparatum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant, et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat: quid exspectat qui offendit, dum obligat? Satis adversus illum gratus est, qui beneficio eius ignoscit. 9. Non est autem quod tardiores faciat ad bene merendum turba ingratorum. Nam primum, ut dixi nos illam augemus: deinde ne deos quidem immortales ab hac tam effusa necessitate sacrilegi negligentesque eorum, deterrent. Utuntur natura sua, et

cuncta, interque illa ipsos munerum suorum malos interpretes, iuvant. Hos sequamur duces, quantum humana imbecillitas patitur: demus beneficia, non foeneremus. 10. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, quum daret. At si male cessit, et liberi, et coniuges spem fefellerunt: tamen et educamus, et ducimus, adeoque adversus experimenta pertinaces sumus, ut bella victi, et naufragi maria repetamus. 11. Quanto magis permanere in dandis beneficiis decet? quae si quis non dat quia non recipit, dedit ut reciperet, bonamque ingratorum facit causam, quibus turpe est non reddere, si licet. Quam multi indigni luce sunt! et tamen dies oritur. Quam multi, quod nati sunt, queruntur! tamen natura sobolem novam gignit, ipsosque qui non fuisse mallent, esse patitur. Hoc et magni animi et boni proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa; et post malos quoque bonum quaerere. 12. Quid magnifici erat multis prodesse, si nemo deciperet? nunc est virtus, dare beneficia, non utique reditura, quorum a viro egregio statim fructus perceptus est. Adeo quidem ista res fugare nos, et pigriores ad rem pulcherrimam facere non debet, ut si spes mihi praecidatur gratum hominem reperiendi, malim non recipere beneficia, quam non dare, quia qui non dat, vitium ingrati antecedit. Dicam quod sentio: qui beneficium non reddit, magis peccat; qui non dat, citius.

II. *Beneficia in vulgus quum largiri institueris,*
Perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.

In priore versu utrumque reprehendas: nam nec in vulgus effundenda sunt; et nullius rei, minime beneficiorum, honesta largitio est: quibus si detraxeris iudicium, desinunt esse beneficia: in aliud quodlibet incidunt nomen. Sequens sensus mirificus est, qui uno bene posito beneficio multorum amissorum damna solatur. 2. Vide, oro te, ne hoc et verius sit, et

magnitudini bene facientis aptius, ut illum hortemur ad danda, etiamsi nullum bene positurus est. Illud enim falsum est, *Perdenda sunt multa.* Nullum perit: quia qui perdit, computaverat. Beneficiorum simplex ratio est: tantum erogatur: si redit aliquid, lucrum est: si non redit, damnum non est. Ego illud dedi, ut darem: nemo beneficia in kalendario scribit, nec, avarus exactor, ad horam et diem appellat. 3. Nunquam illa vir bonus cogitat, nisi admonitus a reddente: alioquin in formam crediti transeunt. Turpis foeneratio est, beneficium expensum ferre. Qualiscunque pricrum eventus est, persevera in alios conferre: melius apud ingratos iacebunt, quos aut pudor, aut occasio, aut imitatio aliquando gratos poterit efficere. Ne cessaveris: opus tuum perage, et partes boni viri exsequere. Alium re, alium fide, alium gratia, alium consilio, alium praeceptis salubribus adiuva.

III. Officia etiam ferae sentiunt: nec ullum tam immansuetum animal est, quod non cura mitiget, et in amorem sui vertat. Leonum ora a magistris impune tractantur: elephantorum feritatem usque in servile obsequium demoretur cibus. Adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii sunt posita, assiduitas tamen meriti pertinacis evincit Ingratus est adversus unum beneficium? adversus alterum non erit: duorum oblitus est? tertium etiam eorum quae exciderunt, memoriam reducet. 2. Is perdit beneficia, qui cito se perdidisse credit. At qui instat, et onerat priora sequentibus, etiam ex duro et immemori pectore gratiam extundit. Non audebit adversus multa oculos attollere: quocunque se convertit, memoriam suam fugiens, ibi te videat: beneficiis tuis illum cinge. 3. Quorum quae vis, quaeve *proprietas sit,* dicam, si prius illa, [illegible] ad rem non *pertinent, transilire* mihi perm[illegible]re tres

Gratiae, et quare sorores sint, et quare manibus implexis, quare ridentes, iuvenes, et virgines, solutaque ac pellucida veste. Alii quidem videri volunt unam esse, quae det beneficium: alteram, quae accipiat: tertiam, quae reddat. Alii tria beneficiorum genera, promerentium, reddentium, simul et accipientium reddentiumque. 4. Sed utrumlibet ex istis iudicaverim: quid ista nos iuvat scientia? Quid ille consertis manibus in se redeuntium cnorus? Ob hoc, quia ordo beneficii per manus transeuntis nihilominus ad dantem revertitur, et totius speciem perdit, si usquam interruptus est: pulcherrimus, si cohaesit, et vices servat. 5. Ideo ridentes: est aliqua tamen maioris dignatio, sicut promerentium. Vultus hilares sunt, quales solent esse qui dant, vel accipiunt beneficia. Iuvenes: quia non debet beneficiorum memoria senescere. Virgines: quia incorrupta sunt, et sincera, et omnibus sancta, in quibus nihil esse alligati decet, nec adscripti: solutis itaque tunicis utuntur: pellucidis autem, quia beneficia conspici volunt. 6. Sit aliquis usque eo Graecis emancipatus, ut haec dicat necessaria: nemo tamen erit, qui etiam illud ad rem iudicet pertinere, quae nomina illis Hesiodus imposuerit. Aglaian maximam natu appellavit, mediam Euphrosynen, tertiam Thalian. 7. Horum nominum interpretationem, et prout cuique visum est, deflectit, et ad rationem aliquam conatur perducere: quum Hesiodus puellis suis, quod voluit, nomen imposuerit. Itaque Homerus uni mutavit, Pasithean appellavit, et in matrimonium produxit, ut scias illas Vestales non esse. Inveniam [non] alium poëtam, apud quem praecingantur, et spissis auro Phrygianis prodeant. Ergo et Mercurius una stat: non quia beneficia ratio commendat vel oratio, sed quia pictori ita visum est. 8. Chrysippus quoque, penes quem subtile illud acumen est, et in imam penetrans

veritatem, qui rei agendae causa loquitur, et verbis non ultra, quam ad intellectum satis est, utitur, totum librum suum his ineptiis replet: ita ut de ratione dandi, accipiendi, reddendique beneficii pauca admodum dicat: nec his fabulas, sed haec fabulis inserit. 9. Nam praeter ista quae Hecaton transscribit, tres Chrysippus Gratias ait Iovis et Eurynomes filias esse: aetate autem minores quam Horas, sed meliuscula facie, et ideo Veneri datas comites. Matris quoque nomen ad rem iudicat pertinere. Eurynomen enim dictam, quia late patentis matrimonii sit, beneficia dividere: tanquam matri post filias soleat nomen imponi, aut poëtae vera nomina reddant. 10. Quemadmodum nomenclatori memoriae loco audacia est: et cuicunque nomen non potest reddere, imponit: ita poëtae non putant ad rem pertinere, verum dicere, sed aut necessitate coacti, aut decore corrupti, id quaeque vocari iubent, quod belle facit ad versum. Nec illis fraudi est, si aliud quid in censum detulerunt: proximus enim poëta suum illa ferre nomen iubet. Hoc ut scias ita esse, ecce Thalia, de qua quum maxime agitur, apud Hesiodum Charis est, apud Homerum Musa.

IV. Sed ne faciam, quod reprehendo, omnia ista, quae ita extra rem sunt, ut nec circa rem quidem sint, relinquam. Tu modo nos tuere, si quis mihi obiiciet, quod Chrysippum in ordinem coëgerim, magnum mehercule virum, sed tamen Graecum, cuius acumen nimis tenue retunditur, et in se saepe replicatur; etiam quum agere aliquid videtur, pungit, non perforat. 2. Hoc vero quod acumen est? De beneficiis dicendum est, et ordinanda res, quae maxime societatem humanam alligat: danda lex vitae, ne sub specie benignitatis inconsulta facilitas placeat; *ne liberalitatem*, quam nec deesse oportet, nec superfluere, haec ipsa observatio restringat, dum tem-

perat : 3. docendi sunt libenter accipere, libenter reddere, et magnum ipsis certamen proponere, eos quibus obligati sunt, re animoque non tantum aequare, sed vincere: quia, qui referre gratiam debet, nunquam consequitur, nisi praecessit: hi docendi sunt nihil imputarè: illi plus debere. 4. Ad hanc honestissimam contentionem, beneficiis beneficia vincendi, sic nos adhortatur Chrysippus, ut dicat, verendum esse, ne, quia Charites Iovis filiae sunt, parum se grate gerere, sacrilegium sit, et tam bellis puellis fiat iniuria. 5. Tu me aliquid eorum doce, per quae beneficentior, gratiorque adversus bene merentes fiam, per quae obligantium, obligatorumque animi certent, ut qui praestiterint, obliviscantur, pertinax sit memoria debentium. Istae vero ineptiae poëtis relinquantur: quibus aures oblectare propositum est, et dulcem fabulam nectere. 6. At qui ingenia sanare, et fidem in rebus humanis retinere, memoriam officiorum ingerere animis volunt, serio loquantur, et magnis viribus agant: nisi forte existimas, levi ac fabuloso sermone, et anilibus argumentis, prohiberi posse rem perniciosissimam, beneficiorum novas tabulas.

V. Sed quemadmodum supervacua transcurram, ita exponam necesse est, hoc primum nobis esse discendum, quid accepto beneficio debeamus. Debere enim dicit se alius pecuniam quam accepit, alius consulatum, alius sacerdotium, alius provinciam. Ista autem sunt meritorum signa, non merita. Non potest beneficium manu tangi: res animo geritur. 2. Multum interest inter materiam beneficii, et beneficium: itaque nec aurum, nec argentum, nec quidquam eorum quae a proximis accipiuntur, beneficium est, sed ipsa tribuentis voluntas: imperiti autem id, quod oculis incurrit, et quod traditur possideturque, solum notant: contra, illud quod in re ca

rum atque pretiosum est, parvi pendunt. 3. Haec quae tenemus, quae adspicimus, in quibus cupiditas nostra haeret, caduca sunt; auferre ea nobis et fortuna, et iniuria potest: beneficium vero, etiam amisso eo quod datum est, durat. Est enim recte factum, quod irritum nulla vis efficit. 4. Amicum a piratis redemi: hunc alius hostis excepit, et in carcerem condidit: non beneficium, sed usum beneficii mei sustulit. Ex naufragio alicui raptos, vel ex incendio liberos reddidi: hos vel morbus, vel aliqua fortuita iniuria eripuit: manet etiam sine illis, quod in illis datum est. 5. Omnia itaque, quae falsum beneficii nomen usurpant, ministeria sunt, per quae se voluntas amica explicat. Hoc quoque in aliis rebus evenit, ut aliubi sit species rei, aliubi ipsa res. 6. Imperator aliquem torquibus, murali, et civica donat: quid habet per se corona pretiosum? quid praetexta? quid fasces? quid tribunal, et currus? Nihil horum honor est, sed honoris insigne. Sic non est beneficium id, quod sub oculos venit, sed beneficii vestigium et nota.

VI. Quid est ergo beneficium? Benevola actio tribuens gaudium, capiensque tribuendo, in id quod facit prona, et sponte sua parata. Itaque non quid fiat, aut quid detur, refert, sed qua mente: quia beneficium non in eo quod fit aut datur, consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. 2. Magnum autem esse inter ista discrimen, vel ex hoc intelligas licet, quod beneficium utique bonum est: id autem quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus est, qui parva extollit, sordida illustrat, magna et in pretio habita dehonestat: ipsa, quae appetuntur, neutram naturam habent, nec boni, nec mali: refert, quo ille rector impellat, a quo forma datur rebus. *3. Non est ergo* beneficium ipsum, quod numeratur, *aut traditur: sicut* nec in victimis quidem, licet opi-

mae sint, auroque praefulgeant, deorum est honos; sed pia ac recta voluntate venerantium. Itaque boni etiam farre ac fitilla religiosi sunt; mali rursus non effugiunt impietatem, quamvis aras sanguine multo cruentaverint.

VII. Si beneficia in rebus, non in ipsa benefaciendi voluntate consisterent; eo maiora essent, quo maiora sunt, quae accepimus. Id autem falsum est: nonnumquam enim magis nos obligat, qui dedit parva magnifice: qui regum aequavit opes animo: qui exiguum tribuit, sed libenter: qui paupertatis suae oblitus est, dum meam respicit: qui non voluntatem tantum iuvandi habuit, sed cupiditatem: 2. qui accipere se putavit beneficium, quum daret: qui dedit tamquam recepturus, recepit tamquam non dedisset: qui occasionem, qua prodesset, et occupavit et quaesivit. Contra ingrata sunt, ut dixi, licet re ac specie magna videantur, quae danti aut extorquentur, aut excidunt, multoque gratius venit, quod facili, quam quod plena manu datur: exiguum est quod in me contulit, sed amplius non potuit. 3. At hic quod dedit, magnum est: sed dubitavit, sed distulit, sed quum daret, gemuit, sed superbe dedit, sed circumtulit, et placere non ei, cui praestabat, voluit: ambitioni dedit, non mihi.

VIII. Socrati quum multa multi pro suis quisque facultatibus offerrent: Aeschines pauper auditor, Nihil, inquit, dignum te, quod dare tibi possim, invenio, et hoc uno modo pauperem me esse sentio. Itaque dono tibi quod unum habeo, Me ipsum. Hoc munus rogo qualecunque est, boni consulas, cogitesque alios, quum multum tibi darent, plus sibi reliquisse. 2. Cui Socrates, Quid ni tu inquit, mihi magnum munus dederis, nisi forte parvo te aestimas? Habebo itaque curae, ut te meliorem tibi reddam *quam accepi.* Vicit Aeschines hoc munere Alcibia-

dis parem divitiis animum, et omnem iuvenum opulentorum munificentiam.

IX. Vides quomodo animus inveniat liberalitatis materiam, etiam inter angustias? Videtur mihi dixisse: Nihil egisti, Fortuna, quod me pauperem esse voluisti: expediam nihilominus dignum huic viro munus: et quia de tuo non possum, de meo dabo. Neque est quod existimes, illum vilem sibi fuisse, qui pretium se sui fecit: ingeniosus adolescens invenit, quemadmodum Socratem sibi daret. — 2. Non quanti quaeque sint, sed a quali dentur, perspiciendum. — Callidus non difficilem aditum praebet immodica cupientibus: spesque improbas, nihil re adiuturus, verbis fovet. At peior, opinor, qui lingua asper, vultu gravis, cum invidia fortunam suam explicavit. — Colunt enim, detestanturque felicem, et, si potuerint, eadem facturi odere facientem. — 3. Coniugibus alienis nec clam quidem, sed aperte ludibrio habitis, suas aliis permisere. Rusticus, inurbanus, ac mali moris, et inter matronas abominanda conditio est, si quis coniugem in sella prostare vetuit, et vulgo admissis inspectoribus vehi undique perspicuam. 4. Si quis nulla se amica fecit insignem, nec alienae uxori annua praestat, hunc matronae humilem, et sordidae libidinis, et ancillariolum vocant. Inde decentissimum sponsaliorum genus, adulterium: et in consensu vidui coelibatus, nemo uxorem duxit, nisi qui abduxit. 5. Iam rapta spargere, sparsa rapaci avaritia recolligere certant: nihil pensi habere, paupertatem alienam contemnere, suam quam ullum aliud vereri malum; pacem iniuriis perturbare, imbecilliores vi ac metu premere. Nam provincias spoliari, et nummarium tribunal, audita utrimque licitatione, alteri addici, non mirum: quando quae emeris, vendere gentium ius est.

X. Sed longius nos impetus evehit, provocante

materia. Itaque sic finiamus, ne in nostro seculo culpa subsidat. Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimur; hoc posteri nostri querentur, eversos esse mores, reguare nequitiam, in deterius res humanas et omne fas labi. At ista stant loco eodem, stabuntque, paululum dumtaxat ultro aut citro mota, ut fluctus, quos aestus accedens longius extulit, recedens interiore litorum vestigio tenuit. 2. Nunc in adulteria magis, quam in alia peccabitur, abrumpetque fraenos pudicitia: nunc conviviorum vigebit furor, et foedissimum patrimoniorum exitium, culina: nunc cultus corporum nimius et formae cura, prae se ferens animi deformitatem: nunc in petulantiam et audaciam erumpet male dispensata libertas: nunc in crudelitatem privatam ac publicam ibitur, bellorumque civilium insaniam, qua omne sanctum ac sacrum profanetur. 3. Habebitur aliquando ebrietati honor, et plurimum meri cepisse virtus erit. Non exspectant uno loco vitia: sed mobilia et inter se dissentientia tumultuantur, pellunt invicem, fuganturque. Ceterum idem semper de nobis pronuntiare debebimus, malos esse nos, malos fuisse, invitus adiiciam, et futuros esse. 4. Erunt homicidae, tyranni, fures, adulteri, raptores, sacrilegi, proditores: infra ista omnia ingratus est, nisi quod omnia ista ab ingrato animo sunt, sine quo vix ullum magnum facinus accrevit. Hoc tu cave, tanquam maximum crimen, ne admittas: ignosce tanquam levissimo, si admissum est. Haec est enim iniuriae summa: Beneficium perdidisti. Salvum est tibi ex illo, quod est optimum: dedisti. 5. Quemadmodum autem curandum, ut in eos potissimum beneficia conferamus, qui grate responsuri erunt: ita quaedam, etiamsi de illis male sperabitur, faciemus, tribuemusque, non solum si iudicabimus ingratos fore, sed si sciemus fuisse. Tanquam si filios alicui restituere potero magno pericu-

lo liberatos, sine ullo meo, non dubitabo. Dignum, etiam impendio sanguinis mei tuebor, et in partem discriminis veniam: indignum, si eripere latronibus potero clamore sublato, salutarem vocem homini non pigebit emittere.

XI. Sequitur ut dicamus, quae beneficia danda sint, et quemadmodum. Primo demus necessaria, deinde utilia, deinde iucunda, utique mansura. Incipiendum est autem a necessariis: aliter enim ad animum pervenit, quod vitam continent: aliter quod exornat, aut instruit. Potest in eo aliquis fastidiosus esse aestimator, quo facile cariturus est, de quo dicere licet: Recipe, non desidero: meo contentus sum. Interim non reddere tantum libet quod acceperis, sed abiicere. 2. Ex his quae necessaria sunt, quaedam primum obtinent locum, sine quibus non possumus vivere, quaedam secundum, sine quibus non debemus, quaedam tertium, sine quibus nolumus. Prima huius notae sunt, hostium manibus eripi, et tyrannicae irae, et proscriptioni, et aliis periculis, quae varia et incerta humanam vitam obsident. 3. Quidquid horum discusserimus, quo maius ac terribilius erit, hoc maiorem inibimus gratiam. Subit enim cogitatio, quantis sint liberati malis: et lenocinium est muneris, antecedens metus. Nec tamen ideo debemus tardius quemquam servare, quam possumus, ut muneri nostro timor imponat pondus. 4. Proxima ab his sunt, sine quibus possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit: tanquam libertas, et pudicitia, et mens bona. Post haec habebimus coniunctione, ac sanguine, usuque, et consuetudine longa, cara: ut liberos, coniuges, penates, ceteraque, quae usque eo animus sibi applicuit, ut ab illis, quam a vita divelli gravius existimet. 5. Subsequuntur utilia, quorum varia et lata materia est. Hic erit pecunia non superfluens, sed ad sanum modum habendi

parata: hic erit honor, et processus ad altiora tendentium: nec enim utilius quidquam est, quam sibi utilem fieri. Iam cetera ex abundanti veniunt, delicatos factura. In his sequemur, ut opportunitate grata sint, ut non vulgaria, quaeque aut pauci habuerint, aut pauci intra hanc aetatem, aut hoc modo; quae etiamsi natura pretiosa non sunt, tempore aut loco fiant. 6. Videamus quid oblatum maxime voluptati futurum sit, quid frequenter occursurum habenti; ut toties nobiscum, quoties cum illo sit. Utique cavebimus, ne munera supervacua mittamus: ut feminae aut seni arma venatoria, aut rustico libros, aut studiis ac literis dedito retia. Aeque ex contrario circumspiciemus, ne, dum grata mittere volumus, suum cuique morbum exprobratura mittamus: sicut ebrioso vina, et valetudinario medicamenta. Maledictum enim incipit esse, non munus, in quo vitium accipientis agnoscitur.

XII. Si arbitrium dandi penes nos est, praecipue mansura quaeremus, ut quam minime mortale munus sit. Pauci enim sunt tam grati, ut quod acceperint, etiamsi non vident, cogitent. Ingratis quoque memoria cum ipso munere incurrit, ubi ante oculos est, et oblivisci sui non sinit, sed auctorem suum ingerit et inculcat. Eo quidem magis duratura quaeramus, quia nunquam admonere debemus: ipsae res evanescentem memoriam excitent. 2. Libentius donabo argentum factum, quam signatum: libentius statuas, quam vestem, et quod usus brevis deterat. Apud paucos post rem manet gratia: plures sunt, apud quos non diutius in animo sunt donata, quam in usu. Ergo si fieri potest, consumi munus meum nolo: exstet, haereat amico meo, convivat. 3. Nemo tam stultus est, ut monendus sit, ne cui gladiatores aut venationem iam munere edito mittat, et vestimenta *aestiva bruma*, hiberna solstitio. Sit in beneficio

sensus communis, tempus, locum, personas observet, quia momentis quaedam grata et ingrata sunt. Quanto acceptius est, si id damus, quod quis non habet, quam cuius copia abundat? quod diu quaerit, nec invenit, quam quod ubique visurus est? 4. Munera non tam pretiosa, quam rara et exquisita sint, quae etiam apud divitem sui locum faciant: sicut gregalia quoque poma, etiam post paucos dies itura in fastidium, delectant, si provenere maturius. Illa quoque non erunt sine honore, quae aut nemo illis alius dedit, aut nos nulli alii.

XIII. Alexandro Macedoni, quum victor Orientis, animos supra humana tolleret, Corinthii per legatos gratulati sunt, et civitate illum sua donaverunt. Quum risisset Alexander hoc officii genus, unus ex legatis, Nulli, inquit, civitatem unquam dedimus alii, quam tibi et Herculi. Libens accepit delatum honorem, et legatos invitatione aliaque humanitate prosecutus, cogitavit, non qui sibi civitatem darent, sed cui dedissent. 2. Et homo gloriae deditus, cuius nec naturam nec modum noverat, Herculis Liberique vestigia sequens, ac ne ibi quidem resistens, ubi illa defecerant, ad socium honoris sui respexit a dantibus: tanquam coelum, quod mente vanissima complectebatur, teneret, quia Herculi aequabatur. Quid enim illi simile habebat vaesanus adolescens, cui pro virtute erat felix temeritas? 3. Hercules nihil sibi vicit: orbem terrarum transivit, non concupiscendo, sed vindicando. Quid vinceret malorum hostis, bonorum vindex, terrarum marisque pacator? At hic a pueritia latro, gentiumque vastator, tam hostium pernicies, quam amicorum, qui summum bonum duceret, terrori esse cunctis mortalibus, oblitus, non ferocissima tantum, sed ignavissima quoque animalia *timeri, ob virus malum.*

XIV. Ad propositum nunc revertamur. Benefi-

cium quod quibuslibet datur, nulli gratum est. Nemo se stabularii aut cauponis hospitem iudicat, nec convivam dantis epulum, ubi dici potest: Quid enim in me contulit? Nempe hoc quod in illum, et vix bene notum sibi, et in illum etiam mimicum ac turpissimum hominem. Numquid enim me dignum iudicavit? minime: morbo suo morem gessit. 2. Quod voles gratum esse, rarum effice: quis patitur sibi imputari? Nemo haec ita interpretetur, tanquam reducam liberalitatem, et fraenis arctioribus reprimam. Illa vero, in quantum libet, exeat: sed eat, non erret. Licet ita largiri, ut unusquisque, etiam si cum multis accepit, in populo se esse non putet: nemo non habeat aliquam familiarem notam, per quam speret se propius admissum. 3. Dicat, Accepi idem quod ille, sed ultro. Accepi quod ille; sed ego intra breve tempus, quum ille diu meruisset. Sunt, qui idem habeant: sed non eisdem verbis datum, non eadem comitate tribuentis. Ille accepit, quum rogasset: ego, quum rogarem. Ille accepit: sed facile redditurus, sed cuius senectus et libera orbitas magna promittebat: mihi plus dedit, quamvis idem dederit, quia sine spe recipiendi dedit. 4. Quemadmodum meretrix ita inter multos se dividit, ut nemo non aliquod signum familiaris animi ferat: ita qui beneficia sua amabilia vult esse, excogitet, quomodo et multi obligentur, et tamen singuli habeant aliquid, quo se ceteris praeferant. Ego vero beneficiis non obiiciam moras: quae quo plura maioraque fuerint, plus afferent laudis. 5. Adsit tamen iudicium: neque enim cordi esse cuiquam possunt forte ac temere data. Quare si quis existimat nos, quum ista praecipimus, benignitatis fines introrsus referre, et illi minus laxum limitem aperire; ne perperam monitiones nostras exaudiat. Quam enim virtutem magis *veneramur?* cui magis stimulos addimus? quibusve

tam convenit haec adhortatio, quam nobis, societaten humani generis sancientibus?

XV. Quid ergo est? Quum sit nulla honesta vi animi, etiamsi a recta voluntate incepit, nisi quan virtutem modus fecit, veto liberalitatem nepotari Tunc iuvat accepisse beneficium, et supinis quiden manibus, ubi illud ratio ad dignos perducit: non quo libet casus et consilii indigens impetus differt: quo ostentare libet, et inscribere sibi. Beneficia tu vo cas, quorum auctorem fateri pudet? 2. At illa quan to gratiora sunt, quantoque in partem interioren animi nunquam exitura descendunt, quum delectant cogitantem magis, a quo, quam quid acceperis? Cri spus Passienus solebat dicere, quorundam se iudicium malle, quam beneficium: quorundam beneficium mal le, quam iudicium: et subiiciebat exempla: Malo aiebat, divi Augusti iudicium: malo Claudii benefi cium. 3. Ego vero nullius puto expetendum ess beneficium, cuius vile iudicium est. Quid ergo Non erat accipiendum a Claudio quod dabatur Erat: sed sicut a Fortuna, quam scires statim poss malam fieri. Quid ergo ista inter se mixta dividi mus? Non est beneficium, cui deest pars optima datum esse iudicio. Alioquin pecunia ingens si no ratione, nec recta voluntate donata est, non magi beneficium est, quam thesaurus. Multa sunt autem quae oportet accipere, nec debere.

DE
BENEFICIIS
LIBER II.

Inspiciamus, Liberalis, virorum optime, id quod ex priore parte adhuc superest, quemadmodum dandum sit beneficium: cuius rei expeditissimam videor monstraturus viam. Sic demus, quomodo vellemus accipere: ante omnia libenter, cito, sine ulla dubitatione. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis haesit, quod quis aegre dimittere visus est, et sic, tanquam sibi eriperet. Etiamsi quid morae intervenit, eritemus omni modo, ne deliberasse videamur. 2. Proximus est a negante, qui dubitavit, nullamque iniit gratiam. Nam quum in beneficio iucundissima sit tribuentis voluntas; qui nolentem se tribuisse ipsa cunctatione testatus est, non dedit, sed adversus ducentem male retinuit. Multi autem sunt, quos liberales facit frontis infirmitas. 3. Gratissima sunt beneficia parata, facilia et occurrentia, ubi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est, antecedere desiderium cuiusque: proximum, sequi. Illud melius, occupare antequam rogemur: quia quum homini probo ad rogandum os concurrat, et suffundatur rubor: qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. 4. Non tulit gratis, qui quum rogasset, accepit. Quoniam quidem, ut malo.

ribus nostris, gravissimis viris, visum est, nulla res carius constat, quam quae precibus emta est. Vota homines parcius facerent, si palam facienda essent: adeo etiam deos, quibus honestissime supplicamus, tacite malumus et intra nosmetipsos precari.

II. Molestum verbum est, onerosum, et demisso vultu dicendum, Rogo. Huius facienda est gratia amico, et cuicunque, quem amicum sis promerendo facturus. Properet licet, sero beneficium dedit, qui roganti dedit. Ideo divinanda cuiusque voluntas, et quum intellecta est, necessitate gravissima rogandi liberanda est. Illud beneficium iucundum, victurumque in animo scias, quod obviam venit. 2. Si non contingit praevenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur: sed certiores facti, statim promittamus, facturosque nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus. Quemadmodum in aegris opportunitas cibi salutaris est, et aqua tempestive data remedii locum obtinuit: ita quamvis leve et vulgare beneficium sit, si praesto fuit, si proximam quamque horam non perdidit, multum sibi adiicit, gratiamque pretiosi, sed lenti et diu cogitati muneris vincit. Qui tam parate fecit, non est dubium, quin libenter faciat. Itaque laetus facit, et induit sibi animi sui vultum.

III. Ingentia quorundam beneficia, silentium aut loquendi tarditas, imitata gravitatem et tristitiam, corrupit, quum promitterent vultu negantium. Quanto melius adiicere bona verba rebus bonis, et praedicatione humana benignaque commendare quae praestes? Ut ille se castiget, quod tardior in rogando fuit, adiicias licet familiarem querelam: „Irascor tibi, quod quum aliquid desiderasses, non olim scire *me voluisti*, quod tam diligenter rogasti, quod quem*quam adhibuisti*. 2. Ego vero gratulor mihi, quod *experiri animum* meum libuit: postea quidquid des-

derabis, tuo iure exiges. Semel rusticitati tuae ignoscitur." Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet, quam illud quidquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille qui discessit, dicet sibi: „Magnum hodie lucrum feci: malo quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad me alia via pervenisset. Huic eius animo nunquam parem referam gratiam."

IV. At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum et supercilio in odium adducunt, eo sermone usi, ea superbia, ut impetrasse poeniteat. Aliae deinde post rem promissam sequuntur moraе: nihil autem est acerbius, quam ibi quoque, quod impetrasti, rogandum est. Repraesentanda sunt beneficia: quae a quibusdam accipere difficilius est, quam impetrare. Hic rogandus est, ut admoneat; ille, ut consummet. 2. Sic unum munus per multorum teritur manus: ex quo gratiae minimum apud promittentem remanet: quia auctori detrahit, quisquis post illum rogandus est. Haec itaque curae habebis, si grate aestimari quae praestabis voles, ut beneficia tua illibata, ut integra ad eos, quibus promissa sunt, perveniant, sine ulla, quod aiunt, deductione. Nemo illa intercipiat, nemo detineat: nemo in eo quod daturus es, gratiam suam facere potest, ut non tuam minuat.

V. Nihil aeque amarum, quam diu pendere. Aequiore quidam animo ferunt praecidi spem suam, quam trahi. Plerisque autem hoc vitium est, ambitione prava differendi promissa, ne minor sit rogantium turba. Quales regiae potentiae ministri sunt, quos delectat superbiae suae longum spectaculum: minusque se iudicant posse, nisi diu multumque singulis, quid possint, ostenderint. 2. Nihil confestim, nihil *semel faciunt*: iniuriae illorum praecipites, len-

ta beneficia sunt. Quare verissimum existima, quod ille Comicus dixit:

— — *Quid? tu non intelligis,*
Tantum te gratiae demere, quantum morae adiicis?

Inde illae voces, quas ingenuus dolor exprimit: Fac, si quid facis, et, Nihil est tanti: Nolo mihi iam neges. 3. Ubi in taedium adductus animus incipit beneficium odisse, dum exspectat: potest ob id gratus esse? Quemadmodum acerbissima crudelitas est, quae trahit poenam: et misericordiae genus est, cito occidere: quia tormentum ultimum finem sui secum affert; quod antecedit tempus, maxima venturi supplicii pars est: ita maior est muneris gratia, quo minus diu pependit. 4. Est enim bonarum etiam rerum sollicitis exspectatio gravis: et quum plurima beneficia remedium alicuius rei afferant: qui aut diutius torqueri patitur, quem protinus potest liberare, aut gaudere tardius, beneficio suo manus affert. Omnis benignitas properat: et proprium est libenter facientis, cito facere. Qui tarde, et diem de die extrahens profuit, non ex animo fecit: ita duas res maximas perdidit, et tempus, et argumentum amicae voluntatis. Tarde velle, nolentis est.

VI. In omni negotio, Liberalis, non minima portio est, quomodo quidque aut dicatur, aut fiat: multum celeritas fecit, multum abstulit mora. Sicut in telis eadem ferri vis est: sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur, an remissa manu effluant: gladius idem et stringit, et transforat: quam presso articulo venerit, refert: idem est quod datur; sed interest, quomodo detur. 2. Quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non est passus, qui dedit: si dedisse, dum dat, oblitus est! Nam corripere *eum, cui* quum maxime aliquod praestes, dementia *est, et inserere* contumeliam meritis. Itaque non *sunt exasperanda* beneficia, nec quidquam illis triste

miscendum. Etiam si quid erit, de quo velis admonere, aliud tempus eligito.

VII. Fabius Verrucosus beneficium ab homine duro aspere datum, panem lapidosum vocabat; quem esurienti accipere necessarium sit, esse, acerbum. Tiberius Caesar rogatus a Nepote M. Aelio praetorio, ut aeri alieno eius succurreret: edere illum sibi nomina creditorum iussit. Hoc non est donare, sed creditores convocare. 2. Quum edita essent, scripsit, Nepoti iussisse se pecuniam solvi: adiecta contumeliosa admonitione, effecit, ut nec aes alienum haberet, nec beneficium. Liberavit illum a creditoribus, sibi non obligavit. Aliquid Tiberius secutus est: puto noluit plures esse, qui idem rogaturi concurrerent. Ista fortasse efficax ratio fuerit, ad hominum improbas cupiditates pudore reprimendas: beneficium vero danti tota alia sequenda est via.

VIII. Omni genere quod des, quo sit acceptius, adornandum est. Hoc vero non est beneficium dare, deprehendere est. Et ut in transitu de hac quoque parte dicam quid sentiam, ne Principi quidem satis decorum est, donare ignominiae causa. Tametsi inquietudinem effugere Tiberius ne hoc quidem modo, quo vitabat, potuit. Nam aliquot postea, qui idem rogarent, inventi sunt: quos omnes iussit reddere in senatu aeris alieni causas, et ita illis certas summas dedit. Non est illud liberalitas; censura est: non auxilium est; principale tributum est. Beneficium non est, cuius sine rubore meminisse non possum. Ad iudicem missus sum: ut impetrarem, causam dixi!

IX. Praecipiunt itaque omnes auctores sapientiae, quaedam beneficia palam danda, quaedam secreto. Palam, quae consequi gloriosum est: ut militaria dona, et honores, et quidquid aliud notitia pulchrius fit. 2. *Rursus quae* non producunt, nec honestiorem *faciunt, sed succurrunt* infirmitati, egestati, ignomi-

niae, tacite danda sunt: ut nota sint solis, quibus prosunt. Interdum et ipse qui iuvatur, fallendus est: ut habeat, nec a quo acceperit, sciat.

X. Arcesilaus, ut aiunt, amico pauperi, et paupertatem suam dissimulanti, aegro autem, et ne hoc quidem confitenti, deesse sibi in sumtum ad necessarios usus, quum clam succurrendum iudicasset, pulvino eius ignorantis sacculum subiecit, ut homo inutiliter verecundus, quod desiderabat, inveniret potius quam acciperet. 2. Quid ergo? ille nesciet a quo acceperit? Primum nesciat, si hoc ipsum beneficii pars est; deinde multa alia faciam, multa tribuam, per quae intelligat et illius auctorem. Denique ille nesciat accepisse se: ego sciam me dedisse. Parum est, inquis. Parum, si foenerare cogitas: sed si dare, quo genere accipiendi maxime profuturum erit, dabis; contentus eris te teste. 3. Alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecisse. Volo, inquis, sciat: debitorem quaeris. Volo utique sciat! quid, si illi utilius est nescire? si honestius, si gratius? non in aliam partem abibis? Volo sciat! ita tu hominem non servabis in tenebris? 4. Non ego, quoties patitur res, percipiendum gaudium ex accipientis voluntate: sin adiuvari illum et oportet, et pudet; si quod praestamus, offendit, nisi absconditur: beneficium in acta non mitto? Quidni? ego illi non sum indicaturus me dedisse, quum inter prima praecepta ac maxime necessaria sit, ne unquam exprobrem, immo ne admoneam quidem? Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim oblivisci debet dati, alter accepti nunquam. Lacerat animum et premit frequens meritorum commemoratio.

XI. Libet exclamare, quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico exclamavit, quum superbiam eius ferre non posset: *Redde me Caesari.* Quousque dices: Ego te servavi, eg

te eripui morti? Istud, si meo arbitrio memini, vita est; si tuo, mors est. Nihil tibi debeo, si me servasti, ut haberes, quem ostenderes. Quousque me circumducis? quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in triumpho ductus essem." 2. Non est dicendum, quid tribuerimus: qui admonet, repetit. Non est instandum, non est memoria revocanda: nisi ut aliud dando, prioris admoneas. Ne aliis quidem narrare debemus: qui dedit beneficium, taceat: narret, qui accepit. 3. Dicetur enim, quod illi ubique iactanti beneficium suum: Num negabis, inquit, te recepisse? et quum respondisset, Quando? Saepe quidem, inquit, et multis locis: id est, quoties et ubicunque narrasti. Quid opus est te loqui? quid alienum occupare officium? Est qui istud facere honestius possit: quo narrante et hoc laudabitur, quod ipse non narras. Ingratum me iudicas, si istud te tacente, nemo sciturus est? Quod adeo non est committendum, ut etiamsi quis coram nobis narrabit, ei respondendum sit: Dignissimus quidem ille est maioribus beneficiis, sed ego magis velle me scio omnia illi praestare, quam adhuc praestitisse. 4. Et haec ipsa non venaliter, nec ea figura, qua quidam reiiciunt, quae magis ad se volunt attrahere. Deinde adiicienda omnis humanitas. Perdet agricola quod sparsit, si labores suos destituet in semine. Multa cura sata perducuntur ad segetem: nihil in fructum pervenit, quod non a primo usque ad extremum aequalis cultura prosequitur: eadem beneficiorum est conditio. 5. Numquid ulla maiora possunt esse, quam quae in liberos patres conferunt? Haec tamen irrita sunt, si in infantia deserantur, nisi longa pietas munus suum nutriat. Eadem ceterorum beneficiorum conditio est: nisi illa adiuveris, perdes; parum est dedisse, fovenda sunt. Si gratos vis habere quos *obligas, non* tantum des oportet beneficia, sed et

ames. Praecipue, ut dixi, parcamus auribus: admonitio taedium facit, exprobratio odium. Nihil aeque in beneficio dando vitandum est, quam superbia. Quid opus arrogantia vultus? quid tumore verborum? ipsa res te extollit. Detrahenda est inanis iactatio: res loquentur, nobis tacentibus. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum.

XII. C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat, qui non aufert; deinde absoluto, et agenti gratias, porrexit osculandum sinistrum pedem. Qui excusant, et negant id insolentiae causa factum: aiunt soccculum auratum, immo aureum margaritis distinctum, ostendere eum voluisse. Ita prorsus: quid hic contumeliosum est, si vir consularis aurum et margaritas osculatus est; et alioquin nullam partem in corpore eius electurus, quam purius oscularetur? 2. Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis Persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator senex, summissis honoribus, in conspectu principum supplex sibi, eo more iacuisset, quo victi hostes hostibus iacuere: invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet. 3. Non hoc est rempublicam calcare? et quidem, (dicet aliquis; nam potest ad rem pertinere) sinistro pede? Parum enim foede furioseque insolens fuerat, qui de capite consularis viri soccatus audiebat, nisi in os senatoris ingessisset imperator epigros suos.

XIII. O superbia magnae fortunae! O stultissimum malum! ut a te nihil accipere iuvat! ut omne beneficium in iniuriam convertis! ut te omnia nimia delectant! ut te omnia dedecent! quoque altius te sublevasti, hoc depressior es, ostendisque te non agnoscere ista bona, quibus tantum inflaris. Quidquid das, corrumpis. Libet itaque interrogare, quid tanto *pere te resupinet*, quid vultum habitumque oris per*vertat, ut malis* habere personam, quam faciem? 2.

Iucunda sunt, quae humana fronte, certe leni, placidaque tribuuntur; quae quum daret mihi superior, non exsultavit supra me, sed quam potuit, benignissimus fuit, descenditque in aequum, et detraxit muneri suo pompam: sic observavit idoneum tempus, ut in occasione potius, quam in necessitate succurreret. Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua insolentia perdant, si ostenderimus non ideo videri maiora, quo tumultuosius data sunt: ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri: vanam esse superbiae magnitudinem, et quae in odium etiam amanda perducat.

XIV. Sunt quaedam nocitura impetrantibus: quae non dare, sed negare, beneficium est. Aestimabimus itaque utilitatem potius, quam voluntatem petentium. Saepe enim noxia concupiscimus, nec dispicere quam perniciosa sint licet: quia iudicium interpellat affectus: sed quum subsedit cupiditas, quum impetus ille flagrantis animi, qui consilium fugat, cecidit; detestamur perniciosos malorum munerum auctores. 2. Ut frigidam aegris negamus, ut lugentibus ac sibi iratis ferrum, aut amantibus quidquid contra se usurus ardor petit: sic ea, quae nocitura sunt, impense ac submisse, nonnunquam etiam miserabiliter rogantibus, perseverabimus non dare. Tum initia beneficiorum suorum spectare, tum etiam exitus decet: et ea dare quae non tantum accipere, sed etiam accepisse delectet. 3. Multi sunt qui dicant: Scio hoc illi non profuturum: sed quid faciam? rogat, resistere precibus eius non possum. Viderit; de se, non de me, queretur. Falsum est; immo de te, et merito quidem, quum ab mentem bonam redierit, quum accessio illa, quae animum inflammabat, remiserit. Quidni eum oderit, a quo in damnum ac periculum suum adiutus est? Exorari in perniciem rogantium, *saeva bonitas est.* 4. Quemadmodum pulcherrimum

opus est, etiam invitos nolentesque servare: ita rogantibus pestifera largiri, blandum et affabile odium est. Beneficium demus, quod usu magis ac magis placeat, quod nunquam in malum vertat. Pecuniam non dabo, quam numeraturum adulterae sciam: ne in societate turpis facti aut consilii inveniar. Si potero, revocabo: sin minus, non adiuvabo scelus. 5. Sive illum ira, quo non debebat, impellit, sive ambitionis calor abducit a tutis: non a semet ipso vim sibi inferri patiar; non committam, ut possit quandoque dicere, Ille amando me occidit. Saepe nihil interest inter amicorum munera, et hostium vota. Quidquid illi accidere optant; in id horum intempestiva indulgentia impellit, atque instruit. Quid autem turpius, quam, quod evenit frequentissime, ut nihil intersit inter odium et beneficium?

XV. Nunquam in turpitudinem nostram reditura tribuamus. Quum summa amicitiae sit, amicum sibi aequare: utrique simul consulendum est. Dabo egenti, sed ut ipse non egeam: succurram perituro, sed ut ipse non peream: nisi si futurus ero magni hominis, aut magnae rei merces. 2. Nullum beneficium dabo, quod turpiter peterem: nec exiguum dilatabo, nec magna pro parvis accipi patiar. Nam ut qui quod dedit, imputat, gratiam destruit: ita qui quantum det, ostendit, munus suum commendat, non exprobrat. Respiciendae sunt cuique facultates suae, viresque: ne aut plus praestemus, quam possumus, aut minus. 3. Aestimanda est eius persona, cui damus: quaedam enim minora sunt, quam ut exire a magnis viris debeant: quaedam accipiente maiora sunt. Utriusque itaque personam confer: et ipsum, inter illas, quod donabis, examina, numquid aut danti grave sit, aut paucum: numquid rursus qui acceptur*us est, aut fastidiat*, aut non capiat.

XVI. Urbem cuidam Alexander donabat, vacuam,

et qui nihil animo non grande conciperet; quum ille cui donabatur, se ipse mensus, tanti muneris invidiam refugisset, dicens non convenire fortunae suae: Non quaero, inquit, quid te accipere deceat, sed quid me dare. Animosa vox videtur et regia, quum sit stultissima. Nihil enim per se quemquam decet: refert quid, cui, quando, quare, ubi, et cetera, sine quibus facti ratio non constabit. 2. Tumidissimum animal! si illum accipere hoc non decet, nec te dare. Habeatur personarum ac dignitatum proportio: et quum sit ubique virtutis modus, aeque peccat quod excedit, quam quod deficit. Liceat istud sane tibi, et te in tantum fortuna sustulerit, ut congiaria tua urbes sint; quas quanto maioris animi fuit non capere, quam spargere! Est tamen aliquis minor, quam ut in sinu eius condenda sit civitas.

XVII. Ab Antigono Cynicus petiit talentum. Respondit, plus esse, quam quod Cynicus petere deberet. Repulsus petit denarium. Respondit, minus esse, quam quod regem deceret dare. Turpissima est eiusmodi cavillatio. Invenit quomodo neutrum daret: in denario regem, in talento Cynicum respexit: quum posset et denarium tanquam Cynico dare, et talentum tanquam rex. 2. Ut sit aliquid maius, quam quod Cynicus accipiat; nihil tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Si me interrogas, probo: est enim intolerabilis res, poscere nummos, et contemnere. Indixisti pecuniae odium: hoc professus es: hanc personam induisti: agenda est. Iniquissimum est, te pecuniam sub gloria egestatis acquirere. Adspicienda ergo non minus sua cuique persona est, quam eius, de quo iuvando quis cogitat. 3. Volo Chrysippi nostri uti similitudine de pilae lusu: quam cadere non est dubium, aut mittentis vitio, aut accipientis. Tunc cursum suum servat, ubi inter manus utrinsque apte ab utroque et iactata et exce-

pta versatur: necesse est autem, lusor bonus aliter illam collusori longo, aliter brevi mittat. Eadem beneficii ratio est: nisi utrique personae, dantis et accipientis, aptatur, nec ab hoc exibit, nec ad illum perveniet, ut debet. 4. Si cum exercitato et docto negotium est, audacius pilam mittemus: utcunque enim venerit, manus illam expedita et agilis repercutiet. Si cum tirone et indocto: non tam rigide, nec tam excusse, sed languidius, et in ipsam eius dirigentes manum, remisse occurremus. Idem faciendum est in beneficiis. 5. Quosdam doceamus, et satis iudicemus, si conantur, si audent, si volunt. Facimus autem plerumque ingratos, et ut sint, favemus: tanquam ita demum magna sint beneficia nostra, si gratia illis referri non potuit: ut malignis lusoribus propositum est, collusorem traducere, cum damno scilicet ipsius lusus, qui non potest, nisi consentitur, extendi. Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere quae praestiterunt, quam videri recepisse, superbi et imputatores. 6. Quanto melius, quantoque humanius id agere, ut illi quoque partes suae constent; et favere, ut gratia sibi referri possit; benigne omnia interpretari, gratias agentem, non aliter quam si referat, audire, praebere se facilem, ad hoc, ut quem obligavit, etiam exsolvi velit? Male audire solet foenerator, si acerbe exigit: aeque si in recipiendo tardus ac difficilis moras quaerit: beneficium tam recipiendum est, quam non exigendum. 7. Optimus ille, qui dedit facile, nunquam exegit, reddi gavisus est, bona fide quid praestitisset, oblitus, qui accipientis animo recepit.

XVIII. Quidam non tantum dant beneficium superbe, sed etiam accipiunt: quod non est committendum. Iam enim transeamus ad alteram partem, tractaturi *quomodo se gerere* homines in accipiendis beneficiis *debeant.* Quodcunque ex duobus constat officium,

tantundem ab utroque exigit. Qualis pater esse debeat, quum inspexeris; scies non minus operis illic superesse, ut dispicias, qualem esse oporteat filium. Sunt aliquae partes mariti, sed non minores uxoris. 2. Invicem ista quantum exigunt, praestant, et parem desiderant regulam: quae, ut ait Hecaton, difficilis est. Omne enim honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est: non enim tantum fieri debet sed ratione fieri. Hac duce per totam vitam eundum est: minima maximaque ex huius consilio gerenda sunt: quomodo haec suaserit, dandum. Haec autem hoc primum censebit, non ab omnibus accipiendum. 3. A quibus ergo accipiemus? Ut breviter tibi respondeam: ab his, quibus dedisse vellemus. Nam etiam maiore dilectu quaerendus est, cui debeamus, quam cui praestemus; nam, ut non sequantur ulla incommoda, (sequuntur autem plurima,) grave tamen tormentum est debere, cui nolis. Contra, iucundissimum est ab eo accepisse beneficium, quem amare etiam post iniuriam possis, ubi amicitiam, alioqui iucundam causa fecit et iustam. 4. Illud vero homini verecundo et probo miserrimum est, si eum amare oportet, quem non iuvat. Toties admoneam necesse est, non loqui me de sapientibus, quos quidquid oportet, et iuvat: qui animum in potestate habent, et legem sibi, quam volunt, dicunt, et quam dixerunt, servant: sed de imperfectis hominibus, honesta sequi volentibus, quorum affectus saepe contumaciter parent. Itaque eligendus est, a quo beneficium accipiam. 5. Et quidem diligentius quaerendus beneficii quam pecuniae creditor. Huic enim reddendum est, quantum accepi: et si reddidi, solutus sum ac liber. At illi plus solvendum est: et nihilominus etiam, relata gratia, cohaeremus; debeo enim, quum reddidi, rursus incipere. Monetque amicitia non recipere indignum: sic est beneficiorum quidem sacratissimum

ius, ex quo amicitia oritur. Non semper, inquit, mihi licet dicere, Nolo: aliquando beneficium accipiendum est et invito. 6. Dat tyrannus crudelis et iracundus, qui munus suum fastidire te, iniuriam indicaturus est. Non accipiam? Eodem loco pono latronem et piratam, quo regem, animum latronis ac piratae habentem. Quid faciam? parum dignus est, cui debeam. Quum eligendum dico cui debeas, vim maiorem et metum excipio: quibus adhibitis, electio perit. 7. Si liberum est tibi, si arbitrii tui est, utrum velis, an non; id apud te ipse perpendes: si necessitas tollit arbitrium, scies te non accipere, sed parere. Nemo in id accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. Si vis scire, an velim; effice, ut possim nolle. Vitam tamen tibi dedit: non refert quid sit quod datur, nisi a volente volenti detur. Si servasti me, non ideo servator es. Venenum aliquando pro remedio fuit: non ideo numeratur inter salubria. Quaedam prosunt, nec obligant.

XIX. Tuber quidam tyranni gladio divisit, qui ad eum occidendum venerat: non ideo illi tyrannus gratias egit, quod rem quam medicorum manus reformidaverant, nocendo sanavit. Vides non esse magnum in ipsa re momentum, quoniam non videtur dedisse beneficium, qui malo animo profuit. Casus enim beneficium est, hominis iniuria. Leonem in amphitheatro spectavimus, qui unum e bestiariis agnitum, quum quondam eius fuisset magister, protexit ab impetu bestiarum. 2. Num ergo est beneficium, ferae auxilium? Minime: quia nec voluit facere, nec benefaciendi animo fecit. Quo loco feram posui, tyrannum pone. Et hic vitam dedit, et illa: nec hic, nec illa beneficium: quia non est beneficium, accipere cogi: non est beneficium, debere, cui nolis. *Ante des oportet* mihi arbitrium mei: deinde beneficium.

XX. Disputari de M. Bruto solet, an debuerit accipere a D. Iulio vitam, quum occidendum eum iudicaret. Quam rationem in occidendo secutus sit, alias tractabimus. Mihi enim, quum vir magnus fuerit in aliis, in hac re videtur vehementer errasse, nec ex institutione Stoica se egisse, qui aut regis nomen extimuit, quum optimus civitatis status sub rege iusto sit; aut ibi speravit libertatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et imperandi, et serviendi: 2. aut existimavit civitatem in priorem formam posse revocari, amissis pristinis moribus; futuramque ibi aequalitatem civilis iuris, et staturas suo loco leges, ubi viderat tot millia hominum pugnantia, non an servirent, sed utri. Quanta vero illum aut rerum naturae, aut urbis suae tenuit oblivio, qui, uno interemto, defuturum credidit alium, qui idem vellet: 3. quum Tarquinius esset inventus, post tot reges ferro ac fulminibus occisos? Sed vitam accipere debuit: ob hoc tamen non habere illum parentis loco, qui in ius dandi beneficii iniuria venerat. Non enim servavit is, qui non interfecit; nec beneficium dedit, sed missionem.

XXI. Illud magis venire in disputationem potest aliquam, quid faciendum sit captivo, cui redemtionis pretium homo prostituti corporis et infamis ore promittit. Patiar me ab impuro servari? servatus deinde, quam illi gratiam referam? Vivam cum obscoeno? non vivam cum redemtore? Quid ergo placeat, dicam. Etiam ab aliquo tali accipiam pecuniam, quam pro capite dependam: accipiam autem tanquam creditum, non tanquam beneficium. 2. Solvam illi pecuniam, et si occasio fuerit servandi, periclitantem servabo: in amicitiam, quae similes iungit, non descendam: nec servatoris illum loco numerabo, sed foeneratoris, cui sciam reddendum quod accepi. Est aliquis dignus, a quo beneficium accipiam: sed dandi

nociturum est: ideo non accipiam, quia ille paratus est mihi cum incommodo aut etiam periculo suo prodesse. 3. Defensurus est me reum: sed illo patrocinio regem sibi est facturus inimicum. Inimicus sim, si, quum ille pro me periclitari velit, ego, quod facilius est, non facio, ut sine illo pericliter. Ineptum et frivolum hoc Hecaton ponit exemplum Arcesilai, quem ait a filio familias oblatam pecuniam non accepisse, ne ille patrem sordidum offenderet. Quid fecit laude dignum? Quod furtum non recepit? quod maluit non accipere, quam reddere? Quae est enim alienam rem non accipere moderatio? 4. Si exemplo magni animi opus est, utamur Graecini Iulii viri egregii, quem C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat, quam esse quemquam tyranno expediret. Is quum ab amicis conferentibus ad impensam ludorum pecunias acciperet, magnam pecuniam a Fabio Persico missam non accepit. Et obiurgantibus his, qui non aestimabant mittentes, sed missa, quod repudiasset: Ego, inquit, ab eo beneficium accipiam, a quo propinationem accepturus non sim? Quumque illi Rebilus consularis, homo eiusdem infamiae, maiorem summam misisset instaretque, ut accipi iuberet: Rogo, inquit, ignoscas, nam et a Persico non accepi. Utrum hoc munera accipere est? an senatum legere?

XXII. Quum accipiendum iudicaverimus; hilares accipiamus, profitentes gaudium: et id danti manifestum sit, ut fructum praesentem capiat. Iusta enim causa laetitiae est, laetum amicum videre: iustior, fecisse. Grate ad nos pervenisse indicemus effusis affectibus: quod non ipso tantum audiente, sed ubique testemur. Qui grate beneficium accepit, primam *eius pensionem* solvit.

XXIII. Sunt quidam, qui nolunt nisi secreto ac*cipere: testem* beneficii et conscium vitant: quos

scias licet male cogitare. Quomodo danti in tantum producenda notitia est muneris sui, in quantum delectatura est eum, cui datur: ita accipienti adhibenda concio est. Quod pudet debere, ne acceperis. 2. Quidam furtive agunt gratias, et in angulo, et ad aurem. Non est ista verecundia, sed infitiandi genus. Ingratus est, qui, remotis arbitris, agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare: idem faciunt, qui dant operam, ut beneficium in ipsos collatum, quam ignotissimum sit. Verentur palam ferre, ut sua potius virtute, quam alieno adiutorio consecuti dicantur. Rariores in eorum officiis sunt, quibus aut vitam aut dignitatem debent: et dum opinionem clientium timent, graviorem subeunt ingratorum.

XXIV. Alii pessime loquuntur de optime meritis. Tutius est quosdam offendere, quam demeruisse: argumentum nihil debentium, odio quaerunt. Atqui nihil magis praestandum est, quam ut memoria nobis meritorum haereat, quae subinde reficienda est: quia nec referre potest gratiam, nisi qui meminit; et qui meminit, iam refert. Nec delicate accipiendum est, nec submisse et humiliter. Nam qui negligens est in accipiendo, quum omne beneficium recens placeat; quid faciet, quum prima eius voluptas refrixerit? 2. Alius accepit fastidiose, tamquam qui dicat: „Non quidem mihi opus est; sed quia tam valde vis, faciam tibi mei potestatem.“ Alius supine, ut dubium praestanti relinquat, an senserit: alius vix labra diduxit, et ingratior, quam si tacuisset, fuit. Loquendum pro magnitudine rei impensius, et illa adiicienda: „Plures quam putas, obligasti.“ Nemo enim non gaudet beneficium suum latius patere. „Nescis quid mihi *praestiteris*: sed scire te oportet, quanto plus *sit quam aestimas*.“ Statim gratus est, qui se one-

rat: „Nunquam tibi gratiam referre potero; i
certe non desinam ubique confiteri, me referre
posse."

XXV. Nullo magis Caesarem Augustum de
ruit, et ad alia impetranda facilem sibi reddidit
nius, quam quod, quum patri Antonianas partes s
to veniam impetrasset, dixit: Hanc unam, Ca
habeo iniuriam tuam; effecisti ut viverem et mo
ingratus. Quid est tam grati animi, quam nullo
do sibi satisfacere? quam nec ad spem quidem e
quandi unquam beneficii accedere? His atque
modi vocibus id agamus, ut voluntas non lateat
aperiatur, et luceat. 2. Verba cessent licet, si q
admodum debemus affecti sumus, conscientia
nebit in vultu. Qui gratus futurus est, statim
accepit, de reddendo cogitat. Chrysippus qui
dicit, illum velut in certamen cursus composi
et carceribus inclusum, operiri debere suum tem
ad quod velut dato signo prosiliat. Et quidem
gna illi celeritate opus est, magna contention
consequatur antecedentem.

XXVI. Videndum est nunc, quid maxime fa
ingratos. Aut nimius sui suspectus, et insitum
talitati vitium, se suaque mirandi: aut aviditas
invidia. Incipiamus a primo. Nemo non beni
est sui index: inde est, ut omnia meruisse se e
met, et in solutum accipiat: nec satis suo preti
aestimatum putet. Hoc mihi dedit: sed quam sero
post quot labores? quanto consequi plura potuis
si illum, aut illum, aut me colere maluissem?
hoc speraveram. In turbam coniectus sum, tam
guo dignum me iudicavit: honestius praeteriri f

XXVII. Cn. Lentulus augur, divitiarum m
mum exemplum, antequam illum libertini paupe
facerent, (hic qui quater millies sestertium suum
dit; proprie dixi: nihil enim amplius quam vidi

genii fuit tam sterilis, quam pusilli animi. Quum esset avarissimus, nummos citius emittebat, quam verba: tanta illi inopia erat sermonis. Hic quum omnia incrementa sua D. Augusto deberet, ad quem attulerat paupertatem, sub onere nobilitatis laborantem; princeps iam civitatis, et pecunia, et gratia, subinde de Augusto solebat queri, dicens, a studiis se abductum: nihil tantum in se congestum esse, quantum perdidisset, relicta eloquentia. 2. At illi inter alia hoc quoque divus Augustus praestiterat, quod illum derisu ac labore irrito liberaverat. Non patitur aviditas quemquam esse gratum; nunquam enim improbae spei, quod datur, satis est. Eo maiora cupimus, quo maiora venerunt: multoque concitatior est avaritia, in magnarum opum congestu collocata; ut flammae infinito acrior vis est, quo ex maiore incendio emicuit. 3. Aeque ambitio non patitur quemquam in ea mensura honorum conquiescere, quae quondam eius fuit impudens votum. Nemo agit de tribunatu gratias, sed queritur, quod non est ad praeturam usque perductus: nec haec grata est, si deest consulatus: ne hic quidem satiat, si unus est. Ultra se cupiditas porrigit, et felicitatem suam non intelligit: quia non unde venerit, respicit, sed quo tendat. Omnibus his vehementius et importunius malum est invidia, quae nos inquietat, dum comparat.

XXVIII. Hoc mihi praestitit: sed illi plus, sed illi maturius: et deinde nullius causam agit, contra omnes sibi favet. Quanto est simplicius, quanto prudentius, beneficium acceptum augere: scire neminem tanti ab alio, quanti a se ipso aestimari? Plus accipere debui, sed illi facile non fuit plus dare: in multos dividenda liberalitas erat. Hoc initium est: boni consulamus, et animum eius, grate excipiendo, evocemus. Parum fecit; sed saepius faciet. Illum mihi praetulit; et me multis. Ille non est mihi par

virtutibus, nec officiis: sed habuit suam venerem. 2. Querendo non efficiam, ut maioribus dignus sim, sed ut datis indignus. Plura illis hominibus turpissimis data sunt: quid ad rem? quam raro Fortuna iudicat! Quotidie querimur, malos esse felices: saepe quae agellos pessimi cuiusque transierat, optimorum virorum segetem grando percussit. Fert sortem suam quisque, ut in ceteris rebus, ita in amicitiis. Nullum est tam plenum beneficium, quod non vellicare malignitas possit: nullum tam angustum, quod non bonus interpres extendat. Nunquam deerunt causae querendi, si beneficia a deteriore parte spectaveris.

XXIX. Vide quam iniqui sint divinorum munerum aestimatores, etiam quidam professi sapientiam. Queruntur, quod non magnitudine corporis aequemus elephantes, velocitate cervos, levitate aves, impetu tauros: quod solidior sit cutis beluis, decentior damis, densior ursis, mollior fibris: quod sagacitate nos narium canes vincant, quod acie luminum aquilae, spatio aetatis corvi, multa animalia nandi facilitate. 2. Et quum quaedam ne coire quidem in idem natura patiatur, ut velocitatem corporum et vires: ex diversis ac dissidentibus bonis hominem non esse compositum, iniuriam vocant: et in negligentes nostri deos querimoniam iaciunt, quod non bona valetudo et virtus inexpugnabilis data sit, quod non futuri scientia. Vix sibi temperant, quin eousque impudentiae provehantur, ut naturam oderint, quod infra deos sumus, quod non in aequo illis stetimus. 3. Quanto satius est ad contemplationem tot tantorumque beneficiorum reverti, et agere gratias, quod nos in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri, quod terrenis praefecerunt? Aliquis ea animalia comparat nobis, quorum potestas penes nos est? 4. Quidquid nobis negatum est, dari non potuit. Proinde quisquis es iniquus aestimator sortis huma-

nae, cogita quanta nobis tribuerit parens noster, quanto valentiora animalia sub iugum miserimus, quanto velociora consequamur: quam nihil sit mortale, non sub ictu nostro positum. Tot virtutes accepimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eodem quo intendit momento pervium est, sideribus velociorem, quorum post multa secula futuros cursus antecedit: tantum deinde frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias acervatarum. 5. Circumeas licet cuncta: et quia nihil totum invenies quod esse te malles, ex omnibus singula excerpas, quae tibi dari velles. Bene aestimata naturae indulgentia, confitearis necesse est, in deliciis te illi fuisse. Ita est: carissimos nos habuerunt dii immortales, habentque. Et qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos collocaverunt. Magna accepimus, maiora non cepimus.

XXX. Haec, mi Liberalis, necessaria credidi, ut dicerem, et quia loquendum aliquid de magnis beneficiis erat, quum de minutis loqueremur: et quia inde manat etiam in cetera, huius detestabilis vitii audacia. Cui enim respondebit grate, quod munus existimabit aut magnum, aut reddendum, qui summa beneficia spernit? Cui salutem, cui spiritum debebit, qui vitam accepisse se a diis negat, quam quotidie ab illis petit? 2. Quicunque ergo gratos esse docet, et hominum causam agit, et deorum: quibus nullius rei indigentibus, positis extra desiderium, referre nihilominus gratiam possumus. Non est, quod quisquam excusationem mentis ingratae ab infirmitate atque inopia petat, et dicat: Quid enim faciam, et quomodo? quando superioribus, dominisque rerum omnium gratiam referam? Referre facile est, si avarus es, sine impendio: si iners, sine opera. Eodem quidem momento, quo obligatus es, si vis, cum quolibet pa-

ria fecisti: quoniam qui libenter beneficium accepit, reddidit.

XXXI. Hoc ex paradoxis Stoicae sectae minime mirabile, ut mea fert opinio, aut incredibile est, eum qui libenter accipit beneficium, reddidisse. Nam quum omnia ad animum referamus, fecit quisque, quantum voluit: et quum pietas, fides, iustitia, omnis denique virtus intra se perfecta sit; etiamsi illi manum exserere non licuit, gratus quoque potest esse homo voluntate. Quotiens quod proposuit quis consequitur, capit operis sui fructum. 2. Qui beneficium dat, quid proponit? prodesse ei cui dat, et voluptati sibi esse. Si quod voluit, effecit, pervenitque ad me munus eius, ac mutuo gaudio affecit, tulit quod petiit. Non enim sibi invicem aliquid reddi voluit: aut non fuit beneficium, sed negotiatio. 3. Bene navigavit, qui quem destinavit portum, tenuit: teli iactus certae manus peregit officium, si petita percussit: beneficium qui dat, vult excipi grate: habet quod voluit, si bene acceptum est. Sed speravit emolumentum aliquod: non fuit hoc beneficium, cuius proprium est, nihil de reditu cogitare. Quod accipiebam, si eo animo accepi quo dabatur, reddidi. 4. Alioquin pessima optimae rei conditio est: ut gratus sim, ad Fortunam mittor. Si illa invita respondere non possum, sufficit animus animo. Quid ergo? non quidquid potero, et faciam, ut reddam? Temporum rerumque occasionem sequar, et eius implere sinum cupiam, a quo aliquid accepi? Sed malo loco beneficium est, nisi et excussis manibus esse grato licet.

XXXII. Qui accepit, inquit, beneficium, licet animo benignissimo acceperit, non consummavit officium suum: restat enim pars reddendi. Sicut in lusu est aliquid, pilam scite ac diligenter excipere, sed non dicitur bonus lusor, nisi qui apte et expedite re-

misit, quam exceperat. Exemplum hoc dissimile est: quare? quia huius rei laus in corporis motu est, et in agilitate, non in animo: explicari itaque totum debet, de quo oculis iudicatur. 2. Nec tamen ideo non bonum lusorem dicam, qui pilam, ut oportebat, excepit, si per ipsum mora, quo minus remitteret, non fuit. Sed quamvis, inquit, arti ludentis nihil desit, quia partem quidem fecit, sed et partem quam non fecit, potest facere: ludus tamen ipse imperfectus est: qui consummatur vicibus mittendi ac remittendi. 3. Nolo diutius hoc refellerè: existimemus ita esse: desit aliquid lusui, non lusori: sic et in hoc de quo disputamus, deest aliquid rei datae, cui pars altera debetur, non animo, qui animum parem sibi nactus est; quantum in illo est, quod voluit, effecit.

XXXIII. Beneficium mihi dedit: accepi non aliter, quam ipse accipi voluit. Iam habet, quod petit, et quod unum petit: ergo gratus sum. Post haec usus mei restat, et aliquod ex homine grato commodum: haec non imperfecti officii reliqua pars est; sed perfecti accessio. Facit Phidias statuam: alius est fructus artis, alius artificii: artis est, fecisse quod voluit: artificii, fecisse cum fructu. Perfecit opus suum Phidias, etiamsi non vendidit. 2. Triplex est illi fructus operis sui: unus conscientiae: hunc absoluto opere percepit: alter famae, tertius utilitatis: quem allatura est, aut gratia, aut venditio, aut aliqua commoditas. Sic beneficii fructus primus ille est, conscientiae. Hunc percepit, qui quo voluit, munus suum pertulit. Secundus est famae: tertius eorum, quae praestari invicem possunt. Itaque quum benigne acceptum est beneficium, is qui dedit, gratiam quidem iam recepit, mercedem nondum. Debeo itaque quod extra beneficium est, ipsum quidem bene *accipiendo* persolvi.

XXXIV. Quid ergo? inquit: retulit gratiam, qui

nihil fecit? Primum fecit: bono animo bonum obtulit: et, quod est amicitiae, ex aequo. Post deinde: aliter beneficium, aliter creditum solvitur. Non est quod exspectes, ut solutionem tibi ostendam: res inter animos geritur. Quod dico, non videbitur durum, quamvis primo contra opinionem pugnet tuam, si te commodaveris mihi, et cogitaveris res esse plures, quam verba. 2. Ingens copia est rerum sine nomine, quas non propriis appellationibus notamus, sed alienis commodatisque. Pedem et nostrum dicimus, et lecti, et veli, et carminis: canem, et venaticum, et marinum, et sidus. Quia non sufficimus, ut singulis singula assignemus: quotiens opus est, mutuamur. Fortitudo est virtus, pericula iusta contemnens: aut scientia periculorum repellendorum, excipiendorum, provocandorum. 3. Dicimus tamen et gladiatorem fortem virum, et servum nequam, quem in contemtum mortis temeritas impulit. Parsimonia est scientia vitandi sumtus supervacuos: aut ars re familiari moderate utendi: parcissimum tamen hominem vocamus pusilli animi et contracti: quum infinitum intersit inter modum et angustias. 4. Haec alia sunt natura: sed effecit inopia sermonis, ut et hunc et illum parcum vocemus; ut et ille fortis dicatur cum ratione fortuita despiciens, et hic sine ratione in pericula excurrens. Sic beneficium est et actio, ut diximus, benefica, et ipsum quod datur per illam actionem: ut pecunia, ut domus, ut praetexta. Unum utrique nomen est: vis quidem ac potestas longe alia.

XXXV. Itaque attende: iam intelliges, nihil me, quod opinio tua refugiat, dicere. Illi beneficio quod actio perficit, relata gratia est, si illud benevole excipimus: illud alterum quod re continetur, nondum reddidimus, sed volumus reddere. Voluntati voluntate satisfecimus, rei rem debemus. Itaque quamvis

tulisse illum gratiam dicamus, qui beneficium linter accepit; iubemus tamen aliquid simile ei od accepit, reddere. 2. A consuetudine quaedam ıae dicimus, abhorrent: deinde alia via ad conetudinem redeunt. Negamus iniuriam accipere pientem: et tamen qui illum pugno percusserit, inriarum damnabitur. Negamus rem stulti esse: et men eum qui rem aliquam stulto surripuerit, furti ndemnabimus. Insanire omnes dicimus: nec taen omnes curamus elleboro: his ipsis quos vocaus insanos, et suffragium et iurisdictionem commitnus. 3. Sic dicimus eum, qui beneficium bono ani-o accepit, gratiam retulisse: nihilominus illum in re alieno relinquimus, gratiam relaturum, etiam ıum retulerit. Exhortatio est illa, non infitiatio neficii. Ne timeamus, neve intolerabili sarcina pressi deficiamus animo. Bona mihi donata sunt, fama defensa, retractae sordes, spiritus, et liber-s potior spiritu; et quomodo referre gratiam pote-? quando ille veniet dies, quo illi animum meum tendam? Hic ipse est, quo ille suum ostendit. Ex-ɔe beneficium, amplexare: gaude: non quod acci-ıs, sed quod reddas, debiturusque sis. 4. Non adi-ı tam magnae rei periculum, ut casus ingratum fa-re te possit. Nullas tibi proponam difficultates, despondeas animo, ne laborum ac longae servitu-ı exspectatione deficias: non differo te: de praen-tibus fiat. Nunquam eris gratus, nisi statim es. ıid ergo facies? non arma sumenda sunt: et fortas-erunt. Non maria emetienda: fortasse etiam ven-ı minantibus solves. Vis reddere beneficium? be-gne accipe, retulisti gratiam: non ut solvisse te pu-ı, sed ut securior debeas.

DE
BENEFICIIS
LIBER III.

Non referre beneficiis gratiam, et est turpe, et apud omnes habetur, Aebuti Liberalis. Ideo de ingratis etiam ingrati queruntur, quum interim hoc omnibus haereat, quod omnibus displicet: adeoque in contrarium itur, ut quosdam habeamus infestissimos non post beneficia tantum, sed propter beneficia. Hoc pravitate naturae accidere quibusdam, non negaverim: pluribus, quia memoriam tempus interpositum subduxit. Nam quae recentia apud illos viguerunt, ea interiecto spatio obsolescunt. 2. De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos. Tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui, non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato. Multa sunt genera ingratorum, ut furum, ut homicidarum: quorum una culpa est, ceterum in partibus varietas magna. Ingratus est, qui beneficium accepisse se negat, quod accepit: ingratus est, qui dissimulat: ingratus, qui non reddit: ingratissimus omnium, qui oblitus est. 3. Illi enim si non solvunt, tamen debent: et exstat apud illos vestigium certe *meritorum, intra* malam conscientiam conclusorum; *et aliquando* ad referendam gratiam converti ex ali-

a causa possunt, si illos pudor admonuerit, si subi-
honestae rei cupiditas; qualis solet ad tempus
am in malis pectoribus exsurgere, si invitaverit
:ilis occasio: hic nunquam fieri gratus potest, cui
:um beneficium elapsum est. 4. Et utrum tu peiorem
cas, apud quem gratia beneficii intercidit, an apud
em etiam memoria? Vitiosi oculi sunt, qui lucem
'ormidant; caeci, qui non vident. Et parentes suos
n amare, impietas est: non agnoscere, insania.
iis tam ingratus est, quam qui, quod in prima parte
imi positum esse debuit et semper occurrere, ita
posuit et abiecit, ut in ignorantiam verteret? Appa-
t, illum non saepe de reddendo cogitasse, cui obre-
it oblivio.

II. Denique ad reddendam gratiam et virtute opus
t, et tempore, et facultate, et adspirante fortuna.
ii meminit, sine impendio gratus est. Hoc, quod
n operam exigit, non opes, non felicitatem, qui non
aestat, nullum habet, quo lateat, patrocinium.
inquam enim voluit gratus esse, qui beneficium
n longe proiecit, ut extra conspectum suum pone-
t. 2. Quemadmodum quae in usu sunt, et manum
otidie tactumque patiuntur, nunquam periculum
us adeunt: illa quae ad oculos non revocantur,
l extra conversationem, ut supervacua iacuerunt,
rdes ipsa colligunt vetustate: ita quidquid frequens
gitatio exercet ac renovat, memoriae nunquam
bducitur, quae nihil perdit, nisi ad quod non saepe
spexit.

III. Praeter hanc causam, aliae quoque sunt, quae
bis merita nonnunquam maxima velant. Prima
inium ac potissima, quod novis semper cupiditati-
s occupati, non quid habeamus, sed quid petamus,
spicimus: non in id quod est, sed quod appetitur,
enti. Quidquid domi est, vile est. Sequitur au-
s, *ut, ubi, quod* acceperis, leve novorum cupiditas

fecit, auctor quoque eorum non sit in pretio. 2. Amavimus aliquem et suspeximus, et fundatum ab illo statum nostrum professi sumus, quamdiu nobis placebant ea quae consecuti sumus: deinde irrumpit animum aliorum admiratio, et ad ea impetus factus est, uti mortalibus mos est, ex magnis maiora cupiendi: protinus excidit, quidquid ante apud nos beneficium vocabatur. Nec ea intuemur, quae nos aliis praeposuere, sed ea sola quae fortuna praecedentium ostentat. 3. Non potest autem quisquam et invidere, et gratias agere: quia invidere, querentis et moesti est; gratias agere, gaudentis. Deinde, quia nemo nostrum novit, nisi id tempus, quod quum maxime transit; ad praeterita rari animum retorquent. Sic fit, ut praeceptores eorumque beneficia intercidant: quia totam pueritiam relinquimus: sic fit, ut in adolescentiam nostram collata pereant: quia ipsa nunquam retractatur. Nemo quod fuit, tanquam in praeterito, sed tanquam in perdito ponit: ideoque caduca memoria est futuro imminentium.

IV. Hoc loco reddendum est Epicuro testimonium, qui assidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati, quod quaecunque percepimus bona, non reducamus, nec inter voluptates numeremus: quum certior nulla sit voluptas, quam quae iam eripi non potest. 2. Praesentia bona nondum tota in solido sunt, potest illa casus aliquis incidere: futura pendent, et incerta sunt: quod praeteriit, inter tuta depositum est. Quomodo ergo gratus quisquam esse adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transilit praesentium intuitu ac futurorum? Memoria gratum facit: memoriae minimum tribuit, quisquis spei plurimum.

V. Quemadmodum, mi Liberalis, quaedam res *semel perceptae* haerent; quaedam, ut scias, non est *satis didicisse*: intercidit enim eorum scientia, nisi

continuetur; Geometriam dico, et sublimium cursum, et si qua alia propter subtilitatem lubrica sunt: ita beneficia quaedam magnitudo non patitur excidere, quaedam minora, sed numero plurima, et temporibus diversa, effluunt. Quia, ut dixi, non subinde illa tractamus: nec libenter, quid cuique debeamus, recognoscimus. 2. Audi voces petentium. Nemo non victuram semper in animo suo memoriam dixit: nemo non deditum se et devotum professus est, et si quod aliud humilius verbum, quo se oppigneraret, invenit. Post exiguum tempus, iidem illi verba priora, quasi sordida et parum libera, evitant: perveniunt deinde eo, quo, ut ego existimo, pessimus quisque atque ingratissimus pervenit, ut obliviscantur. Adeo enim ingratus est qui oblitus est, ut gratus sit cui beneficium in mentem venit.

VI. Hoc tam invisum vitium, an impunitum esse debeat, quaeritur: et an haec lux, quae in scholis exercetur, etiam in civitate ponenda sit, qua ingrati datur actio, quae videtur aequa omnibus. Quidni? quum urbes quoque urbibus, quae praestitere, exprobrent, et in maiores collata a posteris exigant. Nostri maiores, maximi scilicet viri, ab hostibus tantum res repetierunt: beneficia magno animo dabant, magno perdebant. 2. Excepta Medorum gente, non est in ulla data adversus ingratum actio. Magnumque hoc argumentum, dandam non fuisse: quia adversus maleficium omne consensimus: et homicidii, veneficii, parricidii, violatarum religionum, aliubi atque aliubi diversa poena est: sed ubique aliqua. Hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique improbatur. Neque absolvimus illud: sed quum difficilis esset incerta rei aestimatio, tantum odio damnavimus, et inter ea reliquimus, quae ad iudices deos mittimus.

VII. Rationes autem multae mihi occurrunt, pro-

pter quas crimen hoc in legem cadere non debeat. Primum omnium, pars optima beneficii periit, si actio, sicut certae pecuniae, aut ex conducto et locato, datur. Hoc enim in illo speciosissimum est, quod dedimus vel perdituri: quod totum permisimus accipientium arbitrio. Si appello, si ad iudicem voco, incipit non beneficium esse, sed creditum. 2. Deinde quum res honestissima sit, referre gratiam, desinit esse honesta, si necessaria est: non enim magis laudabit quisquam gratum hominem, quam eum qui depositum reddidit, aut, quod debebat, citra iudicem solvit. Ita duas res, quibus in vita humana nihil pulchrius est, corrumpimus, gratum hominem et beneficium. 3. Quid enim aut in hoc magnificum est, si beneficium non dat, sed commodat? aut in illo qui reddit, non quia vult, sed quia necesse est? Non est gloriosa res, gratum esse: nisi tutum est, ingratum fuisse. Adiice nunc, quod huic uni legi omnia fora vix sufficient. Quis erit, qui non agat? quis, cum quo non agatur? Omnes sua extollunt, omnes etiam minima, quae in alios contulere, dilatant. 4. Praeterea quaecunque in cognitionem cadunt, comprehendi possunt, et non dare infinitam licentiam iudici. Ideo melior videtur conditio causae bonae, si ad iudicem, quam si ad arbitrum mittitur: quia illum formula includit, et certos, quos non excedat, terminos ponit; huius libera, et nullis astricta vinculis religio, et detrahere aliquid potest, et adiicere, et sententiam suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout humanitas et misericordia impulit, regere. 5. Ingrati actio non erat iudicem alligatura, sed regno liberrimo positura. Quid sit enim beneficium, non constat: deinde quantumcunque sit, refert, quam benigne illud interpretetur iudex. Quid sit ingratus, *nulla lex monstrat*. Saepe et qui reddidit quod accepit, *ingratus est*: et qui non reddidit, gratus. De

quibusdam etiam imperitus iudex dimittere tabellam potest: ubi fecisse, aut non fecisse, pronuntiandum est, ibi prolatis cautionibus, controversia tollitur. 6. Ubi vero inter disputantes ratio ius dicit, ibi animi coniectura capienda est: ubi id, de quo sola sapientia decernit, in controversiam incidit, non potest ad haec sumi iudex ex turba selectorum, quem census in album, et equestris hereditas misit.

VIII. Itaque non haec parum idonea res visa est, quae deduceretur ad iudicem. Sed nemo huic rei satis idoneus iudex inventus est: quod non admiraberis, si excusseris, quid habiturus fuerit difficultatis, quisquis in eiusmodi reum exisset. Donavit aliquis magnam pecuniam: sed dives, sed non sensurus impendium. Donavit alius: sed toto patrimonio cessurus. Summa eadem est: beneficium idem non est. Etiam nunc adiice. 2. Hic pecuniam pro addicto dependit: sed quum illam domo protulisset: ille dedit eandem: sed mutuam sumsit, aut rogavit, et se obligari ingenti merito passus est. Eodem existimas loco esse illum, qui beneficium ex facili largitus est: et hunc, qui accepit, ut daret? Tempore quaedam magna fiunt, non summa. Beneficium est donata possessio, cuius fertilitas laxare possit annonam: beneficium est unus in fame panis. 3. Beneficium est, donare regiones, per quas multa flumina et navigabilia decurrant: beneficium est, arentibus siti, et vix spiritum per siccas fauces ducentibus, monstrare fontem. Quis inter se ista comparabit? quis expendet? Difficilis est sententia, quae non rem, sed vim rei quaerit. Eadem licet sint, aliter data non idem pendent. Dedit mihi hic beneficium: sed non libenter, sed dedisse se questus est, sed superbius me quam solebat, aspexit: sed tam tarde dedit, ut plus praestiturus fuerit, si cito negasset. Horum quomodo iudex ini-

bit aestimationem, quum sermo, et dubitatio, et vultus meriti gratiam destruant?

IX. Quid, quod quaedam beneficia vocantur, quia nimis concupiscuntur: quaedam non sunt ex hac vulgari nota, sed maiora, etiamsi minus apparent? Beneficium vocas, dedisse potentis populi civitatem, in quatuordecim deduxisse, et defendisse capitis reum: quid utilia suasisse? quid retinuisse, ne in scelus rueret? quid gladium excussisse morituro? quid efficacibus remediis refocillasse lugentem, et quos desiderabat volentem sequi, ad vitae consilium reduxisse? 2. quid assedisse aegro, et quum valetudo eius ac salus momentis constaret, excepisse idonea cibo tempora, et cadentes venas vino refecisse, et medicum adduxisse morienti? Haec quis aestimabit? quis dissimilibus beneficiis iubebit beneficia pensari? Donavit tibi domum: sed ego tuam supra te ruere praedixi. Dedit tibi patrimonium: sed ego naufrago tabulam. Pugnavit pro te, et vulnera excepit: at ego vitam tibi silentio dedi. Quum aliter beneficium detur, aliter reddatur, paria facere difficile est.

X. Dies praeterea beneficio reddendo non dicitur, sicut pecuniae creditae. Itaque potest, qui nondum reddidit, reddere. Dic enim, intra quod tempus deprehendetur ingratus? Maxima beneficia probationem non habent: saepe intra tacitam duorum conscientiam latent. An hoc inducimus, ut non demus beneficia sine teste? Quam deinde poenam ingratis constituamus? unam omnibus, quum disparia beneficia sint? 2. an inaequalem, et pro cuiusque beneficio maiorem, aut minorem? Age, intra pecuniam versabitur taxatio: quid quod quaedam beneficia vitae sunt, et maiora vita? His quae pronuntiabitur poena? Minor beneficio? iniqua est. Par et capitalis? quid inhumanius, quam cruentos esse beneficiorum exitus?

XI. Quaedam, inquit, privilegia parentibus data sunt. Quomodo horum extra ordinem habita ratio est, sic aliorum quoque beneficiorum haberi debet. Parentum conditionem sacravimus, quia expediebat liberos tolli: sollicitandi ad hunc laborem erant, incertam adituri fortunam. Non poterat illis dici, quod beneficia dantibus dicitur: Cui des, elige: ipse tecum, si deceptus es, querere: dignum adiuva. In liberis tollendis nihil iudicio tollentium licet: tota res voti est. 2. Itaque ut aequiore animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit. Deinde alia conditio est parentum, qui beneficia, quibus dederunt, dant nihilominus daturique sunt: nec est periculum, ne dedisse se illis mentiantur. In ceteris quaeri debet, non tantum an receperint, sed an dederint. Horum in confesso merita sunt: et quia utile est iuventuti regi, imposuimus illi quasi domesticos magistratus, sub quorum custodia contineretur. 3. Deinde omnium parentum unum erat beneficium; itaque aestimari semel potuit: alia diversa sunt, dissimilia, infinitis inter se intervallis distantia; itaque sub nullam regulam cadere potuerunt, quum aequius esset omnia relinqui, quam omnia aequari.

XII. Quaedam magno dantibus constant: quaedam accipientibus magna sunt, sed gratuita tribuentibus: quaedam amicis data sunt, quaedam ignotis. Plus est, quamvis idem detur, si ei detur, quem nosse a tuo beneficio incipis. Hic auxilia tribuit, ille ornamenta, ille solatia. Invenies, qui nihil putet esse iucundius, nihil maius, quam habere in quo calamitas acquiescat: invenies rursus, qui dignitati suae, quam securitati, consuli malit: 2. est qui plus ei debere se iudicet, per quem tutior est, quam ei per quem honestior. Proinde ista maiora aut minora erunt, prout fuerit iudex, aut ad haec, aut ad illa inclinatus animo. Praeterea creditorem mihi ipse eligo: beneficium

saepe ab eo accipio, a quo nolo, et aliquando igr rans obligor. Quid facies? ingratum vocabis eu cui beneficium inscio, et, si scivisset, non acceptu impositum est: non vocabis eum, qui utcunque ceptum non reddidit?

XIII. Aliquis dedit mihi beneficium, sed id postea fecit iniuriam. Utrum uno munere ad pati tiam omnium iniuriarum adstringor: an perinde ei ac si gratiam retulerim, quia beneficium suum ij insequenti iniuria rescidit? Quomodo deinde aes mabis, utrum plus sit quod accepit, an in quo laes est? Dies me deficiet, omnes difficultates persec tentantem. Tardiores, inquit, ad beneficia dan facimus, non vindicando data, nec infitiatores rum afficiendo poena. 2. Sed illud quoque tib contrario occurrat: multo tardiores futuros ad ac pienda beneficia, si periculum causae dicendae adi ri erunt, et innocentiam sollicitiore habituri lo Deinde, erimus per hoc ipsi quoque ad danda tardi res: nemo enim libenter dat invitis: sed quicunq ad benefaciendum bonitate invitatus est, et ipsa pu chritudine rei, etiam libentius dabit, nihil debitu nisi quod volent. Minuitur enim gloria eius offic cui diligenter cautum est.

XIV. Deinde, pauciora erunt beneficia, sed riora: quid autem mali est, inhiberi beneficiorum meritatem? Hoc enim ipsum secuti sunt, qui nulla legem huic constituerunt: ut circumspectius dona mus, circumspectius eligeremus eos, in quos meri conferrentur. Etiam atque etiam cui des, consider nulla actio erit, nulla repetitio. Erras, si existim succursurum tibi iudicem. Nulla lex te in integru restituet: solam accipientis fidem specta. 2. H *modo beneficia* auctoritatem suam tenent, et mag *fica sunt; pollues* illa, si materiam litium fecer *Aequissima* vox est et ius gentium prae se fer

Redde quod debes. Haec turpissima est in beneficio, Redde. Quid reddet? Vitam, quam debet, dignitatem, securitatem, sanitatem? Reddi maxima quaeque non possunt. 3. Aut pro his, inquit, aliquid quod tanti sit. Hoc est quod dicebam, interituram tantae rei dignitatem, si beneficium mercem facimus. Non est irritandus animus ad avaritiam, ad querelas, ad discordiam: sua sponte in ista fertur. Quantum possumus, resistamus, et quaerenti occasiones amputemus.

XV. Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent! utinam nulla stipulatio emtorem venditori obligaret! nec pacta conventaque impressis signis custodirentur! fides potius illa servaret, et aequum colens animus! Sed necessaria optimis praetulerunt, et cogere fidem, quam spectare, malunt. 2. Adhibentur ab utraque parte testes: ille per tabulas plurium nomina, interpositis parariis, facit: ille non est interrogatione contentus, nisi rem manu sua tenuit. O turpem humano generi fraudis ac nequitiae publicae confessionem! annulis nostris plus, quam animis creditur. In quid isti viri ornati adhibiti sunt? in quid imprimunt signa? Nempe ne ille neget accepisse se quod accepit. 3. Hos incorruptos viros, et vindices veritatis existimas? At his ipsis statim non aliter pecuniae committentur. Ita non honestius erat a quibusdam fidem falli, quam ab omnibus perfidiam timeri? Hoc unum deest avaritiae, ut beneficia sine sponsore non demus. Generosi animi et magnifici est, iuvare et prodesse: qui dat beneficia, deos imitatur: qui repetit, foeneratores. Quid illos, dum vindicamus, in turbam sordidissimam redigimus?

XVI. Plures, inquit, ingrati erunt, si nulla adversus ingratum datur actio. Immo potius, pauciores: quis maiore delectu dabuntur beneficia. Deinde,

non expedit notum omnibus fieri, quam mul
sint: pudorem enim rei tollet multitudo pec
et desinet esse probri loco commume ma
2. Numquid iam ulla repudio erubescit, pos
lustres quaedam ac nobiles feminae, non
numero, sed maritorum, annos suos comp
exeunt matrimonii causa, nubunt repudii?
istud timebatur, quam diu rarum erat:
nulla sine divortio acta sunt, quod saepe
facere didicerunt. 3. Numquid iam ullus
pudor est, postquam eo ventum est, ut nul
habeat, nisi ut adulterum irritet? argume
deformitatis pudicitia. Quam invenies tam
tam sordidam, ut illi satis sit unum adultero
nisi singulis divisit horas? et non sufficit d
bus? nisi apud alium gestata est, apud alium
Infrunita et antiqua est, quae nesciat, matr
vocari, unum adulterium. 4. Quemadmodu
delictorum iam evanuit pudor, postquam r
evagata est: ita ingratos plures efficies, et
res, si numerare se coeperint.

XVII. Quid ergo? impunitus erit ingratu
ergo? impunitus erit impius? quid maligr
avarus? quid impotens? quid crudelis? Im
credis esse, quae invisa sunt? aut ullum su
gravius existimas publico odio? Poena est,
audet ab ullo beneficium accipere, quod n
ulli dare, quod omnium designatur oculis,
gnari se iudicat: quod intellectum optima
dulcissimae amisit. 2. An tu infelicem v
caret acie oculorum, cuius aures morbus ol
non vocas miserum eum, qui sensum bene
amisit? Testes ingratorum omnium deos me
illum et angit intercepti beneficii conscienti
que satis haec ipsa poena magna est, quod r
cebam, iucundissimae fructum non percipi

quem iuvat accepisse, aequali perpetuaque voluptate fruitur: et animum eius a quo accepit, non rem intuens, gaudet. Gratum hominem semper beneficium delectat, ingratum semel. Comparari autem potest utriusque vita: quum alter tristis sit et solicitus, qualis esse infitiator ac fraudulentus solet; apud quem non parentum qui debet honor est, non educatoris, non praeceptorum: 4. alter laetus, hilaris, occasionem referendae gratiae exspectans, et ex hoc ipso affectu gaudium grande percipiens; nec quaerens quomodo decoquat, sed quemadmodum plenius uberiusque respondeat; non solum parentibus et amicis, sed humilioribus quoque personis. Nam etiam si a servo suo beneficium accepit, aestimat non a quo, sed quid acceperit.

XVIII. Quamquam quaeritur a quibusdam, sicut ab Hecatone, an beneficium dare servus domino possit? Sunt enim qui ita distinguunt, Quaedam beneficia esse, quaedam officia, quaedam ministeria. Beneficium esse, quod alienus det: alienus est, qui potuit sine reprehensione cessare. Officium esse filii, uxoris, et earum personarum, quas necessitudo suscitat, et ferre opem iubet. Ministerium esse servi, quem conditio sua eo loco posuit, ut nihil eorum quae praestat, imputet superiori. 2. Praeterea servos qui negat dare aliquando domino beneficium, ignarus est iuris humani: refert enim cuius animi sit, qui praestat, non cuius status. Nulli praeclusa virtus est, omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat, ingenuos, libertinos, servos, reges, et exsules; non eligit domum, nec censum: nudo homine contenta est. Quid enim erat tuti adversus repentina; quid animus magnum promitteret sibi, si certam virtutem fortuna mutaret? 3. Si non dat beneficium servus domino, nec regi quisquam suo, nec duci suo miles. *Quid enim interest*, quali quis teneatur imperio, si

summo tenetur? Nam si servo, quo minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest, et patiendi ultima timor: idem istud obstabit, et ei qui regem habet, et ei qui ducem: quoniam, sub dispari titulo, paria in illos licent. 4. Atqui dant regibus suis, dant imperatoribus beneficia: ergo et dominis. Potest servus iustus esse, potest fortis, potest magnanimus: ergo et beneficium dare potest: nam et hoc virtutis est: adeoque dominis servi beneficia possunt dare, ut ipsos saepe beneficii sui fecerint. Non est dubium, an servus beneficium dare possit cuilibet: quare ergo non et domino suo possit?

XIX. Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pecuniam illi dederit. Alioqui quotidie dominum suum obligat: peregrinantem sequitur, aegro ministrat, et labore summo colit. Omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. 2. Beneficium enim id est, quod quis dedit, quum illi liceret et non dare: servus autem non habet negandi potestatem: ita non praestat, sed paret; nec, id se fecisse, iactat, quod non facere non potuit. Etiam sub ista lege vincam, et eo perducam servum, ut in multa liber sit. 3. Interim dic mihi, si tibi ostendero aliquem servum pro salute domini sui, sine respectu sui dimicantem et confossum vulneribus, reliquias tamen sanguinis ab ipsis vitalibus fundentem, et ut ille effugiendi tempus habeat, moram sua morte quaerentem: hunc tu negabis beneficium dedisse, quia servus est? 4. Si tibi ostendero aliquem, ut secreta domini prodat, nulla tyranni pollicitatione corruptum, nullis territum minis, nullis cruciatibus victum, avertisse, quantum potuerit, suspiciones quaerentis, et impendisse spiritum fidei: hunc tu negabis beneficium domino dedisse, quia servus est? 5. Vide ne eo maius sit, quo rarius est exemplum virtutis in servis; eoque gratius,

quod, quum fere invisa imperia sint, et omnis necessitas gravis, commune servitutis odium, in aliquo domini caritas vicit. Ita non ideo beneficium non est, quia a servo profectum est: sed ideo maius, quia deterrere ab illo nec servitus quidem potuit?

XX. Errat, si quis existimat servitutem in totum hominem descendere: pars melior eius excepta est. Corpora obnoxia sunt, et adscripta dominis: mens quidem sui iuris: quae adeo libera et vaga est, ut ne ab hoc quidem carcere cui inclusa est, teneri queat, quo minus impetu suo utatur, et ingentia agat, et in infinitum comes coelestibus exeat. 2. Corpus itaque est, quod domino fortuna tradidit. Hoc emit, hoc vendit: interior illa pars mancipio dari non potest. Ab hac quidquid venit, liberum est: non enim aut nos omnia iubere possumus, aut in omnia servi parere coguntur: contra rempublicam imperata non facient, nulli sceleri manus commodabunt.

XXI. Quaedam sunt quae leges nec iubent, nec vetant facere: in his servus materiam beneficii habet. Quamdiu praestatur, quod a servis exigi solet, ministerium est: ubi plus quam quod servo necesse est, beneficium. Ubi in affectum amici transit, desinit vocari ministerium. Est aliquid, quod dominus praestare servo debeat, ut cibaria, ut vestiarium: nemo hoc dixit beneficium. 2. At indulsit, liberalius educavit, artes quibus erudiuntur ingenui, tradidit: beneficium est. Idem e contrario fit in persona servi. Quidquid est quod servilis officii formulam excedit, quod non ex imperio, sed ex voluntate praestatur, beneficium est: si modo tantum est, ut hoc vocari potuerit, quolibet alio praestante.

XXII. Servus, ut placet Chrysippo, perpetuus mercenarius est. Quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus praestat, quam in quod operas locavit: sic servus ubi benevolentia erga dominum fortunae suae

modum transiit, et altius aliquid ausus, quod etiam felicius nato decori esset, et spem domini antecessit, beneficium est intra domum inventum. An aequum tibi videtur, quibus, si minus debito faciant, irascimur, non haberi gratiam, si plus debito solitoque fecerint? 2. Vis scire, quando non sit beneficium? ubi dici potest, Quid si nollet? Ubi vero id praestitit, quod nolle licuit, voluisse laudandum est. Inter se contraria sunt, beneficium et iniuria. Potest dare beneficium domino, si a domino iniuriam accipere: atqui de iniuriis dominorum in servos qui audiat positus est, qui et saevitiam et libidinem, et in praebendis ad victum necessariis avaritiam compescat. Quid ergo? beneficium dominus a servo accipit? Immo homo ab homine. 3. Deinde quod in illius potestate fuit, fecit: beneficium domino dedit: ne a servo acceperis, in tua potestate est. Quis autem tantus est, quem non fortuna indigere etiam infimis cogat? Multa iam beneficiorum exempla referam, et dissimilia, et quaedam inter se contraria. Dedit aliquis domino suo vitam, dedit mortem, servavit periturum: et hoc si parum est, pereundo servavit: alius mortem domini adiuvit, alius decepit.

XXIII. Claudius Quadrigarius in duodevicesimo annalium tradidit, cum obsideretur Grumentum, et iam ad summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse, et operae pretium fecisse. Deinde urbe capta, passim discurrente victore, illos per nota itinera ad domum in qua servierant, praecucurrisse, et dominam suam ante se egisse: et quaerentibus quaenam esset, dominam, et quidem crudelissimam ad supplicium ab ipsis duci, professos esse. 2. Eductam deinde extra muros, summa cura celasse, donec hostilis ira consideret: deinde, ut satiatus miles cito ad Romanos mores rediit, illos quoque ad suos redisse, et dominam sibi ipsos dedisse.

Manumisit utrumque e vestigio illa: nec indignata est ab his se vitam accepisse, in quos vitae necisque potestatem habuisset. Potuit sibi hoc vel magis gratulari. Aliter enim servata, munus notae et vulgaris clementiae habuisset: sic servata, nobilis fabula, et exemplum duarum urbium fuit. 3. In tanta confusione captae civitatis, quum sibi quisque consuleret, omnes ab illa praeter transfugas fugerunt. At hi, ut ostenderent quo animo facta esset prior illa transitio, a victoribus ad captivam transfugerunt, personam parricidarum ferentes. Quod in illo beneficio maximum fuit, tanti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri dominam occidisse. Non est, mihi crede, non, dico, servilis animi, egregium factum fama sceleris emisse. 4. C. Vettius, praetor Marsorum, ducebatur ad Romanum imperatorem. Servus eius gladium militi ipsi, a quo trahebatur, eduxit, et primum dominum occidit: deinde, Tempus est, inquit, me et mihi consulere: iam dominum manumisi: atque ita se uno ictu transiecit. Da mihi quemquam, qui magnificentius dominum servarit.

XXIV. Corfinium Caesar obsidebat: tenebatur inclusus Domitius. Imperavit medico eidemque servo suo, ut sibi venenum daret. Quum tergiversantem videret: Quid cunctaris, inquit, tanquam tua in potestate totum istud sit? mortem rogo armatus. Tum illo promisit, et medicamentum innoxium bibendum illi dedit: quo quum sopitus esset, accessit ad filium eius: Iube me, inquit, asservari, dum ex eventu intelligas, an venenum patri tuo dederim. Vixit Domitius, et servatus a Caesare est: prior tamen illum servus servaverat.

XXV. Bello civili, proscriptum dominum servus abscondit: et quum annulos eius sibi aptasset, ac vestem induisset, speculatoribus occurrit: nihil se deprecari, quo minus imperata peragerent, dixit: et

deinde cervicem porrexit. Quanti viri est, pro domino eo tempore mori velle, quo erat rara fides, dominum mori, nolle? in publica crudelitate mitem inveniri, in publica perfidia fidelem? quum praemia proditionis ingentia ostendantur, praemium fidei, mortem concupiscere?

XXVI. Nostri seculi exempla non praeteribo. Sub Tiberio Caesare fuit accusandi frequens et paene publica rabies, quae omni civili bello gravius togatam civitatem confecit. Excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas iocantium: nihil erat tutum: omnis saeviendi placebat occasio. Nec iam reorum exspectabatur eventus, quum esset unus. Coenabat Paullus praetorius in convivio quodam, imaginem Tiberii Caesaris habens, ectypam, et eminente gemma. 2. Rem ineptissimam fecero, si nunc verba quaesiero, quemadmodum dicam, illum matellam sumsisse. Quod factum simul et Maro ex notis illius temporis vestigatoribus notavit. At servus eius cui nectebantur insidiae, ei ebrio annulum extraxit: et quum Maro convivas testaretur, admotam esse imaginem obscenis, et iam subscriptionem componeret: ostendit in manu sua servus annulum. Si quis hunc servum vocat, et illum convivam vocabit.

XXVII. Sub divo Augusto nondum hominibus verba sua periculosa erant, iam molesta. Rufus, vir ordinis senatorii, inter coenam optaverat, ne Caesar salvus rediret ex ea peregrinatione quam parabat: et adiecerat, Idem omnes et tauros et vitulos optare. Fuerunt qui illa diligenter audirent. Ut primum diluxit, servus qui coenanti ad pedes steterat, narrat quae inter coenam ebrius dixisset: hortatur, ut Caesarem occupet, atque ipse se deferat. 2. Usus consilio, descendenti Caesari occurrit. Et quum malam mentem habuisse se pridie iurasset, id ut in se et filios suos recideret, optavit, et Caesarem, ut ignosce-

ret sibi, rediretque in gratiam secum, rogavit. Quum dixisset se Caesar facere: Nemo, inquit, credet te mecum in gratiam redisse, nisi aliquid mihi donaveris: petitque non fastidiendam a propitio summam, et impetravit. 3. Caesar ait: Mea causa dabo operam, ne unquam tibi irascar. Honeste Caesar, quod ignovit, quod liberalitatem clementiae adiecit. Quicunque hoc audiverit exemplum, necesse est Caesarem laudet, sed quum servum ante laudaverit. Num exspectas, ut tibi narrem manumissum, qui hoc fecerat? Nec tamen gratis: pecuniam pro libertate eius Caesar numeraverat.

XXVIII. Post tot exempla num est dubium, quin beneficium aliquando a servo dominus accipiat? Quare potius persona rem minuat, quam personam res ipsa cohonestet? Eadem omnibus principia, eademque origo: nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, et artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt, et nomina familiae suae longo ordine, ac multis stemmatum illigata flexuris, in parte prima aedium collocant: noti magis, quam nobiles sunt. 2. Unus omnium parens mundus est: sive per splendidos, sive per sordidos gradus, ad hunc prima cuiusque origo perducitur. Non est, quod te isti decipiant, qui quum maiores suos recensent, ubicunque illustre nomen defecit, illo deum infulciunt. Neminem despexeris, etiamsi circa illum obsoleta sunt nomina, et parum indulgente adiuta fortuna. Sive libertini ante vos habentur, sive servi, sive exterarum gentium homines: 3. erigite audacter animos et quidquid in medio sordidi iacet, transilite: exspectat vos in summo magna nobilitas. Quid superbia in tantam vanitatem attollimur, ut beneficia a servis indignemur accipere, et sortem eorum spectemus, obliti meritorum? Servum tu quemquam vocas, libidinis et gulae servus, et adulterae, immo adultera-

rum commune mancipium? Servum vocas quemquam tu? 4. Quo tandem ab istis gerulis raperis, cubile istud tuum circumferentibus? quo te penulati isti in militum et quidem non vulgarem cultum subornati? quo, inquam, te isti efferunt? ad ostium alicuius ostiarii, ad hortos alicuius non ordinarium quidem habentis officium. Et deinde negas tibi beneficium a servo tuo posse dari, cui osculum alieni servi beneficium est. 5. Quae est tanta animi discordia? Eodem tempore servos despicis, et colis. Imperiosus intra limen atque impotens, humilis foris: et tam contemtus, quam contemnens. Neque enim ulli magis abiiciunt animos, quam qui improbe tollunt: nullique ad calcandos alios paratiores, quam qui contumelias facere, accipiendo didicerunt.

XXIX. Dicenda haec fuerunt, ad contundendam insolentiam hominum ex fortuna pendentium, vindicandumque ius beneficii dandi a servis, ut a filiis quoque vindicaretur. Quaeritur enim, an aliquando liberi maiora beneficia dare parentibus suis possint, quam acceperint? Illud conceditur, multos filios maiores potentioresque exstitisse, quam parentes suos: aeque et illud, meliores fuisse. 2. Quod si constat, potest fieri ut meliora tribuerint, quum et fortuna illis maior esset, et melior voluntas. Quidquid, inquit, est, quod dat patri filius, utique minus est, quia hanc ipsam dandi facultatem patri debet. Ita nunquam beneficio eius vincitur, cuius beneficium est ipsum, quod vincitur. Primum, quaedam initium ab aliis trahunt, et tamen initiis suis maiora sunt. Nec ideo aliquid non est maius eo a quo coepit, quia non potuisset in tantum procedere, nisi coepisset. Nulla non res principia sua magno gradu transit. 3. Semina omnium rerum causa sunt: et tamen minimae partes sunt eorum quae gignunt. Adspice Rhenum, adspice Euphratem, omnes denique inclytos amnes:

quid sunt, si illos illic unde effluunt, aestimes? Quidquid est quo timentur, quo nominantur, in processu paraverunt. Tolle radicem, nemora non surgent; nec tanti montes vestientur. 4. Adspice trabes, sive proceritatem aestimes, altissimas; sive crassitudinem spatiumque ramorum, latissime fusas: quantulum est his comparatum illud, quod radix tenui fibra complectitur? Innituntur fundamentis suis templa, et illa urbis moenia: tamen quae in firmamentum totius operis iacta sunt, latent. Idem in ceteris evenit: principia sua semper sequens magnitudo obruit. Non potuissem quidquam consequi, nisi parentum beneficium antecessisset: sed non ideo quidquid consecutus sum, minus est eo, sine quo consecutus non essem. Nisi me nutrix aluisset infantem, nihil eorum, quae consilio ac manu gero, facere potuissem, nec in hanc emergere nominis claritatem, quam civili ac militari industria merui: numquid tamen ideo maximis operibus praeferes nutricis officium? At quid interest, quum aeque sine patris beneficio, quam sine nutricis fomento, non potuerim ad ulteriora procedere?

XXX. Quod si initio meo, quidquid iam possum, debeo: cogita non esse initium mei patrem, ne avum quidem. Semper enim erit ulterius aliquid, ex quo originis proximae origo descendat. Atqui nemo dicet me plus debere ignotis, et ultra memoriam positis maioribus, quam patri: plus autem debeo, si hoc ipsum quod genuit me pater meus, maioribus debet. 2. Quidquid praestiti patri, etiamsi magnum est, infra aestimationem paterni muneris est, quia non essem, si non genuisset. Isto modo, etiamsi quis patrem meum aegrum ac moriturum sanaverit, nihil praestare ei potero, quod non beneficio eius minus sit: non enim genuisset me pater, ni sanatus esset. Sed *vide, ne illud* verius sit aestimari, an id quod potui

et id quod feci, meum sit, mearum virium, meae v
luntatis. 3. Illud quod natus sum, per se intuere qu
le sit: animadvertes exiguum et incertum, et bo
malique communem materiam, sine dubio primum
omnia gradum: sed non ideo maiorem omnibus, qu
primum. Servavi patrem, et ad summam prove
dignitatem, et principem urbis suae feci: nec tant
rebus a me gestis nobilitavi, sed ipsi quoque ger
darum ingentem ac facilem, nec tutam minus, qu
gloriosam dedi materiam. 4. Honores, opes, qu
quid humanos ad se animos rapit, congessi, et qu
supra omnes starem, infra illum steti. Dic nunc, H
ipsum, quod ista potuisti, patris munus est. Respo
debo tibi, Est prorsus, si ad ista facienda nasci sa
est: sed si ad bene vivendum minima portio est vi
re, et id tribuisti, quod cum feris mihi et animalib
quibusdam minimis, quibusdam etiam foedissim
commune est; noli tibi asserere, quod non ex t
beneficiis, etiamsi non sine tuis, oritur. 5. Puta
vitam pro vita reddidisse. Sic quoque munus tu
vici, quum ego dederim sentienti, quum sentiens
dare: quum vitam tibi non voluptatis meae cau
aut certe per voluptatem dederim: quum tanto n
ius sit retinere spiritum, quam accipere, quanto lev
mori ante mortis metum.

XXXI. Ego vitam dedi statim illa usuro: tu
scituro, an viveret: ego vitam dedi, mortem timen
tu vitam dedisti, ut mori possem: ego vitam t
dedi consummatam, perfectam; tu me expertem
tionis genuisti, onus alienum. Vis scire, quam n
sit magnum beneficium, vitam sic dare? Exposuiss
nempe iniuria erat genuisse. 2. Quo quidem colli
minimum esse beneficium, patris matrisque concu
tum, nisi accesserint alia, quae prosequerentur
initium muneris, et aliis officiis ratum facerent. N
est bonum vivere, sed bene vivere. At bene v

sed potui et male: ita hoc tantum est tuum, quod vivo. 3. Si vitam imputas mihi per se, nudam, egentem consilii, et id ut magnum bonum iactas: cogita te mihi imputare muscarum ac vermium bonum. Deinde, ut nihil aliud dicam, quam bonis artibus me studuisse, ut cursum ad rectum iter vitae dirigerem: in ipso beneficio tuo, maius quam quod dederas, recepisti. Tu enim me mihi rudem et imperitum dedisti: ego tibi filium, qualem genuisse gauderes.

XXXII. Aluit me pater. Si idem praesto, plus reddo: quia non tantum ali se, sed a filio ali gaudet, et maiorem ex animo meo, quam ex ipsa re, percipit voluptatem. Illius alimenta ad corpus tantum meum pervenerunt. Quid si quis in tantum processit, ut aut eloquentia per gentes enotesceret, aut iustitia, aut bellicis rebus, et patri quoque ingentem circumfunderet famam, tenebrasque natalium suorum clara luce discuteret: non inaestimabile in parentes suos beneficium contulit? 2. An quisquam Aristonem et Gryllum, nisi propter Xenophontem ac Platonem filios, nosset? Sophroniscum Socrates exspirare non patitur. Ceteros enumerare longum est, qui vivunt ob nullam causam aliam, quam quod illos liberorum eximia virtus tradidit posteris. Utrum maius beneficium dedit M. Agrippae pater, ne post Agrippam quidem notus: an patri dedit Agrippa, navali corona insignis, unicum adeptus inter dona militaria decus? 3. qui tot in urbe maxima opera excitavit, quae et priorem magnificentiam vincerent, et nulla postea vincerentur? Utrum Octavius maius ullum beneficium dedit filio, an patri divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit? Quantam cepisset voluptatem, si illum, post debellata arma civilia, vidisset securae paci praesidentem, non agnoscens bonum *suum, nec satis* credens, quoties respexisset ad *se, potuisse illum* virum in domo sua nasci? 4. Quid

nunc ceteros persequar, quos iam consumsisset oblivio, nisi illos filiorum gloria e tenebris eruisset, et adhuc in luce retineret? Deinde quum quaeramus, non, quis filius patri maiora beneficia reddiderit, quam a patre acceperat: sed an possit aliquis maiora reddere: etiamsi quae retuli exempla, nondum satisfaciunt, nec beneficia parentum suorum supermicant; capit tamen hoc natura, quod nondum ulla aetas tulit. Si singula paternorum meritorum magnitudinem exsuperare non possunt, plura in unum congesta superabunt.

XXXIII. Servavit in proelio patrem Scipio, et praetextatus in hostes equum concitavit: parum est, quod, ut perveniret ad patrem, tot pericula maximos duces quummaxime prementia contemsit, tot oppositas difficultates: quod ad primam pugnam exiturus tiro per veteranorum corpora cucurrit; quod annos suos transilivit. 2. Adiice, ut idem patrem reum defendat, et conspirationi inimicorum potentium eripiat: ut alterum illi consulatum, ac tertium, aliosque honores etiam consularibus concupiscendos congerat, ut pauperi raptas belli iure opes tradat; et quod est militaribus viris speciosissimum, divitem illum spoliis etiam hostilibus faciat. 3. Si adhuc parum est, adiice ut provincias et extraordinaria imperia continuet: adiice ut dirutis maximis urbibus, Romani imperii sine aemulo ad ortus occasusque venturi defensor et conditor, maiorem nobilitatem nobili viro adiiciat. Dic Scipionis patrem: dubium est, quin generandi vulgare beneficium vicerit eximia pietas et virtus, ipsi urbi nescio utrum maius praesidium afferens, an decus?

XXXIV. Deinde, si hoc parum est, finge aliquem tormenta patris discussisse, finge in se transtulisse. *Licet tibi in* quantum velis extendere beneficia filii, *quum paternum* munus et simplex sit, et facile: sed

et danti voluptarium, quod necesse est, ille multis dederit etiam, quibus dedisse se nescit. In quo consortem habet, in quo spectavit legem patriam, praemia patrum, domus ac familiae perpetuitatem, omnia potius quam eum cui dabat. 2. Quid, si quis sapientiam consecutus, hanc patri tradiderit, etiam nunc disputabimus, an maius aliquid dederit, quam acceperat: quum vitam beatam patri reddiderit, acceperit tantum vitam? Sed patris, inquis, beneficium est, quidquid facis, quidquid praestare illi potes. Et praeceptoris mei, quod institutis liberalibus profeci. 3. Ipsos tamen, qui tradiderunt illa, transcendimus: utique eos, qui prima elementa docuerunt. Et quamvis sine illis nemo quidquam assequi posset, non tamen quantumcunque qui assecutus est, infra illos est. Multum inter prima ac maxima interest. Nec ideo prima maximorum instar sunt, quia sine primis maxima esse non possunt.

XXXV. Iam tempus est, quaedam ex nostra, ut ita dicam, moneta proferri. Qui id beneficium dedit, quo est aliud melius, potest vinci: pater dedit filio vitam; est autem aliquid vita melius: ita pater vinci potest, quia dedit beneficium, quo est aliquid melius. 2. Etiamnunc, qui dedit alicui vitam, si semel et iterum liberatus est mortis periculo, maius accepit beneficium, quam dedit: pater autem vitam dedit: potest ergo, si saepius periculo mortis liberatus a filio fuerit, maius beneficium accipere, quam dedit. Qui beneficium accipit, maius accipit, quo magis eo indiget; magis autem indiget vita qui vivit, quam qui natus non est, ut qui ne indigere quidem omnino possit: maius ergo beneficium accipit pater, si vitam a filio accepit, quam filius a patre, quod natus est. 3. Patris beneficia vinci a filii beneficiis non possunt: quare? quia vitam accepit a patre: quam nisi accepisset, nulla dare beneficia potuisset. Hoc commune

est patri cum omnibus, qui vitam dederunt alicui: non potuissent enim referre gratiam, nisi vitam accepissent. Ergo nec medico in maius gratia referri potest: solet enim et medicus vitam dare: nec nautae, si naufragum sustulit. 4. Atqui et horum et aliorum, qui aliquo modo nobis vitam dederunt, beneficia vinci possunt: ergo et patrum possunt. Si quis mihi beneficium dedit, quod multorum beneficiis adiuvandum esset, ego autem beneficium illi dedi, quod nullius adiutorio egeret, maius dedi quam accepi: pater filio vitam dedit perituram, nisi multa accessissent, quae illam tuerentur: filius patri si dedit vitam, dedit eam, quae nullius desideraret auxilium, in hoc, ut permaneret: ergo maius beneficium accepit a filio pater, qui vitam accepit, quam ipse illi dederat.

XXXVI. Haec non destruunt parentum venerationem, nec deteriores illis liberos faciunt, immo etiam meliores: natura enim gloriosa est virtus, et anteire priores cupit. Alacrior erit pietas, si ad reddenda beneficia cum vincendi spe venerit. Ipsis patribus id volentibus laetisque contigerit; quoniam pleraque sunt, in quibus nostro bono vincimur. Unde certamen tam optabile, unde tantam felicitatem parentibus, ut fateantur se ipsos filiorum beneficiis impares? 2. Nisi hoc ita iudicamus, excusationem damus liberis: et illos segniores ad referendam gratiam facimus, quibus stimulos adiicere debemus, et dicere, Hoc agite, optimi iuvenes! proposita est inter parentes ac liberos honesta contentio, dederint maiora, an receperint. Non ideo vicerunt, quia occupaverunt. Sumite modo animum, qualem decet, et deficere nolite, ut vincatis, optantes. Nec desunt tam pulchro certamini duces, qui ad similia vos cohortentur, ac per vestigia sua ire ad victoriam, saepe iam partam ex parentibus, iubeant.

XXXVII. Vicit Aeneas patrem, ipse eius in infania leve tutumque gestamen, gravem senio, per melia hostium agmina, et per cadentis circa se urbis uinas ferens, quum complexus sacra ac penates deos eligiosus senex non simplici vadentem sarcina preneret, tulit illum per ignes, et (quid non pietas poest?) pertulit, colendumque inter conditores Romani mperii posuit. 2. Vicere Siculi iuvenes, quum Aetna maiore vi peragitata, in urbes, in agros, in magnam insulae partem effudisset incendium, vexerunt parentes suos. Discessisse creditum est ignes, et atrimque flamma recedente limitem adapertum, per quem transcurrerent iuvenes dignissimi, qui magna tuto auderent. 3. Vicit Antigonus: qui quum ingenti proelio superasset hostem, praemium belli ad parem transtulit, et imperium illi Cypri tradidit. Hoc est regnum, nolle regnare, quum possis! Vicit parem, imperiosum quidem, T. Manlius: qui quum ante ad tempus relegatus esset a patre ob adolescentiam brutam ac hebetem, ad tribunum plebis, qui patri suo dixerat diem, venit: 4. petitoque tempore, quod ille dederat, sperans fore proditorem parentis nvisi, (et bene meruisse se de iuvene credebat, cuius exsilium pro gravissimo crimine inter alia Manlio obiiciebat,) nactus adolescens secretum, stringit occultatum sinu ferrum, et, Nisi iuras, inquit, te diem patri remissurum, hoc te gladio transfodiam. In tua potestate est, utro modo pater meus accusatorem non habeat. Iuravit tribunus: nec fefellit, et caussam actionis remissae concioni reddidit. Nulli alii licuit impune tribunum in ordinem redigere.

XXXVIII. Alia ex aliis exempla sunt eorum, qui parentes suos periculis eripuerunt, qui ex infimo ad summum protulerunt, et e plebe acervoque ignobili nunquam *tacendos* seculis dederunt. Nulla vi ver*orum, nulla ingenii* facultate exprimi potest, quan-

tum opus sit, quam laudabile, quamque nunquam memoria hominum exiturum, posse hoc dicer 2. Parentibus meis parui, cessi: imperio eorum, si aequum, sive iniquum ac durum fuit, obsequente submissumque me praebui: ad hoc unum contum fui, ne beneficiis vincerer. Certate, obsecro vos, fusi quoque restituite aciem. Felices, qui viceri felices, qui vincentur. Quid eo adolescente pra clarius, qui sibi ipsi dicere poterit (neque enim f est alteri dicere) Patrem meum beneficiis vici? Qu eo fortunatius sene, qui omnibus ubique praedicab a filio se suo beneficiis victum? Quid autem est l licius, quam sibi cedere?

DE
E N E F I C I I S
L I B E R IV.

omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, ıt videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait stius, cum cura dicendum, quam quod in manist: An beneficium dare, et invicem gratiam re-, per se res expetendae sint. Inveniuntur qui sta in mercedem colant, quibusque non placeat s gratuita: quae nihil habet in se magnificum, idquam venale. 2. Quid enim est turpius, quam em computare quanti vir bonus sit: quum vir-ec lucro invitet, nec absterreat damno, adeoque nem spe ac pollicitatione corrumpat, ut contra impendere iubeat, ac saepius in ultro tributis Calcatis utilitatibus ad illam eundum est, quo-ıe vocavit, quocunque misit, sine respectu rei iaris: interdum etiam sine ulla sanguinis sui monia vadendum, nec unquam imperium eius ctandum. 3. Quid consequar, inquit, si hoc er, si hoc grate fecero? Quod feceris. Nihil xtra promittitur: si quid forte obvenerit com-, inter accessiones numerabis. Rerum honesta-ɔretium in ipsis est. Si honestum per se expe-ım *est, beneficium* autem honestum est, non *alia eius* conditio esse, quum eadem natura

sit. Per se autem expetendum esse honestum et abunde probatum est.

II. In hac parte nobis pugna est cum Epicu delicata et umbratica turba, in convivio suo p phantium: apud quos virtus voluptatum minis Illis paret, illis deservit, illas supra se videt est, inquit, voluptas sine virtute. Sed qua virtutem est? De ordine putas disputationem De re tota, et de potestate eius ambigitur: i virtus, si sequi potest. 2. Primae partes eiu ducere debet, imperare, summo loco stare: t iubes signum petere. Quid, inquit, tua refert! sine virtute nego beatam vitam posse constare. voluptatem, quam sequor, cui me mancipavi, i illa, improbo et damno; de hoc uno disputatur virtus summi boni causa sit, an ipsa summum l 3. Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum ex mutationem? ista vero confufio est et manifes citas, primis postrema praeferre. Non in quod post voluptatem ponitur virtus, sed quod no cum voluptate confertur. Contemtrix eiu stis est, et longissime ab illa resiliens, labori lori familiarior, virilibus incommodis, quam i minato bono.

III. Inserenda haec, mi Liberalis, fuerun beneficium, de quo nunc agitur, dare, virtu et turpissimum, id causa ullius alterius rei dare ut datum sit. Nam si recipiendi spe tribue locupletistimo cuique, non dignissimo, da nunc vero diviti importuno pauperem praefe non est beneficium, quod fortunam spectat. 2 terea, si, ut prodessemus, sola nos invitaret u minime beneficia distribuere deberent, qui fa possent, locupletes, et potentes, et reges, alie *non indigentes.* Dii vero tot munera, quae *termissione* diebus ac noctibus fundunt, non

in omnia enim illis natura sua sufficit, plenosque et tutos, et inviolabiles praestat. 3. Nulli ergo beneficium dabunt, si una dandi causa est, se intueri, ac commodum suum. Istud non beneficium, sed foenus est: circumspicere, non ubi optime ponas, sed ubi quaestuosissime habeas, unde facillime tollas. Quod quum longe a diis remotum sit, sequitur ut illi liberales sint: nam si una beneficii dandi causa sit dantis utilitas, nulla autem ex nobis utilitas deo speranda est, nulla deo dandi beneficii causa est.

IV. Scio quid hoc loco respondeatur. Itaque non dat Deus beneficia, sed securus et negligens nostri, aversus a mundo, aliud agit, aut, quae maxima Epicuro felicitas videtur, nihil agit, nec magis illum beneficia, quam iniuriae tangunt. 2. Hoc qui dicit, non exaudit precantium voces, et undique sublatis in coelum manibus vota facientium, privata ac publica. Quod profecto non fieret, nec in hunc furorem omnes mortales consensissent alloquendi surda numina et inefficaces deos, nisi nossent illorum beneficia nunc ultro oblata, nunc orantibus data, magna, tempestiva, ingentes minas interventu suo solventia. 3. Quis est autem tam miser, tam neglectus, quis tam duro fato, et in poenam genitus, ut non tantam deorum munificentiam senserit? Ipsos illos complorantes sortem suam, et querulos circumspice: invenies non ex toto beneficiorum coelestium expertes: neminem esse, ad quem non aliquid ex illo benignissimo fonte manaverit. Parum est autem id, quod nascentibus ex aequo distribuitur? Ut quae sequuntur, inaequali dispensata mensura, transeamus, parum dedit natura, quum se dedit?

V. Non dat Deus beneficia! Unde ergo ista quae possides? quae das? quae negas? quae servas? quae rapis? unde haec innumerabilia, oculos, aures, animum mulcentia? unde illa luxuriam quoque instru-

ens copia? Neque enim necessitatibus tantummodo nostris provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta, non uno modo frugifera, tot herbae salutares, tot varietates ciborum per totum annum digestae, ut inerti quoque fortuita terrae alimenta praeberent? Iam animalia omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido innascentia, alia per sublime dimissa: ut omnis rerum naturae pars tributum aliquod nobis conferret! 2. Flumina haec amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura commerciis viam, vasto et navigabili cursu vadentia, ex quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum trahunt, ut arida et ferventi subiecta coelo loca subita vis aestivi torrentis irriget! Quid medicatorum torrentium venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exundatio?

— — *Te Lari maxime, teque*
Fluctibus, et fremitu assurgens, Benace, marino?

VI. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te diceres beneficium; immensa terrarum late patentium spatia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis donaverit, et arcam tuam, (quoniam id tibi magnum videtur,) impleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot flumina emisit terra, super quae decurrunt sola aurum vehentia; argenti, aeris, ferri immane pondus omnibus locis obrutum, cuius investigandi tibi facultatem dedit, ac latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: negas te accepisse beneficium? 2. Si domus tibi donetur, in qua marmoris aliquid resplendeat, et tectum nitidius, auro aut coloribus sparsum, num mediocre munus vocabis? ingens tibi domicilium, sine ullo incendii aut ruinae metu struxit, in quo vides non tenues crustas, et ipsa qua secantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosissimi moles, sed totas variae distinctaeque materiae, cuius tu parvula frusta mi-

raris, tectum vero aliter nocte, aliter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse? 3. Et quum ista quae habes magno aestimes, quod est ingrati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum, quem trahis, spiritum? unde istam, per quam actus vitae tuae disponis atque ordinas, lucem? unde sanguinem, cuius cursu vitalis continetur calor? unde ista palatum tuum saporibus exquisitis ultra satietatem lacessentia? unde haec irritamenta iam lassae voluptatis? unde ista quies, in qua putrescis, ac marces? 4. Nonne, si gratus es, dices,

— — *Deus nobis haec otia fecit:*
Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quae vellem calamo permisit agresti.

5. Ille Deus est, non qui paucas boves, sed qui per totum orbem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim vagantibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva substituit, qui non calamo tantum cantare, et agreste atque inconditum carmen ad aliquam tamen oblectationem modulari docuit, sed tot artes, tot vocum varietates, tot sonos, alios spiritu nostro, alios externo, cantus edituros, commentus est. 6. Neque enim nostra ista, quae invenimus, dixeris: non magis, quam quod crescimus, quam quod ad constitutum tempus sua corpori officia respondent. Nunc puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam aetatem et in robustiorem gradum transeuntem pubertas, et ultimus ille dens surgenti iuventae terminum ponens. Insita sunt nobis omnium aetatum, omniumque artium semina, magisque ex occulto Deus producit ingenia.

VII. Natura, inquit, haec mihi praestat. Non intelligis te, quum hoc dicis, mutare nomen Dei? *Quid enim aliud est* natura, quam Deus, et divina

ratio, toti mundo et partibus eius inserta? Quotie
voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum nostr
rum compellare: et Iovem illum optimum ac maxi
mum rite dices, et tonantem, et statorem: 2. qui no
ut historici tradiderunt, ex eo, quod post votum s
sceptum acies Romanorum fugientium stetit, se
quod stant beneficio eius omnia, stator, stabilito
que est: hunc eundem et fatum si dixeris, non me
tieris: nam quum fatum nihil aliud sit, quam seri
implexa causarum, ille est prima omnium causa, e
qua ceterae pendent. Quaecunque voles illi nomi
proprie aptabis, vim aliquam effectumque coelestiu
rerum continentia. Tot appellationes eius possu
esse, quot munera.

VIII. Hunc et Liberum patrem, et Herculem,
Mercurium nostri putant. Liberum patrem: qu
omnium parens sit, quod ab eo primum inventa sem
num vis est, consultura per voluptatem. Herculen
quia vis eius invicta sit, quandoque lassata fue
operibus editis, in ignem recessura. Mercuriu
quia ratio penes illum est, numerusque, et ordo,
scientia. 2. Quocunque te flexeris, ibi illum videb
occurrentem tibi: nihil ab illo vacat: opus suum ip
implet. Ergo nihil agis, ingratissime mortaliu
qui te negas Deo debere, sed naturae: quia nec nat
ra sine Deo est, nec Deus sine natura; sed idem e
utrumque, nec distat officio. Si quid a Seneca a
cepisses, Annaeo te diceres debere, vel Lucio: n
creditorem mutares, sed nomen: quoniam sive pra
nomen eius, sive nomen dixisses, sive cognome
idem tamen ille esset. 3. Sic hunc naturam vocas, f
tum, fortunam: omnia eiusdem Dei nomina su
varie utentis sua potestate. Et iustitia, probitas, pr
dentia, fortitudo, frugalitas, unius animi bona sun
quidquid horum tibi placuit, animus placet.

IX. Sed ne aliam disputationem ex obliquo

beam, plurima beneficia ac maxima in nos Deus confert sine spe recipiendi: quoniam nec ille collato eget, nec nos ei quidquam conferre possumus. Ergo beneficium per se expetenda res est: una spectatur in eo accipientis utilitas; ad hanc accedamus, sepositis commodis nostris. 2. Dicitis, inquit, diligenter eligendos quibus beneficia domus, quia nec agricolae quidem semina arenis committant. Quod si verum est, nostram utilitatem in beneficiis dandis sequimur, quemadmodum in arando serendoque: neque enim serere, per se res expetenda est. Praeterea quaeritis, cui detis beneficium: quod non esset faciendum, si per se beneficium dare, expetenda res esset: quae quocunque loco, et quocunque modo daretur, beneficium erat. 3. Honestum propter nullam aliam causam, quam propter ipsum, sequimur. Tamen etsi nihil aliud sequendum est, quaerimus quid faciamus, et quando, et quemadmodum: per haec enim constat. Itaque quum eligo cui dem beneficium, id ago, ut beneficium sit: quia si turpi datur, nec honestum esse potest, nec beneficium.

X. Depositum reddere, per se res expetenda est: non tamen semper reddam, nec quolibet loco, nec quolibet tempore. Aliquando nihil interest, utrum infitier, an palam reddam. Intuebor utilitatem eius, cui redditurus sum, et nociturum illi depositum negabo. Idem in beneficio faciam: videbo quando dem, cui dem, quemadmodum, quare. 2. Nihil enim sine ratione faciendum est. Non est autem beneficium, nisi quod ratione datur, quoniam ratio, omnis honesti comes est. Quam saepe hominum, donationem suam inconsultam obiurgantium, hanc audimus vocem, Mallem perdidisse, quam illi dedisse? Turpissimum genus damni est inconsulta donatio, multoque gravius, male dedisse beneficium, quam non recepisse. 3. *Aliena enim* culpa est, quod non recepimus: quod

cui daremus non eligimus, nostra. In electione ni-
hil minus, quam hoc quod tu existimas, spectabo
quo recepturus sim: eligo enim eum qui gratus, no
qui redditurus sit. Saepe autem et non redditur
gratus est; et ingratus, qui reddidit. Ad animu
tendit aestimatio mea. 4. Ideo locupletem, sed in
dignum, praeteribo: pauperi viro bono dabo. Eri
enim in summa inopia gratus, et quum omnia il
deerunt, supererit animus. Non lucrum ex benefi
cio capto, non voluptatem, non gloriam. Uni placer
contentus, in hoc dabo, ut quod oportet, facian
Quod oportet autem, non est sine electione: quae qu
lis futura sit, interrogas?

XI. Eligam virum integrum, simplicem, memo
rem, gratum, alieni abstinentem, sui non avare tena
cem, benevolum. Hunc vero quum elegero, licet ni
hil illi fortuna tribuat, quo referre gratiam possi
ex sententia res gesta erit. Si utilitas me et sord
da computatio liberalem facit, si nulli prosum, ni
ut invicem ille mihi prosit: non dabo beneficium pro
ficiscenti in diversas longinquasque regiones, no
dabo abfuturo semper, non dabo sic affecto ut spes
nulla sit convalescendi, non dabo ipse deficiens: no
enim habeo tempus recipiendi. 2. Atqui ut scias, re
per se expetendam esse, benefacere; advenis modo i
nostrum delatis portum, et statim abituris, succurr
mus. Ignoto naufrago navem, qua revehatur, et da
mus et instruimus. Discedit ille, vix satis noto sa
lutis auctore, et nunquam amplius in conspectum no
strum reversurus, debitores nobis deos delegat, pre
caturque illi pro se gratiam referant: interim nos iu
vat sterilis beneficii conscientia. 3. Quid quum i
ipso vitae fine constitimus, quum testamentum ordi
namus, non beneficia nobis nihil profutura dividimus
quantum temporis consumitur, quamdiu secreto agi
tur, quantum et quibus demus? Quid enim interes

quibus demus, a nullo recepturi? Atqui nunquam diligentius damus, nunquam magis iudicia nostra torquemus, quam ubi remotis utilitatibus, solum ante oculos honestum stetit: 4. tamdiu officiorum mali iudices, quamdiu illa depravat spes ac metus, ac inertissimum vitium, voluptas. Ubi mors interclusit omnia, et ad ferendam sententiam incorruptum iudicem misit, quaerimus dignissimos, quibus nostra tradamus: nec quidquam cura sanctiore componimus, quam quod ad nos non pertinet.

XII. Et mehercule tunc magna voluptas subit cogitantem, Hunc ego locupletiorem faciam, huius dignitati, adiectis opibus, aliquid splendoris affundam. Si non damus beneficia, nisi recepturi, intestatis moriendum sit. Dicitis, inquit, beneficium creditum insolubile esse: creditum autem non est res per se expetenda. Quum creditum dicimus, imagine et translatione utimur. 2. Sic et legem, iusti iniustique regulam esse: et regula non est res per se expetenda. Ad haec verba demonstrandae rei causa descendimus. Quum dico creditum, intelligitur tanquam creditum. Vis scire? adiicio insolubile, quum creditum nullum non solvi aut possit, aut debeat. Adeo beneficium utilitatis causa dandum non est, ut saepe, quemadmodum dixi, cum damno ac periculo dandum sit. 3. Sic latronibus circumventum defendo, ut tuto transire permittatur: reum gratia laborantem tueor, et hominum potentium factionem in me converto, quas illi detraxero sordes, sub accusatoribus iisdem fortasse sumturus, quum abire in partem alteram possim, et securus spectare aliena certamina: spondeo pro iudicato, et suspensum amici bonis libellum deiicio, creditoribus eius me obligatus: ut possim servare proscriptum, ipse proscriptionis periculum adeo. 4. Nemo Tusculanum aut Tiburtinum comparaturus, salubritatis causa, et aestivi

secessus, quoto anno emturus sit disputat: emerit, tuendum est. Eadem in beneficiis rati nam quum interrogaveris, quid reddat, respor bonam conscientiam. Quid reddit beneficium? mihi, quid reddat iustitia, quid innocentia, qui gnitudo animi, quid pudicitia, quid temperant quidquam praeter ipsas, ipsas non petis.

XIII. Mundus in quid vices suas absolvit? i sol diem extendit et contrahit? Omnia ista bor sunt: fiunt enim nobis profutura. Quomodo officium est, circumagere rerum ordinem: quc solis, loca mutare, ex quibus oriatur, in quae et haec salutaria nobis facere sine praemio: it officium est inter alia, et beneficium dare. ergo dat? Ne non det, ne occasionem benefa perdat. 2. Vobis voluptas est, inertis otii corpusculum, et securitatem sopitis simillima petere, et sub densa umbra latitare, tenerrim cogitationibus, quas tranquillitatem vocatis, marcentis oblectare torporem, et cibis potionib intra hortorum latebram corpora ignavia pallen ginare: nobis voluptas est, dare beneficia vel riosa, dum aliorum labores levent: vel peric dum alios a periculis extrahant: 3. vel ration stras aggravatura, dum aliorum necessitates gustias laxent. Quid mea interest, an recipia neficia? Etiam quum [non] recepero, danda sunt neficium eius commodum spectat, cui praestatu nostrum: alioquin nobis illud damus. Itaque ta, quae summam utilitatem aliis afferunt, gratiam perdunt. Mercator urbibus prodest, cus aegris, mango venalibus: sed omnes isti, ad alienum commodum pro suo veniunt, nec obl eos quibus prosunt.

XIV. Non est beneficium quod in quaestum *titur. Hoc* dabo, hoc recipiam: auctio est.

dicam pudicam, quae amatorem ut incenderet repulit; quae aut legem, aut virum timuit, ut ait Ovidius:

Quae, quia non licuit, non dedit, illa dedit.

Non immerito in numerum peccantium refertur, quae pudicitiam timori praestitit, non sibi. Eodem modo qui beneficium ut reciperet dedit, non dedit. 2. Ergo et nos beneficium damus animalibus, quae aut usui, aut alimento futura nutrimus? beneficium damus arbustis quae colimus, ne siccitate, aut immoti et neglecti soli duritia laborent? Nemo ad agrum colendum ex aequo et bono venit, nec ad ullam rem, cuius extra ipsam fructus est. 3. Ad beneficium dandum non adducit cogitatio avara, nec sordida, sed humana, liberalis, cupiens dare etiam quum dederit, et augere novis ac recentibus vetera, unum habens propositum, quanto ei, cui praestat, bono futura sit: alioquin humile est, sine laude, sine gloria, prodesse, quia expedit. 4. Quid magnifici est, se amare, sibi parcere, sibi acquirere? Ab omnibus istis vera beneficii dandi cupido avocat: ad detrimentum, iniecta manu, trahit, et utilitates relinquit, ipso benefaciendi opere laetissima.

XV. Numquid dubium est, quin contraria sit beneficio iniuria? Quomodo iniuriam facere, per se vitanda ac fugienda res est: sic beneficium dare, per se expetenda. Illic turpitudo contra omnia praemia in scelus hortantia valet: ad hoc invitat honesti per se efficax species. 2. Non mentiar, si dixero, neminem non amare beneficia sua, neminem non ita compositum animo, ut libentius eum videat, in quem multa congessit: cui non causa sit iterum dandi beneficii, semel dedisse: quod non accideret, nisi nos ipsa delectarent beneficia. 3. Quam saepe dicentem audias: Non sustineo illum deserere, cui dedi vitam, quem e periculo eripui! Rogat me, ut causam suam *contra homines* gratiosos agam: nolo; sed quid fa-

ciam? iam illi semel, iterumque affui. Non vid esse isti rei propriam quandam vim, quae nos b cia dare cogit? primum quia oportet, deinde qu dimus. 4. Cui initio ratio non fuisset praestand quid ei praestamus ob hoc, quia praestitimus. eoque nos ad beneficia non impellit utilitas, ut utilia tueri ac fovere perseveremus, sola be caritate: cui etiam infeliciter dato, indulgere naturale est, quam liberis pravis.

XVI. Idem isti gratiam referre ipsos fat non quia honestum est, sed quia utile: quod no ita, minore opera probandum est. Quia quibus mentis collegimus beneficium dare, per se rem tendam esse, iisdem etiam hoc colligemus. I est illud, a quo in cetera probationes nostrae e honestum ob nullam aliam causam, quam quia stum sit, coli. 2. Quis ergo controversiam face debit, an gratum esse, honestum sit? Quis n gratum detestetur hominem, sibi ipsi inu Quid autem? quum tibi narratur de eo, qui ad summa beneficia amici sui ingratus est, quom fers? utrum tanquam rem turpem fecerit, an tar utilem rem sibi et profuturam omiserit? 3. nequam hominem existimas; cui poena, non (ratore opus sit: quod non accideret, nisi gratu per se expetendum honestumque esset. Alia fo minus dignitatem suam praeferunt, et an sint sta, interprete egent: hoc expositum est, pulc que, quam ut splendor eius dubie ac parum l Quid tam laudabile, quid tam aequaliter in on animos receptum, quam referre bene meriti tiam.

XVII. Ad hoc, dic mihi, quae causa nos per Lucrum? quod qui non contemnit, ingratus est *bitio? et* quae iactatio est solvisse, quod de *Metus?* nullus ingrato: huic enim uni rei non

mus legem, tanquam satis natura cavisset. Quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet: supervacuum est enim, in quod imus, impelli. 2. Quemadmodum nemo in amorem sui cohortandus est, quem adeo dum nascitur trahit: ita ne ad hoc quidem, ut honesta per se petat. Placet suapte natura: adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis, probare meliora. Quis est, qui non beneficus videri velit? qui non inter scelera et iniurias opinionem bonitatis affectet? qui non ipsis quae impotentissime fecit, speciem aliquam induat recti? velitque etiam iis videri beneficium dedisse, quos laesit? 3. Gratias itaque agi sibi ab his, quos afflixere, patiuntur: bonosque se ac liberales fingunt, quia praestare non possunt. Quod non facerent, nisi illos honesti et per se expetendi amor cogeret, moribus suis opinionem contrariam quaerere, et nequitiam abdere, cuius fructus concupiscitur, ipsa vero odio pudorique est: nec quisquam tantum a naturali lege descivit, et hominem exuit, ut animi causa malus sit. 4. Dic enim cuilibet ex istis, qui rapto vivunt, an ad illa quae latrociniis et furtis consequuntur, malint ratione bona pervenire? Optabit ille, cui grassari et transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire, quam eripere. Neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit. Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit: etiam qui non sequuntur illam, vident.

XVIII. Ut scias, per se expetendam esse grati animi affectionem, per se fugienda res est ingratum esse, quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit, quam hoc vitium. Nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? Hoc uno instructior vita, contraque incursiones subi*tas munitior est*, beneficiorum commercio. Fac nos

singulos: quid sumus? praeda animalium et victimae, ac imbecillissimus et facillimus sanguis. 2. Quoniam ceteris animalibus in tutelam sui satis virium est: quaecunque vaga nascuntur, et actura vitam segregem, armata sunt: hominem imbecillitas cingit: non unguium vis, non dentium, terribilem ceteris fecit: nudum et infirmum societas munit. Duas res dedit, quae illum obnoxium, validissimum facerent, rationem et societatem. Itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omnium animalium dedit: societas terris genitum, in alienae naturae transmisit imperium, et dominari etiam in mari iussit. 3. Haec morborum impetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit: haec fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc tolle: et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes: tolletur autem, si efficies, ut ingratus animus non per se vitandus sit, sed quia aliud illi timendum est. Quam multi sunt enim, quibus ingratis esse tuto licet? Denique ingratum voco, quisquis metu gratus est.

XIX. Deos nemo sanus timet. Furor est enim metuere salutaria: nec quisquam amat, quos timet. Tu denique, Epicure, Deum inermem facis: omnia illi tela, omnem detraxisti potentiam; et ne cuiquam metuendus esset, proiecisti illum extra mundum. Hunc igitur inseptum ingenti quodam et inexplicabili muro, divisumque a contactu et a conspectu mortalium, non habes quare verearis: nulla illi nec tribuendi, nec nocendi materia est. 2. In medio intervallo huius et alterius coeli desertus, sine animali, sine homine, sine re, ruinas mundorum supra se circaque se cadentium evitat, non exaudiens vota, nec nostri curiosus. Atqui hunc vis videri colere, non aliter quam parentem, grato, ut opinor, animo: aut

si non vis videri gratus, quia nullum habes illius beneficium, sed te atomi et istae micae tuae forte ac temere conglobaverunt, cur colis? 3. Propter maiestatem, inquis, eius eximiam, singularemque naturam. Ut concedam tibi: nempe hoc facis nulla spe, nullo pretio inductus. Est ergo aliquid per se expetendum, cuius te ipsa dignitas ducit: id est honestum. Quid est autem honestius, quam gratum esse? Huius virtutis materia tam late patet, quam vita.

XX. Sed inest, inquit, huic bono etiam utilitas aliqua: cui enim virtuti non inest? Sed id propter se expeti dicitur, quod quamvis habeat aliqua extra se commoda, sepositis quoque illis ac remotis placet. Prodest gratum esse: ero tamen gratus, etiam si noceat. Qui gratus est, quid sequitur? ut naec res illi alios amicos, alia beneficia conciliet? 2. Quid ergo, si quis sibi offensas concitaturus est? si quis intelligit, adeo per hoc se nihil consecuturum, ut multa etiam ex reposito acquisitoque perdenda sint: num libens in detrimenta descendet? Ingratus est, qui in referenda gratia secundum datum videt, qui sperat quum reddit. Ingratum voco, qui aegro assidet, quia testamentum facturus est, cui de hereditate, aut de legato vacat cogitare: 3. faciat licet omnia, quae facere bonus amicus et memor officii debet, si animo eius obversatur spes, si lucri captator est, et hamum iacit. Ut aves, quae laceratione corporum aluntur, lassa morbo pecora et casura, e proximo speculantur, ita hic imminet morti, et circa cadaver volat.

XXI. Gratus animus ipsa virtute propositi sui capitur. Vis scire hoc ita esse, nec illum utilitate corrumpi? Duo sunt genera grati hominis. Dicitur gratus, qui aliquid pro eo quod acceperat; reddit. Hic fortasse ostentare se potest: habet quod iactet, quod proferat. Dicitur gratus, qui bono animo accepit *beneficium*, bono debet. Hic intra conscientiam

clusus est: quae illi contingere potest utilitas ex affectu latenti? 2. Atqui hic, etiam si ultra facere nihil potest, gratus est: amat, debet, referre gratiam cupit. Quidquid ultra desideras, non ipsi deest. Artifex est etiam, cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt, nec minus canendi peritus, cuius vocem exaudiri fremitus obstrepentium non sinit. Volo referre gratiam: post hoc aliquid superest mihi, non ut gratus, sed ut solutus sim. 3. Saepe enim et qui gratiam retulit, ingratus est: et, qui non retulit, gratus. Nam ut omnium aliarum virtutum, ita huius, ad animum tota aestimatio redit. Hic si in officio est, quidquid defuit, fortuna peccat. Quomodo est disertus etiam qui tacet, fortis etiam qui compressis manibus, vel et alligatis: quomodo gubernator etiam qui in sicco est, quia consummatae scientiae nihil deest, etiam si quid obstat quo minus se utatur: ita gratus est, etiam qui vult tantum, nec habet huius voluntatis suae ullum alium, quam se, testem. 4. Immo amplius adiiciam: est aliquando gratus, etiam qui ingratus videtur, quem mala interpres opinio contrarium traducit. Hic quid aliud sequitur, quam ipsam conscientiam? quae etiam obruta delectat, quae concioni ac famae reclamat, et in se omnia reponit, et quum ingentem ex altera parte turbam contra sentientium adspexit, non numerat suffragia, sed una sententia vincit. Si vero bonam fidem perfidiae suppliciis affici videt, non descendit e fastigio, sed supra poenam suam consistit.

XXII. Habeo, inquit, quod volui, quod petii. Non poenitet, nec poenitebit, nec ulla iniquitate me eo fortuna perducet, ut hanc vocem audiam, Quid mihi volui? quid mihi nunc prodest bona voluntas? Prodest et in equuleo, prodest et in igne: qui si singulis membris admoveatur, et paulatim vivum corpus circumeat: licet ipsum corpus plenum bona consci-

entia stillet: placebit illi ignis, per quem bona fides collucebit. 2. Nunc quoque illud argumentum, quamvis dictum iam, reducatur. Quid est quare grati velimus esse, quum morimur? quare singulorum perpendamus officia? quare id agamus in omnem vitam nostram memoria decernente, ne cuius officii videamur obliti? Nihil iam superest, quo spes porrigatur: in illo tamen cardine positi, abire e rebus humanis quam gratissimi volumus. 3. Est videlicet magna in ipso opere merces rei, et ad alliciendas mentes hominum ingens honesti potentia: cuius pulchritudo animos circumfundit, et delinitos admiratione luminis ac fulgoris sui rapit. At multa hinc commoda oriuntur. Et tutior est vita melioribus, amorque et secundum bonorum iudicium, aetasque securior, quam innocentia, quam grata mens prosequitur. 4. Fuisset enim iniquissima rerum natura, si hoc tantum bonum miserum et anceps et sterile fecisset. Sed illud intuere, an ad istam virtutem, quae saepe e tuto ac facili aditur, etiam per saxa, et rupes, et feris ac serpentibus obsessum iter, fueris iturus.

XXIII. Non ideo per se non est expetendum, cui aliquid extra quoque emolumenti adhaeret: fere enim pulcherrima quaeque, multis et adventitiis comitata sunt dotibus: sed illas trahunt, ipsa praecedunt. Num dubium est, quin hoc humani generis domicilium circuitus solis ac lunae vicibus suis temperet? quin alterius calore alantur corpora, terrae relaxentur, immodici humores comprimantur, alligantis omnia hiemis tristitia frangatur: 2. alterius tepore efficaci et penetrabili rigetur maturitas frugum? quin ad huius cursum fecunditas humana respondeat? quin ille annum observabilem fecerit circumactu suo; haec mensem, minoribus se spatiis flectens? Ut tamen detrahas ista, non erat ipse sol idoneum oculis specta-

culum, dignusque adorari, si tantum praeteriret! non erat digna suspectu luna, etiamsi otiosum sidu transcurreret? 3. Ipse mundus quoties per nocten ignes suos fudit, et tantum stellarum innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sib illa, tunc quum miratur, prodesse cogitat? Adspic ista tacito succentu labentia, quemadmodum veloci tatem suam sub specie stantis atque immoti operi abscondant! Quantum ista nocte, quam tu in nume rum ac discrimen dierum observas, agitur? quant rerum turba sub hoc silentio evolvitur? quantam fa torum seriem certus limes educit? 4. Ista quae t non aliter, quam in decorem sparsa consideras, sin gula in opere sunt. Nec enim est, quod existime septem sola discurrere, cetera haerere: paucorun motus comprehendimus: innumerabiles vero, longi usque a conspectu nostro seducti dii eunt, redeunt que. Et ex his qui oculos nostros patiuntur, pleriqu obscuro gradu pergunt, et per occultum aguntur Quid ergo? non caperis tantae molis adspectu, etian si te non regat, non custodiat, non foveat, generet que, ac spiritu suo riget?

XXIV. Quemadmodum haec quum primum usun habeant, et necessaria vitaliaque sint, majestas ta men eorum totam mentem occupat: ita omnis virtus et in primis grati animi, multum quidem praestat sed non vult ob hoc diligi: amplius quiddam in s habet, nec satis ab eo intelligitur, a quo inter utili numeratur. Gratus est, quia expedit? ergo et quan tum expedit. 2. Non recipit sordidum virtus amato rem: soluto ad illam sinu veniendum est. Ingratu hoc cogitat: Volebam gratiam referre, sed timeo im pensam, timeo periculum, vereor offensam: facian potius, quod expedit. Non potest eadem ratio e *gratum facere*, et ingratum. Ut diversa illorun *opera, ita inter se* diversa proposita sunt. Ille i

gratus est, quamvis non oporteat, quia expedit: hic gratus est, quamvis non expediat, quia oportet.

XXV. Propositum est nobis secundum rerum naturam vivere, et deorum exemplum sequi: dii autem quodcunque faciunt, in eo quid praeter ipsam faciendi rationem sequuntur? Nisi forte existimas, illos fructum operum suorum ex fumo extorum, et turis odore percipere. 2. Vide quanta quotidie moliantur, quanta distribuant, quantis terras fructibus impleant, quam opportunis et in omnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quantis imbribus repente deiectis solum molliant, venasque fontium arentes redintegrent, et infuso per occulta nutrimento novent. Omnia ista sine mercede, sine ullo ad ipsos perveniente commodo, faciunt. Haec quoque nostra ratio, si ab exemplari suo non aberrat, servet, ne ad res honestas conducta veniat. Pudeat ullum venale esse beneficium: gratuitos habemus deos.

XXVI. Si deos, inquit, imitaris, da et ingratis beneficia. Nam et sceleratis sol oritur, et piratis patent maria. Hoc loco interrogant, an vir bonus daturus sit beneficium ingrato, sciens ingratum esse? Permitte mihi aliquid interloqui, ne interrogatione insidiosa capiamur. Duos ex constitutione Stoica accipe ingratos: alter ingratus, quia stultus est. Stultus etiam malus est: qui malus est, nullo vitio caret: ergo et ingratus est. 2. Sic omnes malos dicimus, intemperantes, avaros, luxuriosos, malignos: non quia ista omnia singulis magna et nota vitia sint, sed quia esse possint: et sunt, etiamsi latent. Alter est ingratus, quia a vulgo dicitur, in hoc vitium natura pronus et propensus. Illi ingrato, qui sic hac culpa non caret, quomodo nulla caret, dabit beneficium vir bonus; nulli enim dare poterit, si tales homines submoverit. 3. Huic ingrato, qui beneficiorum *fraudator est*, et in hanc partem procubuit animo,

non magis dabit beneficium, quam decoctori pecuniam credet, aut depositum committet ei, qui iam pluribus abnegavit. Timidus dicitur aliquis, quia stultus est: et hoc quidem malos sequitur, quos indiscreta et universa vitia circumstant: dicitur timidus proprie, natura etiam ad inanes sonos pavidus. Stultus omnia vitia habet, sed non in omnia natura pronus est: alius in avaritiam, alius in luxuriam, alius in petulantiam inclinatur.

XXVII. Itaque errant illi, qui interrogant Stoicos: Quid ergo? Achilles timidus est? Quid ergo? Aristides, cui iustitia nomen dedit, iniustus est? Quid ergo? et Fabius, qui cunctando restituit rem, temerarius est? Quid ergo? Decius mortem timet? Mucius proditor est? Camillus desertor? Non hoc dicimus, sic omnia vitia esse in omnibus, quomodo in quibusdam singula eminent: sed malum ac stultum nullo vitio vacare: nec audacem quidem timoris absolvimus: ne prodigum quidem avaritia liberamus. 2. Quomodo homo omnes sensus habet, nec ideo tamen omnes homines aciem habent Lynceo similem: sic qui stultus est, non tam acria et concitata habet omnia, quam quidam quaedam. Omnia in omnibus vitia sunt: sed non omnia in singulis exstant. Hunc natura ad avaritiam impellit, hic libidini, hic vino deditus est: aut si nondum deditus, ita formatus, ut in hoc illum mores sui ferant. 3. Itaque ut ad propositum revertar, nemo non ingratus est, qui malus est: habet enim omnia nequitiae semina: tamen proprie ingratus appellatur, qui ad hoc vitium vergit: huic ergo beneficium non dabo. Quomodo male filiae consulit, qui illam contumelioso et saepe repudiato collocavit: 4. quomodo malus paterfamilias habebitur, qui negotiorum gestorum damnato, patrimonii sui curam mandaverit: quomodo dementissime testabitur, qui tutorem filio reliquerit, pupillorum spo-

liatorem: sic pessime beneficia dare dicetur, quicunque ingratos eligit, in quos peritura conferat.

XXVIII. Dii quoque, inquit, multa ingratis tribuunt. Sed illa bonis paraverant: contingunt autem etiam malis, quia separari non possunt. Satius est autem, prodesse etiam malis propter bonos, quam bonis deesse propter malos. Ita, quae refers, diem, solem, hiemis aestatisque cursus, et media veris autumnique temperamenta, imbres, et fontium haustus, ventorum statos flatus pro universis invenerunt: excerpere singulos non potuerunt. Rex honores dignis dat, congiarium et indignis. Frumentum publicum tam fur quam periurus et adulter accipiunt, et, sine delectu morum, quisquis incisus est. Quidquid aliud est, quod tanquam civi, non tanquam bono datur, ex aequo boni ac mali ferunt. 2. Deus quoque quaedam munera in universum humano generi dedit, a quibus excluditur nemo: nec enim poterat fieri, ut ventus bonis viris secundus esset, contrarius malis: commune autem bonum erat, patere commercium maris, et regnum humani generis relaxari. Nec poterat lex casuris imbribus dici, ne in malorum improborumque rura defluerent. 3. Quaedam in medio ponuntur. Tam bonis quam malis conduntur urbes: monumenta ingeniorum, et ad indignos perventura, publicavit editio: medicina etiam sceleratis opem monstrat. Compositiones remediorum salutarium nemo suppressit, ne sanarentur indigni. In his exige censuram, et personarum aestimationem, quae separatim tanquam digno dantur: non in his, quae promiscue turbam admittunt. 4. Multum enim refert, utrum aliquem non excludas, an eligas. Ius et furi dicitur: pace etiam homicidae fruuntur: sua repetunt, etiam qui aliena rapuerunt. Percussores, et domi ferrum exercentes, murus ab hoste defendit: legum praesidio, qui plurimum in illas

peccaverunt, proteguntur. Quaedam non ceteris contingere, nisi universis darentur. itaque quod de istis disputes, ad quae pub tati sumus: illud quod iudicio meo ad aliq venire debet, ei quem ingratum sciam, non

XXIX. Ergo, inquit, nec consilium d dabis ingrato, nec aquam haurire permi viam erranti monstrabis? an haec quidem f nihil donabis? Distinguam istud: certe te stinguere. Beneficium est opera utilis: omnis opera utilis beneficium est. Quaed tam exigua sunt, ut beneficii nomen non Duae res coire debent, quae beneficium Primum, rei magnitudo: quaedam enim s huius nominis mensuram. 2. Quis benefici quadram panis, aut stipem aeris abiecti, au cendendi factam potestatem? et interdum prosunt, quam maxima: sed tamen vilitas etiam ubi tempore facta sunt necessaria, pretium. Deinde quod potissimum est, o cedat, ut eius causa faciam, ad quem volam re beneficium, dignumque eum iudicem, et tribuam, percipiensque ex munere meo Quorum nihil est in istis, de quibus loq Non enim tanquam dignis illa tribuimus, s genter tanquam parva: et non homini da humanitati.

XXX. Aliquando daturum me etiam quaedam non negaverim, in honorem alioru in petendis honoribus quosdam turpissimos industriis, sed novis, praetulit. Non sine sacra est magnarum virtutum memoria; et res bonos iuvat, si gratia bonorum non cum dat. Ciceronem filium quae res consulem *pater? Cinnam* nuper quae res ad consulat *pit ex hostium* castris? quae Sextum Pomp

osque Pompeios, nisi unius viri magnitudo? tanta quondam, ut satis alte omnes suos etiam ruina eius attolleret. 2. Quid nuper Fabium Persicum, cuius osculum etiam impediret viri vota boni, sacerdotem non in uno collegio fecit, nisi Verrucosi, et Allobrogici, et illi trecenti, qui hostium incursioni pro republica unam domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus. 3. Quomodo illi id egerunt, ut non in unam aetatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsos relinquerent: ita et nos non una aetate grati simus. Hic magnos viros genuit, dignus est beneficiis, qualiscunque est: dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus est: qualiscunque est, sub umbra suorum lateat. Ut loca sordida repercussu solis illustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

XXXI. Excusare hoc loco, mi Liberalis, deos volo. Interdum enim solemus dicere: Quid sibi voluit providentia, quae Aridaeum regno imposuit? Illi putas hoc datum? patri eius datum est, et fratri. Quare C. Caesarem orbi terrarum praefecit, hominem humani sanguinis avidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quam si ore excepturus esset? 2. Quid? ergo tu illi hoc datum existimas? patri eius Germanico datum, datum avo, proavoque, et ante hos aliis non minus claris viris, etiam si privati paresque aliis vitam exegerunt. Quid? Tu, quum Mamercum Scaurum Cos. faceret, ignorabas ancillarum suarum menstruum ore illum hiante exceptare? Numquid enim ipse dissimulabat? numquid purus videri volebat? 3. Referam dictum tibi eius in se, quod circumferri memini, et ipso praesente laudari. Pollioni Asinio iacenti, obscoeno verbo usus, dixerat se facturum id quod pati malebat: et *quum Pollionis* attractiorem vidisset frontem: Quid

quid, inquit, mali dixi, mihi et capiti meo. Hoc di ctum suum ipse narrabat. Hominem tam palam ob scoenum ad fasces et ad tribunal admisisti? nemp dum veterem illum Scaurum, senatus principem co gitas, indigne fers sobolem eius iacere.

XXXII. Deos verisimile est, ut alios indulgentis tractent, propter parentes avosque, alios propter fu turam nepotum pronepotumque, ac longe seques tium posterorum indolem. Nota est enim illis operi sui series: omniumque illis rerum per manus sua iturarum scientia in aperto semper est: nobis ex ab dito subit: et quae repentina putamus, illis provis veniunt ac familiaria. 2. Sint hi reges, quia maiore eorum non fuerunt, quia pro summo imperio habue runt iustitiam, abstinentiam, quia non rempublicar sibi, sed se reipublicae dicaverunt. Regnent hi, qui vir bonus quidam proavus eorum fuit, qui animun supra fortunam gessit, qui in dissensione civili, quo niam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincer maluit. 3. Referri illi gratia tam longo spatio no potuit: in illius respectum iste populo praesideat non quia scit aut potest, sed quia alius pro eo me ruit. Hic corpore deformis est, adspectu foedus, e ornamenta sua traducturus: iam me homines accu sabunt, caecum et temerarium dicent, nescienten quo loco, quae summis ac excellentissimis debentur ponam. At ego scio, alii me istud dare, alii olim de bitum solvere. 4. Unde isti norunt illum quendam gloriae sequentis fugacissimum, eo vultu ad pericula euntem, quo alii ex periculo redeunt? nunquam bo num suum a publico distinguentem? Ubi, inquis iste, aut quis est? unde? Nescitis: apud me istae ex pensorum acceptorumque rationes dispunguntur Ego quid cui debeam, scio; aliis post longam dien *repono, aliis in* antecessum: ac prout occasio, et rei *publicae meae* facultas tulit.

XXXIII. Ingrato ergo aliquando quaedam, sed non propter ipsum dabo. Quid si, inquit, nescis, utrum gratus sit, an ingratus? exspectabis donec scias, an dandi beneficii tempus non amittes? Exspectare longum est; nam, ut Plato ait, difficilis humani animi coniectura est: non exspectare, temerarium est. 2. Huic respondebimus, nunquam exspectare nos certissimam rerum comprehensionem; quoniam in arduo est veri exploratio: sed ea ire, qua ducit veri similitudo. Omne hac via procedit officium: sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus: quum omnium horum incertus sit eventus. 3. Ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus. Quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos? Sequimur qua ratio, non qua veritas trahit. Exspecta, ut nisi bene cessura non facias, et nisi comperta veritate nihil moveris: relicto omni actu vita consistit. Dum verisimilia me in hoc aut in illud impellant, non vera; ei beneficium dabo, quem verisimile erit gratum esse.

XXXIV. Multa, inquit, intervenient, per quae et malus pro bono surrepāt, et bonus pro malo displiceat: fallaces enim sunt rerum species, quibus credimus. Quis negat? sed nihil aliud invenio, per quod cogitationem regam. His veritas mihi vestigiis sequenda est: certiora non habeo. Haec ut quam diligentissime aestimem, operam dabo, nec cito illis assentiar. 2. Sic enim in proelio potest accidere, ut telum meum in commilitonem manus dirigat, aliquo errore decepta; et hosti, tanquam meo, parcam. Sed hoc et raro accidet, et non vitio meo: cui propositum est hostem ferire, civem defendere. Si sciam ingratum esse, non dabo beneficium. At obrepsit, at imposuit. Nulla hic culpa tribuentis est, quia tanquam

grato dedi. 3. Si promiseris, inquit, te daturum beneficium, et postea ingratum esse scieris, dabis, an non? Si facis, sciens peccas: das enim cui non debes: si negas, et hoc modo peccas, quia non das ei, cui promisisti. Constantia vestra hoc loco titubat, et illud superbum promissum, nunquam sapientem facti sui poenitere, nec unquam emendare quod fecerit, nec mutare consilium. 4. Non mutat sapiens consilium, omnibus his manentibus quae erant, quum sumeret. Ideo nunquam illum poenitentia subit: quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est: nihil melius constitui, quam quod constitutum est. Ceterum ad omnia cùm exceptione veniet: si nihil ineiderit, quod impediat. Ideo omnia illi succedere dicimus, et nihil contra opinionem accidere, quia praesumit animo, posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. 5. Imprudentium ista fiducia est, fortunam sibi spondere: sapiens utramque partem eius cogitat: scit quantum liceat errori, quam incerta sint humana, quam multa consiliis obstent: ancipitem rerum ac lubricam sortem suspensus sequitur, et consiliis certis incertos eventus. Exceptio autem, sine qua nihil destinat, nihil ingreditur, et hic illum tuetur.

XXXV. Promisi beneficium, nisi si quid incidisset, quare non deberem dare. Quid enim, si quod illi pollicitus sum, patria sibi me dare iusserit? Si lex lata erit, ne id quisquam faciat, quod ego me amico meo facturum promiseram? Promisi tibi filiam in matrimonium: postea peregrinus apparuisti: non est mihi cum externo connubium. Eadem res me defendit, quae vetat. 2. Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si, quum omnia eadem sint, quae erant promittente me, non praestitero *promissum*: alioquin quidquid mutatur, libertatem *facit de integro* consulendi, et me fide liberat. Pro-

misi advocationem: postea apparuit, per illam causam praeiudicium in patrem meum quaeri. Promisi me peregre una exiturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur. In rem praesentem venturus fui: sed aeger filius, sed puerpera uxor tenet. 3. Omnia esse debent eadem, quae fuerunt quum promitterem, ut promittentis fidem teneas. Quae autem maior fieri mutatio potest, quam si te malum virum et ingratum comperi? Quod tanquam digno dabam, indigno negabo, et irascendi quoque causam habebo deceptus.

XXXVI. Inspiciam tamen, et quantum sit de quo agitur: dabit mihi consilium promissae rei modus. Si exiguum est, dabo: non quia dignus es, sed quia promisi: nec tanquam munus dabo, sed verba mea redimam, et aurem mihi pervellam: damno castigabo promittentis temeritatem. Ecce ut doleat, ut postea consideratius loquaris: quod dicere solemus, linguarium dabo. Si maius erit, non committam, quemadmodum Maecenas ait, ut sestertio centies obiurgandus sim. 2. Inter sese enim utrumque comparabo. Est aliquid, in eo quod promiseris, perseverare: est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des. Hoc tamen quantum sit, attendendum. Si leve, conniveamus: si vero magno mihi aut detrimento, aut rubori futurum, malo semel excusare, quare negaverim, quam semper, quare dederim. Totum, inquam, in eo est, quanti promissi mei verba taxentur. Non tantum quod temere promisi, retinebo, sed quod non recte dedi, repetam. Demens est, qui fidem praestat errori.

XXXVII. Philippus Macedonum rex habebat militem manu fortem, cuius in multis expeditionibus utilem expertus operam, subinde ex praeda aliquid illi virtutis causa donaverat, et hominem venalis animae crebris auctoramentis accendebat. Hic naufragus in possessiones cuiusdam Macedonis expulsus

est: qui, ut nuntiatum est, accucurrit, spiritum eius recollegit, in villam illum suam transtulit, lectulo suo cessit, affectum semianimemque recreavit, diebus triginta impensa sua curavit, refecit, viatico instruxit, subinde dicentem: Gratiam tibi referam: videre tantum mihi imperatorem meum contingat! 2. Narravit Philippo naufragium suum, auxilium tacuit, et protinus petiit, ut sibi praedia cuiusdam donaret. Ille quidam erat hospes eius, is ipse, a quo receptus erat, a quo sanatus. Multa interim reges, in bello praesertim, opertis oculis donant: non sufficit homo iustus unus tot armatis cupiditatibus: non potest quisquam eodem tempore et bonum virum, et bonum ducem agere. 3. Quomodo tot millia hominum insatiabilia satiabuntur: quid habebunt, si suum quisque habuerit? Hoc Philippus sibi dixit, quum illum induci in bona quae petebat iussit. Expulsus bonis suis ille, non ut rusticus iniuriam tacitus tulit, contentus quod non et ipse donatus esset: sed Philippo epistolam strictam ac liberam scripsit: qua accepta ita exarsit, ut statim Pausaniae mandaret, bona priori domino restitueret: 4. ceterum improbissimo militi, ingratissimo hospiti, avidissimo naufrago, stigmata inscriberet, ingratum hospitem testantia. Dignus quidem fuit, cui non inscriberentur illae literae, sed insculperentur, qui hospitem suum, nudo et naufrago similem, in id in quo iacuerat ipse litus expulerat. Sed videbimus, quis modus poenae servandus fuerit: auferendum utique fuit, quod summo scelere invaserat. Quis autem poena eius moveretur, qui id commiserat, propter quod nemo miserari miseros posset?

XXXVIII. Dabit tibi Philippus quia promisit, etiamsi non debet, etiamsi iniuriam, etiamsi scelus facturus est, etiamsi uno facto praeclusurus est naufragis litora? Non est levitas, a cognito et damnato errore discedere; et ingenue fatendum est: „Aliud

putavi: deceptus sum." Haec vero superbae stultitiae perseverantia est: „Quod semel dixi, qualecunque est, fixum ratumque sit." Non est turpe, cum re mutare consilium. 2. Age, si Philippus possessorem illum eorum litorum reliquisset, quae naufragio ceperat, nonne omnibus miseris aqua et igni interdixerat? Potius est, inquit, intra fines regni mei, te literas istas oculis inscribendas, durissima fronte circumferre: ostende quam sacra res sit mensa hospitalis: praebe in facie tua legendum istud decretum, quo cavetur, ne miseros tecto iuvare capitale sit. Magis ista constitutio sic erit rata, quam si illam in aes incidissem.

XXXIX. Quare ergo, inquit, Zeno vester, quum quingentos denarios mutuos cuidam promisisset, et illum parum idoneum comperisset, amicis suadentibus ne daret, perseveravit credere, quia promiserat? Primum alia conditio est in credito, alia in beneficio. Pecuniae etiam male creditae exactio est: appellare debitorem ad diem possum: et si foro cesserit, portionem feram: beneficium et totum perit, et statim. 2. Praeterea hoc mali viri est, illud mali patris familiae. Deinde ne Zeno quidem, si maior fuisset summa, credere perseverasset. Quingenti denarii sunt: illud, quod dici solet, in morbo consumat: fuit tanti, non revocare promissum suum. Ad coenam quia promisi, ibo, etiamsi frigus erit: non quidem, si nives cadent. Surgam ad sponsalia, quia promisi, quamvis non concoxerim: sed non, si febricitavero. Sponsum descendam, quia promisi: sed non si spondere in incertum iubebis, si fisco obligabis. 3. Subest, inquam, tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita erunt. Effice, ut idem status sit, quum exigitur, qui fuit, quum promitterem. Destituere levitas non erit, si aliquid intervenit novi: quid mirarie, *quum conditio* promittentis mutata sit, mutatum es-

se consilium? Eadem mihi omnia praesta: et
sum. Vadimonium promittimus: tamen de
non in omnes datur actio deserentes: vis maic
cusat.

XL. Idem etiam illa in quaestione responsun
stima, an omnimodo referenda sit gratia; et a
neficium utique reddendum sit. Animum prae
gratum debeo: ceterum aliquando me referre
tiam non patitur mea infelicitas, aliquando feli
eius cui debeo. Quid enim regi, quid pauper
reddam? utique quum quidam recipere benefi
iniuriam iudicent, et beneficia subinde aliis b
ciis onerent. 2. Quid amplius in horum pers
possum, quam velle? Nec enim ideo beneficiu
vum reiicere debeo, quia nondum prius reddidi
cipiam tam libenter, quam dabitur: et praebeb
amico meo exercendae bonitatis suae capacem
riam. Qui nova accipere non vult, acceptis off
tur. Non refero gratiam: quid ad rem? non es
me mora, si aut occasio mihi deest, aut facultas
praestitit mihi, nempe quum occasionem hal
quum facultatem. 3. Utrum bonus vir est, an m
Apud bonum virum bonam causam habeo: apu
lum non ago. Ne illud quidem existimo facien
ut referre gratiam, etiam invitis his quibus refe
properemus, et instemus recedentibus. Non e
ferre gratiam, quod volens acceperis, nolenti r
re. Quidam, quum aliquod illis missum est m
sculum, subinde aliud intempestive remittunt,
hil se debere testantur. 4. Reiiciendi genus est,
tinus aliud invicem mittere, et munus muner
pungere. Aliquando et non reddam benefi
quum possim; quando? si plus mihi detracturu
quam illi collaturus: si ille non erit sensurus
accessionem recepto eo, quo reddito, mihi mu
abcessurum erit. Qui festinat utique reddere

habet animum grati hominis, sed debitoris. Et ut breviter: qui nimis cito cupit solvere, invitus debet: qui invitus debet, ingratus est.

DE BENEFICIIS

LIBER V.

In prioribus libris videbar consummasse propositum, quum tractassem, quemadmodum dandum esset beneficium, et quemadmodum accipiendum: hi enim sunt huius officii fines. Quidquid ultra moror, non servio materiae, sed indulgeo: quae quo ducit, sequendum est, non quo invitat. Subinde enim nascetur, quod lacessat aliqua dulcedine animum, magis non supervacuum, quam necessarium. 2. Verum quia ita vis, perseveremus, peractis quae rem continebant, scrutari etiam ea, quae, si vis verum, connexa sunt, non cohaerentia: quae quisquis diligenter inspicit, nec facit operae pretium, nec tamen perdit operam. Tibi autem homini natura optimo, et ad beneficia propenso, Liberalis Aebuti, nulla eorum laudatio satisfacit. 3. Neminem unquam vidi tam benignum etiam levissimorum officiorum aestimatorem. Iam bonitas tua eousque prolapsa est, ut tibi dari putes beneficium, quod ulli datur: paratus es, ne quem beneficii poeniteat, pro ingratis dependere. Ipse usque eo abes ab omni iactatione, usque eo statim vis exonerare quos obligas, ut quidquid in aliquem confers, velis videri non praestare, sed red-

dere. 4. Ideoque plenius ad te sic data revertuntur: nam fere sequuntur beneficia non reposcentem: et ut gloria fugientes magis sequitur, ita fructus beneficiorum gratius respondet illis, per quos etiam esse ingratis licet. Per te vero non est mora, quo minus beneficia qui acceperunt, ultro repetant: nec recusabis conferre alia, et suppressis dissimulatisque plura ac maiora adiicere. Propositum optimi viri, et ingentis animi est, tam diu ferre ingratum, donec feceris gratum. Nec te ista ratio decipiet: succumbunt vitia virtutibus, si illa hoc scito odisse prosperaveris.

II. Illud utique unice tibi placet, velut magnifice dictum: Turpe est beneficiis vinci. Quod an sit verum, non immerito quaeri solet: longeque aliud est, quam mente concipis. Nunquam enim in rerum honestarum certamine superari turpe est: dummodo arma non proiicias, et victus quoque velis vincere. 2. Non omnes ad bonum propositum easdem afferunt vires, easdem facultates, eandem fortunam: quae optimorum quoque consiliorum dumtaxat exitus temperat. Voluntas ipsa rectum petens, laudanda est, etiamsi illam alius gradu velociori antecessit: non, ut in certaminibus, ad spectaculum editis, meliorem palma declarat: quamquam in illis quoque saepe deteriorem praetulit casus. 3. Ubi de officio agitur, quod uterque a sua parte esse quam plenissimum cupit, si alter plus potuit, et ad manum habuit materiam sufficientem animo suo, si illi, quantum conatus est, fortuna permisit; alter autem voluntate par est, etiamsi minora quam accepit reddidit, aut omnino non reddidit, sed vult reddere, et toto in hoc intentus est animo: hic non magis victus est, quam qui in armis moritur; quem occidere facilius hostis potuit, quam avertere. 4. Quod turpe existimas, id accidere viro bono non potest, ut vincatur: nunquam

enim succumbet, nunquam renuntiabit: ad ultimum usque diem vitae stabit paratus, et in hac statione morietur; magna se accepisse prae se ferens, paria voluisse.

III. Lacedaemonii vetant suos pancratio aut cestu decernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio. Cursor cretam prior contingit: velocitate alium, non animo, antecessit. Luctator ter abiectus perdidit palmam, non tradidit. Quum invictos esse Lacedaemonii cives suos magno aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex, non per se ipse exitus, sed vox cedentis, et tradere iubentis. 2. Hoc quod illi in civibus suis custodiunt, virtus ac bona voluntas omnibus praestat, ne unquam vincantur, quoniam quidem etiam inter superantia animus invictus est. Ideo nemo trecentos Fabios victos dicit, sed occisos. Et Regulus captus est a Poenis, non victus: et quisquis alius saevientis fortunae vi ac pondere oppressus, non submittit animum. 3. In beneficiis idem est: plura aliquis accepit, maiora, frequentiora; non tamen victus est. Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta computes: si dantem et accipientem comparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma. Solet enim fieri, ut etiam quum alter multis vulneribus confossus est, alter leviter quidem saucius, pares exisse dicantur, quamvis alter videatur inferior.

IV. Ergo nemo vinci potest beneficiis, si scit debere, si vult referre, si, quod rebus non potest, animo aequat. Hic, quam diu in hoc permanet, quam diu tenet voluntatem, gratum animum signis approbat: quid interest, ab utra parte munuscula plura numerentur? Tu multa dare potes; at ego tantum accipere *possum*: tecum stat fortuna: mecum bona *voluntas*: tamen tam par tibi sum, quam multis ar-

matissimis nudi, aut leviter armati. 2. Nemo itaque beneficiis vincitur: quia tam gratus est quisque, quam voluit. Nam si turpe est beneficiis vinci, non oportet a praepotentibus viris accipere beneficium, quibus gratiam referre non possis. A principibus dico, a regibus: quos eo loco fortuna posuit, ex quo largiri multa possent, pauca admodum et imparia datis recepturi. Reges et principes dixi, quibus tamen potest opera navari, et quorum illa excellens potentia per minorum consensum ministeriumque constat. 3. Sunt quidam extra omnem subducti cupiditatem, qui vix ullis humanis desideriis continguntur: quibus nihil potest praestare ipsa fortuna. Necesse est a Socrate beneficio vincar: necesse est a Diogene, qui per medias Macedonum gazas nudus incessit, calcatis regiis opibus. 4. O nae ille tunc merito et sibi et ceteris, quibus ad dispiciendam veritatem non erat offusa caligo, supra eum eminere visus est, infra quem omnia iacebant. Multo potentior, multo locupletior fuit omnia tunc possidente Alexandro: plus enim erat, quod hic nollet accipere, quam quod ille posset dare.

V. Non est turpe, ab his vinci: neque enim minus fortis sum, si cum invulnerabili me hoste committis: nec ideo ignis minus urere potest, si in materiem incidit inviolabilem flammis: nec ideo ferrum secandi vim perdidit, si non recipiens ictum lapis solidus, invictaeque adversus dura naturae, dividendus est. Idem tibi de homine grato respondeo. Non turpiter vincitur beneficiis, si ab his obligatus est, ad quos aut fortunae magnitudo, aut eximia virtus aditum redituris ad se beneficiis clausit. 2. A parentibus fere vincimur: nam tam diu illos habemus, quam diu graves iudicamus, et quam diu beneficia illorum non intelligimus. Quum iam aetas aliquid prudentiae collegit, et apparere coepit, propter illa ipsa eos

amari a nobis debere, propter quae non amabantur, admonitiones, severitatem, et inconsultae adolescentiae diligentem custodiam, rapiuntur nobis. Paucos usque ad verum fructum a liberis percipiendum perduxit aetas: ceteri liberos onere senserunt. 3. Non est tamen turpe, vinci beneficiis a parente: quidni non sit turpe, quum a nullo turpe sit? Quibusdam enim et pares, et impares sumus: pares animo, quem solum illi exigunt, quem nos solum promittimus: impares fortuna, quae si cui obstitit quo minus referret gratiam, non ideo illi tanquam victo erubescendum est. 4. Non est turpe, non consequi, dummodo sequaris. Saepe necesse est, ante alia beneficia petamus, quam priora reddidimus. Nec ideo non petimus, aut turpiter petimus, quia non reddituri debebimus: quia non per nos erit mora, quo minus gratissimi simus. Sed interveniet aliquid extrinsecus, quod prohibeat: nos tamen nec vincemur animo, nec turpiter his rebus superabimur, quae non sunt in nostra potestate.

VI. Alexander Macedonum rex gloriari solebat, a nullo se beneficiis victum. Non est quod nimius animi Macedonas, et Graecos, et Caras, et Persas, et nationes districtas sine exercitu suspiciat! ne hoc sibi praestitisse regnum, a Thraciae angulo porrectum usque ad litus incogniti maris, iudicet! Eadem re gloriari Socrates potuit, eadem Diogenes, a quo utique victus est. Quidni victus sit illo die, quo homo supra mensuram humanae superbiae tumens, vidit aliquem, cui nec dare quidquam posset, nec eripere? 2. Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur, Nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, quum reddere illi paria non posset. Primum, in ipsius potestate erat, non accipere: deinde ipse dare beneficium prior incipiebat. Veniebat enim rogatus, et id dabat, quod

utique ille non erat Socrati redditurus. Etiamnunc Archelaus daturus erat aurum et argentum, recepturus contemtum auri et argenti. Non poterat ergo Archelao referre Socrates gratiam? Et quid tantum erat accepturus, quantum dabat, si ostendisset hominem vitae ac mortis peritum, utriusque fines tenentem? 3. Si regem, in luce media errantem, ad rerum naturam admisisset, usque eo eius ignarum, ut quo die solis defectio fuit, regiam cluderet, et filium, quod in luctu ac rebus adversis moris est, tonderet? Quantum fuisset beneficium, si timentem e latebris suis extraxisset, et bonum animum habere iussisset, dicens: Non est ista solis defectio, sed duorum siderum coitus, quum luna humiliore currens via, infra ipsum solem, orbem suum posuit, et illum obiectu sui abscondit: 4. quae modo partes eius exiguas, si in transcursu strinxit, obducit; modo plus tegit, si maiorem partem sui obiecit; modo excludit totius aspectum, si recto libramento inter solem terrasque media successit? Sed iam ista sidera huc et illo diducet velocitas sua: iam recipient diem terrae, et hic ibit ordo per secula: quae dispositos ac praedictos dies habent, quibus sol intercursu lunae vetetur omnes radios effundere. 5. Paulum exspecta; iam emerget, iam istam velut nubem relinquet, iam exsolutus impedimentis, lucem suam libere mittet. Socrates parem gratiam Archelao referre non posset, si illum docuisset regnare? Parum scilicet magnum beneficium a Socrate accipiebat, si ullum dare potuisset Socrati. Quare ergo hoc Socrates dixit? Vir facetus, et cuius per figuras sermo procedere solitus erat, derisor omnium, maxime potentium, maluit illi nasute negare, quam contumaciter ac superbe. Dixit, se nolle beneficia ab eo accipere, cui non posset *paria reddere.* 6 Timuit fortasse, ne cogeretur accipere quae dollet: timuit, ne quid indignum Socrate

acciperet. Dicet aliquis: Negasset, si nollet. Sed instigasset in se regem insolentem, et omnia sua magno aestimari volentem. Nihil ad rem pertinet, utrum dare aliquid regi nolis, an accipere a rege: in aequo utramque ponit repulsam: et superbo fastidiri acerbius est, quam non timeri. Vis scire, quid vere noluerit? noluit ire ad voluntariam servitutem is, cuius libertatem civitas libera ferre non potuit.

VII. Satis, ut existimo, hanc partem tractavimus, an turpe esset beneficiis vinci: quod qui quaerit, scit non solere homines sibi ipsos beneficium dare: manifestum enim fuisset, non esse turpe a se ipso vinci. Atqui apud Stoicos quosdam et de hoc ambigitur, an possit aliquis sibi beneficium dare? an debeat referre sibi gratiam? 2. Quod ut videretur quaerendum, illa fecerunt: solemus dicere, Gratias mihi ago, et, De nullo queri possum alio, quam de me: Ego mihi irascor, et, Ego a me poenas exigam, et, Odi me: multa praeterea huiusmodi, per quae unusquisque de se, tanquam de altero loquitur. Si nocere, inquit, mihi possum, quare non et beneficia mihi dare possum? Praeterea quae, si in alium contulissem, beneficia vocarentur: quare si in me contuli, non sint? Quod si ab altero accepissem, deberem: quare, si mihi ipse dedi, non debeam? 3. Quare sim adversus me ingratus: quod non minus turpe est, quam in se sordidum esse, et in se durum ac saevum, et sui negligentem? Tam alieni corporis leno male audit, quam sui. Nempe reprehenditur assentator et aliena subsequens verba, paratus ad falsa laudator: non minus placens sibi, et se suspiciens, et, ut ita dicam, assentator suus. Vitia non tantum quum foris peccant, invisa sunt, sed quum in se retorquentur. Quem magis admiraberis, quam qui imperat sibi, quam qui se habet in potestate? 4. Gentes facilius est barbaras impatientesque alieni arbitrii regere, quam ani-

mum suum continere, et tradere sibi. Plato, inquit agit Socrati gratias, quod ab illo didicit: quare Socrates sibi non agat, quod ipse se docuit? M. Cato ait: Quod tibi deest, a te ipso mutuare: quare donare mihi non possum, si commodare possum? Innumerabilia sunt, in quibus consuetudo nos dividit 5. Dicere solemus: Sine loquar mecum: et, Ego mihi aurem pervellam. Quae si vera sunt, quemadmodum aliquis sibi irasci debet, sic et gratias agere: quomodo obiurgare se, sic et laudare; quomodo damno sibi esse, sic et lucro potest. Iniuria et beneficium contraria sunt: si de aliquo dicimus, Iniuriam sibi fecit: poterimus dicere, Beneficium sibi dedit.

VIII. Natura sibi debet? Natura prius est, ut quis debeat, deinde ut gratiam referat: debitor non est sine creditore, non magis quam maritus sine uxore aut sine filio pater. Aliquis dare debet, ut aliquis accipiat: non est dare, nec recipere, in dexteram manum de sinistra transferre. 2. Quomodo nemo se portat, quamvis corpus suum moveat et transferat: quomodo nemo, quamvis pro se dixerit, affuisse sibi licitur, nec statuam sibi tanquam patrono ponit: quomodo, si aeger cum cura suâ convaluit, merceden a se non exigit: sic in omni negotio, etiam quum aliquid prodesse sibi fecerit, non tamen debebit referre gratiam sibi, quia non habebit, cui referat. 3. Ut concedam aliquem dare sibi beneficium; dum dat, et recipit: ut concedam aliquem a se accipere beneficium, dum accipit, reddit. Domi, quod aiunt, versura fit, et velut lusorium nomen statim transit. Neque enim alius dat quam qui accipit, sed unus atque idem. 4. Hoc verbum Debere, non habet nisi inter duos locum: quomodo ergo in uno consistit *qui* se obligando liberat? Ut in orbe ac pila nihil *est imum*, nihil summum, nihil extremum, nihil primum, *quia* motu ordo mutatur, et quae sequebantur

praecedunt, et quae occidebant oriuntur, omnia quomodocunque ierint, in idem revertuntur; ita in homine existima fieri: quum illum in multa mutaveris, unus est. 5. Cecidit se; iniuriarum cum quo agat non habet: alligavit et clausit; de vi non tenetur: beneficium sibi dedit; protinus danti reddidit. Rerum natura nihil dicitur perdere, quia quidquid illi avellitur, ad illam redit: nec perire quidquam potest, quod quo excidat non habet, sed eodem revolvitur unde discedit. 6. Quid simile, inquit, habet hoc exemplum propositae quaestioni? Dicam. Puta te ingratum esse; non peribit beneficium: habet illud qui dedit. Puta te recipere nolle: apud te est, antequam redditur. Non potes quidquam amittere: quia quod detrahitur, nihilominus tibi acquiritur. Intra te ipsum orbis agitur; accipiendo das, dando accipis.

IX. Beneficium, inquit, sibi dare oportet: ergo et referre gratiam oportet. Primum illud falsum est, ex quo pendent sequentia. Nemo enim sibi beneficium dat, sed naturae suae paret, a qua ad caritatem sui compositus est: unde illi summa cura est nocitura vitandi, profutura appetendi. Itaque nec liberalis est, qui sibi donat, nec clemens, qui sibi ignoscit: nec misericors, qui malis suis tangitur. 2. Quod aliis praestare liberalitas est, clementia, misericordia: sibi praestare, natura est. Beneficium res voluntaria est: at prodesse sibi, necessarium est. Quo quis plura beneficia dedit, beneficentior est. Quis unquam laudatus est, quod sibi ipse fuisset auxilio? quod se eripuisset latronibus? Nemo sibi beneficium dat, non magis quam hospitium: nemo sibi donat, non magis quam credit. 3. Si dat sibi quisque beneficium, semper dat, sine intermissione dat: inire beneficiorum suorum non potest numerum. Quando ergo gratiam referet, quum per hoc ipsum, quo gratiam refert, beneficium det? Quomodo enim discernere poterit,

utrum det sibi beneficium, an reddat, quum intra eundem hominem res geratur? Liberavi me periculo beneficium mihi dedi: iterum me periculo libero utrum do beneficium, an reddo? 4. Deinde ut primum illud concedam, dare nos beneficium nobis: quod sequitur, non concedam; nam etiamsi damus, non debemus: quare? quia statim recipimus. Accipere beneficium nos oportet, deinde debere, deinde referre. Debendi locus non est, quia sine ulla mora recipimus. Dat nemo, nisi alteri: debet nemo, nisi alteri: reddit nemo, nisi alteri. Id intra unum non potest fieri, quod toties duos exigit.

X. Beneficium est, praestitisse aliquid utilitere verbum autem Praestitisse, ad alios spectat. Num quid non demens videbitur, qui aliquid vendidisse sibi se dicet? quia venditio alienatio est, et rei suae, in risque in ea sui, in alium translatio. Atqui quemadmodum vendere, sic dare aliquid, a se dimittere est et id quod tenueris, habendum alteri tradere. Quod si est, beneficium nemo sibi dedit, quia nemo dat sibi. 2. Alioqui duo contraria in uno coëunt, ut idem sit dare et accipere. Etiamnunc multum interest inter dare et accipere: quidni? quum ex diverso istae verba posita sint. Atqui si quis sibi beneficium dat, nihil interest inter dare et accipere. Paullo ante dicebam, quaedam ad alios pertinere, et sic esse formata, ut tota significatio illorum discedat a nobis. Frater sum, sed alterius: nemo est enim suus frater. Par sum, sed alicui; quis est enim par sibi? 3. Quod comparatur, sine altero non intelligitur: quod iungitur, sine altero non est. Sic et quod datur, sine altero non est: et beneficium sine altero non est. Id ex ipso vocabulo apparet, in quo hoc continetur, bene *nefecisse*. Nemo autem sibi benefacit, non magis *quam sibi* favet, quam suarum partium est. 4. Diu*tius hoc* et pluribus exemplis licet prosequi: quidni

quum inter ea sit habendum beneficium, quae secundam personam desiderant. Quaedam, quum sint honesta, pulcherrima, summae virtutis, nisi cum altero non habent locum. Laudatur, et inter maxima humani generis bona, fides colitur: num quis ergo dicitur sibi fidem praestitisse?

XI. Venio nunc ad ultimam partem. Qui gratiam refert, aliquid debet impendere, sicut qui solvit pecuniam: nihil autem impendit, qui gratiam sibi refert, non magis quam consequitur, qui beneficium a se accepit. Beneficium et gratiae relatio, ultro citroque ire debent: intra unum hominem non est vicissitudo. Qui ergo gratiam refert, invicem prodest ei, a quo consecutus est aliquid: qui sibi gratiam refert, cui prodest? sibi. 2. Et quis non alio loco relationem gratiae, alio beneficium cogitat? Qui gratiam sibi refert, sibi prodest: et quis unquam ingratus hoc noluit facere? immo quis non ingratus fuit, ut hoc faceret? Si gratias, inquit, nobis agere debemus, et gratiam referre debemus. Dicimus autem: Ago gratias mihi, quod illam uxorem nolui ducere, et cum illo non contraxi societatem. 3. Quum hoc dicimus, laudamus nos: et ut factum nostrum comprobemus, gratias agentium verbis abutimur. Beneficium est quod potest, et quum datum est, non reddi: qui sibi beneficium dat, non potest non recipere, quod dedit: ergo non est beneficium. Alio tempore beneficium accipitur, alio redditur. 4. In beneficio hoc est probabile, et suspiciendum, quod alteri ut aliquis prodesset, utilitatis interim suae oblitus est: quod alteri dedit, ablaturus sibi. Hoc non facit, qui beneficium sibi dat. Beneficium dare, socialis res est; aliquem conciliat, aliquem obligat: 5. sibi dare, non est socialis res; neminem conciliat, neminem obligat, neminem in spem inducit, ut dicat: Hic homo colendus est: illi beneficium dedit: dabit et mihi. Beneficium

est, quod quis non sua causa dat, sed eius, cui dat. qui sibi beneficium dat, sua causa dat: non est er beneficium.

XII. Videor tibi iam illud, quod in principio xeram, mentitus? Dicis me abesse ab eo qui oper pretium facit: immo totam operam bona fide per re? Exspecta: etiam hoc verius dices, simul ac ad has latebras perduxero: a quibus quum evaser nihil amplius assecutus eris, quam ut eas difficul tes effugeris, in quas licuit non descendere. Qu enim boni est, nodos operose solvere, quos ipse solveres, feceris? 2. Sed quemadmodum quaedam oblectamentum ac iocum sic illigantur, ut eorum lutio imperito difficilis sit, quae ille qui implicuit, ne ullo negotio separat, quia commissuras eorum moras novit: et nihilominus illa habent aliquam v luptatem, tentant enim acumen animorum et inte tionem excitant: ita haec quae videntur callida insidiosa, securitatem ac segnitiem ingeniis auferun 3. quibus modo campus in quo vagentur, sternend est, modo creperi aliquid et confragosi obiiciendu per quod erepant, et sollicite vestigium faciant. E citur nemo ingratus esse: id sic colligitur. Bene cium est quod prodest: prodesse autem nemo homi malo potest, ut dicitis Stoici: ergo beneficium n accipit malus: itaque nec ingratus est. Etiamnu beneficium honesta et probabilis res est. 4. Ap malum nulli honestae rei aut probabili locus est; e go nec beneficio: quod si accipere non potest, nec re dere quidem debet: et ideo non fit ingratus. Etia mune, ut dicitis: Bonus vir omnia recte facit, omnia recte facit, ingratus esse non potest. Bon beneficium reddit: malus non accipit: quod si e nec bonus quisquam ingratus est, nec malus: ita i gratus in rerum natura est nemo. At hoc inane. Unum est apud nos bonum, honestum: id perven

ad malum non potest; desinet enim malus esse, si ad illum virtus intraverit. Quamdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest: quia bona malaque dissentiunt, nec in unum eunt. Ideo nemo illi prodest, quia quidquid ad illum pervenit, id pravo usu corrumpit. 6. Quemadmodum stomachus morbo vitiatus, et colligens bilem, quoscunque accepit cibos, mutat, et omne alimentum in causam doloris trahit: ita animus caecus, quidquid illi commiseris, id onus suum, et perniciem et occasionem miseriae facit. Felicissimis itaque opulentissimisque plurimum aestus subest, minusque se inveniunt, quo in maiorem materiam inciderunt, qua fluctuarentur. 7. Ergo nihil potest ad malos pervenire, quod prosit: immo nihil quod non noceat. Quaecunque enim illis contigerunt, in naturam suam vertunt, et extra speciosa, profuturaque si meliori darentur, illis pestifera sunt. Ideo nec beneficium dare possunt: quoniam nemo potest quod non habet, dare: hic benefaciendi voluntate caret.

XIII. Sed quamvis haec ita sint, accipere tamen malus potest, quae beneficiis similia sint: quibus non redditis, ingratus erit. Sunt animi bona, sunt corporis, sunt fortunae. Illa animi bona, a stulto ac malo submoventur: ad haec admittitur, quae et accipere potest, et debet reddere: et si non reddit, ingratus est. 2. Nec hoc ex nostra constitutione tantum. Peripatetici quoque, qui felicitatis humanae longe lateque terminos ponunt, aiunt, minuta beneficia perventura ad malos: haec qui non reddit, ingratus est. Nobis itaque beneficia esse non placet, quae non sunt animum factura meliorem: commoda tamen illa esse, et expetenda, non negamus. 3. Haec et viro bono dare malus potest, et accipere a bono: ut pecuniam, vestem, honores, et vitam: quae si non reddet, in ingrati nomen incidet. At quomodo in-

gratum vocas, eo non reddito, quod negas esse beneficium? Quaedam etiamsi vera non sint, propter similitudinem eodem vocabulo comprehensa sunt. 4. Sic pyxidem, et argenteam et auream dicimus: sic illiteratum, non ex toto rudem, sed ad literas altiores non perductum: sic qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse dicit. Beneficia ista non sunt: habent tamen beneficii speciem. 5. Quomodo ista sunt tanquam beneficia, sic et ille tanquam ingratus est, non ingratus. Falsum est; quia illa beneficia et qui dat appellat, et qui accipit. Ita et qui veri beneficii specie fefellit, tam ingratus est, quam veneficus, qui soporem, quum venenum crederet, miscuit.

XIV. Cleanthes vehementius agit. „Licet, inquit, beneficium non sit quod accipit, ipse tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiam si accepisset. Sic latro est, etiam antequam manus inquinet: quia ad occidendum iam armatus est, et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem. 2. Exercetur et aperitur opere nequitia, non incipit. Ipsum quod accepit, beneficium non erat, sed vocabatur. Sacrilegi dant poenas, quamvis nemo usque ad deos manus porrigat.“ Quomodo, inquit, adversus malum ingratus est quisquam, quum malo dari beneficium non possit? 3. Ea scilicet ratione, quia accepit ab illo aliquid ex his, quae apud imperitos bona sunt: quorum si malis copia est, ipse quoque in simili materia gratus esse debebit; et illa qualiacunque sunt, quum pro bonis acceperit, pro bonis reddere. Aes alienum habere dicitur, et qui aureos debet, et qui corium forma publica percussum, quale apud Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae praestat. Quo *genere* obligatus es, hoc fidem exsolve.

XV. Quid sint beneficia, an et in hanc sordidam *humilem*que materiam deduci magnitudo nominis

clari debeat, ad vos non pertinet: in alios quaeritur verum. Vos ad speciem veri componite animum: et dum honestum dicitis, quidquid est id, quod nomine honesti iactatur, id colite. Quomodo, inquit, nemo per vos ingratus est, sic rursus omnes ingrati sunt. 2. Nam, ut dicitis, omnes stulti mali sunt: qui autem habet vitium unum, habet omnia: omnes autem stulti et mali sunt; omnes ergo ingrati sunt. Quid ergo? non sunt? non undique humano generi convicium fit? non publica querela est, beneficia perisse, et paucissimos esse, qui de benemerentibus non invicem pessime mereantur? 3. Nec est quod hanc tantum nostram murmurationem putes, pro pessimo pravoque numerantium, quidquid citra recti formulam cecidit. Ecce nescio qui non ex philosophorum domo clamat: ex medio conventu populos gentesque damnatura vox mittitur,

— — *Non hospes ab hospite tutus,*
Non socer a genero; fratrum quoque gratia rara est:
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.

4. Hoc iam amplius est: beneficia in scelus versa sunt: et sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. Gladio ac venenis beneficia sequimur: ipsi patriae manus afferre, et fascibus suis illam premere, potentia ac dignitas est. Humili se ac depresso loco putat stare, quisquis non supra rempublicam stetit. 5. Accepti ab illa exercitus in ipsam convertuntur, et imperatoria concio est. Pugnate contra coniuges, pugnate contra liberos: aras, focos, penates armis incessite. Qui ne triumphaturi quidem intrare urbem iniussu senatus deberetis, quibusque exercitum victorem reducentibus curia extra muros praeberetur: nunc civibus caesis, perfusi cruore cognato, urbem subrectis intrate vexillis. 6. Obmutescat inter militaria signa libertas: et ille victor pacatorque gentium populus, remotis procul

bellis, omni terrore compresso, intra muros obsessus, aquilas suas horreat.

XVI. Ingratus est Coriolanus: sero et post sceleris poenitentiam pius; posuit arma, sed in medio parricidio posuit. Ingratus Catilina: parum est illi capere patriam, nisi vexterit, nisi Allobrogum in illam cohortes immiserit, et trans Alpes accitus hostis vetera et ingenita odia satiaverit, ac diu debitas inferias Gallicis bustis duces Romani persolverint. 2. Ingratus C. Marius, ad consulatum a caliga perductus: qui nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum mutatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. 3. Ingratus L. Sulla: qui patriam durioribus remediis, quam pericula erant, sanavit: qui quum a Praenestina arce, usque ad Collinam portam, per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes: legiones duas, quod crudele est, post victoriam; quod nefas, post fidem, in angulo congestas contrucidavit, et proscriptionem commentus est: 4. dii magni! ut qui civem Romanum occidisset, impunitatem, et pecuniam, tantum non civicam acciperet. Ingratus Cn. Pompeius: qui pro tribus consulatibus, pro triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte immaturus invaserat, hanc gratiam reipublicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret, quasi potentiae suae detracturus invidiam, si quod nulli licere debebat, pluribus licuisset: 5. dum extraordinaria concupiscit imperia, dum provincias, ut eligat, distribuit; dum ita cum tertio rempublicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit *populum* Romanum, ut salvus esse non posset, nisi *beneficio servitutis*. 6. Ingratus ipse Pompeii hostis *ac victor*, a Gallia Germaniaque bellum in urbem

cumegit, et ille plebicola, ille popularis, castra in
co Flaminio posuit, propius quam Porsennae fue-
ıt. Temperavit quidem ius crudelitatemque vi-
ıriae: quod dicere solebat, praestitit: neminem
ıidit nisi armatum. Quid ergo est? Ceteri arma
ıentius exercuerunt, satiati tamen aliquando abie-
ıunt: hic gladium cito condidit, nunquam posuit.
Ingratus Antonius in dictatorem suum, quem iure
ısum pronuntiavit, interfectores eius in provin-
s et imperia dimisit, patriam vero proscriptioni-
s, incursionibus, bellis laceratam, post tot mala
ıtinavit ne Romanis quidem regibus: ut quae
haeis, Rhodiis, et plerisque urbibus claris ius in-
ırum, libertatemque cum immunitate reddiderat,
a tributum spadonibus penderet.

XVII. Deficiet dies enumerantem ingratos usque
ultima patriae exitia. Aeque immensum erit, si
rcurrere coepero, ipsa respublica quam ingrata in
timos ac devotissimos sibi fuerit: quamque non
nus saepe peccaverit, quam in ipsam peccatum est.
millum in exsilium misit: Scipionem dimisit: ex-
avit post Catilinam Cicero, diruti eius penates,
na direpta, factum quidquid victor Catilina fecis-
. Rutilius innocentiae pretium tulit in Asia late-
: 2. Catoni populus Romanus praeturam negavit,
nsulatum pernegavit. Ingrati publice sumus. Se
isque interroget: nemo non aliquem queritur in-
ıtum. Atqui non potest fieri, ut omnes querantur,
i querendum est de omnibus. 3. Omnes ergo in-
ati sunt. Tantum? et cupidi omnes, et maligni
ınes, et timidi omnes, illi in primis qui videntur
daces. Adiice, et ambitiosi omnes sunt, et impii
ınes. Sed non est quod irascaris. Ignosce illis:
ınes insaniunt. Nolo te ad incerta revocare, ut
:am, Vide, quam ingrata sit iuventus. Quis non pa-
suo supremum diem, ut innocens sit, optat? ut

moderatus, exspectat? ut pius, cogitat? Quotus quisque uxoris optimae mortem timet, ut non et computet? 4. Cui, rogo, cui litigatori defenso, tam magni beneficii ultra res proximas memoria duravit? Illud in confesso est: quis sine querela moritur? quis extremo die dicere audet:

Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi? quis non recusans, quis non gemens exit? Atqui hoc ingrati est, non esse contentum praeterito tempore. 5. Semper pauci dies erunt, si illos numeraveris. Cogita, non esse summum bonum in tempore: quantumcunque est, boni consule. Ut prorogetur tibi dies mortis, nihil proficit ad felicitatem: quoniam mora non fit beatior vita, sed longior. Quanto satius est, gratum adversus perceptas voluptates, non aliorum annos computare, sed suos benigne aestimare, et in lucro ponere? 6. Hoc me dignum iudicavit Deus! hoc satis est. Potuit plus! sed hoc quoque beneficium est. Grati simus adversus deos, grati adversus homines, grati adversus eos, qui nobis aliquid praestiterunt; grati etiam adversus eos, qui nostris praestiterunt.

XVIII. In infinitum, heus, inquit, me obligas, quum dicis, et nostris: itaque pone aliquem finem. Qui filio beneficium dat, ut dicis, et patri eius dat. Primum unde, quo, quaero. Deinde illud utique mihi determinari volo, si et patri beneficium datur, numquid et fratri? numquid et patruo? numquid avo? numquid uxori, et socero? 2. Dic mihi, ubi debeam desinere; quousque personarum seriem sequar. Si agrum tuum coluero, tibi beneficium dedero: si domum tuam ardentem restinxero, aut ne concidat excepero, tibi beneficium non dabo? Si servum tuum *servavero*, tibi imputabo: si illum tuum servavero, *non habebis* beneficium meum?

XIX. Dissimilia ponis exempla: quia qui agrum

meum colit, agro beneficium non dat, sed mihi: et qui domum meam, quo minus ruat, fulcit, praestat mihi: ipsa enim domus sine sensu est. Debitorem me habet, quia nullum habet. Et qui agrum meum colit, non illum, sed me demereri vult. Idem de servo dicam: mei mancipii res est, mihi servatur: ideo ego pro illo debeo. 2. Filius ipse beneficii capax est: itaque ille accipit; ego beneficio laetor: contingor, non obligor. Velim tamen, tu qui debere non putas, respondeas mihi: Filii bona valetudo, felicitas, patrimonium, pertinet ad patrem? felicior futurus est, si salvum habuerit filium: infelicior, si amiserit? Quid ergo? qui et felicior fit a me, et infelicitatis maximae periculo liberatur, non accipit beneficium? 3. Non, inquit: quaedam enim in alios conferuntur, sed ad nos usque permanant: ab eo autem exigi quidque debet, in quem confertur: sicut pecunia ab eo petitur, cui credita est, quamvis ad me illa aliquo modo venerit. Nullum beneficium est, cuius commodum non et proximos tangat, nonnunquam etiam longius positos. 4. Non quaeritur, quo beneficium ab eo cui datum est, transferatur, sed ubi primo collocetur: a reo tibi ipso et a capite repetitio est. Quid ergo? oro te, non dicis, Filium mihi donasti, et si hic perisset, victurus non fui? pro eius vita beneficium non debes, cuius vitam tuae praefers? Etiamnunc quum filium tuum servavi, ad genua procumbis, diis vota solvis, tanquam ipse servatus. 5. Illae voces exeunt tibi: Nihil interest, mea an me servaveris: duos servasti: immo me magis. Quare ista dicis, si non accipis beneficium? quia et si filius meus pecuniam mutuam sumserit, creditori numerabo, non tamen ideo ego debuero: quia et si filius meus in adulterio deprehensus erit, erubescam, non ideo ego ero adulter. 6. Dico me tibi obligatum pro filio, non quia *sum*, sed quia volo me offerre tibi debito-

rem voluntarium. At pervenit ad me summa ex incolumitate eius voluptas, summa utilitas, et orbitatis gravissimum vulnus effugi. Non quaeritur nunc, an profueris mihi, sed an beneficium dederis: prodest enim et animal, et lapis, et herba: nec tamen beneficium dant, quod nunquam datur, nisi a volente. 7. Tu autem non vis patri, sed filio dare: et interim ne nosti quidem patrem. Itaque quum dixeris, Patri ergo beneficium non dedi, filium eius servando? contra oppone, Patri ergo beneficium dedi, quem non novi, quem non cogitavi? Et quid, quod aliquando eveniet, ut patrem oderis, filium serves: beneficium ei videberis dedisse, cui tunc inimicissimus eras, quum dares? 8. Sed ut, dialogorum altercatione seposita, tanquam iurisconsultus respondeam, mens spectanda est dantis. Beneficium ei dedit, cui datum voluit. Sicut si in patris honorem fecit, pater accepit beneficium: sed pater beneficio in filium collato non obligatur, etiam si fruitur. Si tamen occasionem habuerit, volet et ipse praestare aliquid: non tanquam solvendi necessitatem habeat, sed tanquam incipiendi causam. 9. Repeti a patre beneficium non debet: si quid pro hoc benigne facit, iustus, non gratus est. Nam illud finiri non potest: si patri do beneficium, et matri, et avo, et avunculo, et liberis, et affinibus, et amicis, et servis, et patriae. Ubi ergo beneficium incipit stare? Sorites enim ille inexplicabilis subit: cui difficile est modum imponere, quia paulatim surrepit, et non desinit serpere. 10. Illud solet quaeri: Fratres duo dissident: si alterum servo, an dem beneficium ei, qui fratrem invitum no periisse moleste laturus est? Non est dubium, qui beneficium sit etiam invito prodesse: sicut non ded beneficium, qui invitus profuit.

XX. Beneficium, inquit, vocas, quo ille offen*tur, quo* torquetur? Multa beneficia tristem fron

et asperam habent, quemadmodum secare et urere ut sanes, et vinculis coërcere. Non est spectandum, an doleat quis beneficio accepto: sed an gaudere debeat. Non est malus denarius, quem barbarus et ignarus formae publicae reiecit. 2. Beneficium et odit, et accepit: si modo id prodest, si is qui dabat, ut prodesset dedit: nihil refert an bonam rem malo animo quis accipiat. Agedum, hoc in contrarium verte. Odit fratrem suum, quem illi expedit habere: hunc ego occidi: non est beneficium, quamvis ille dicat esse, et gaudeat. Insidiosissime nocet, cui gratiae aguntur pro iniuria. Video. Prodest aliqua res, et ideo beneficium est: nocet, et ideo non est beneficium. 3. Ecce, quod nec prosit, nec noceat, dabo: et tamen beneficium est. Patrem alicuius in solitudine exanimem inveni, corpus eius sepelivi: nec ipsi profui: quid enim illius intererat, quo genere dilaberetur? nec filio: quid enim per hoc commodi accessit illi? Dicam quid consecutus sit: officio solemni et necessario per me functus est. 4. Praestiti patri eius, quod ipse praestare voluisset, nec non et debuisset. Hoc tamen ita beneficium est, si non misericordiae et humanitati dedi, ut quodlibet cadaver absconderem: sed si corpus agnovi, si filio tunc hoc praestare me cogitavi. At si terram ignoto mortuo inieci, nullum habeo huius officii debitorem, in publicum humanus. 5. Dicet aliquis, Quid tantopere quaeris, cui dederis beneficium, tanquam repetiturus aliquando? Sunt qui nunquam iudicant esse repetendum, et has causas afferunt. Indignus etiam repetenti non reddet: dignus ipse per se referet. Praeterea si bono viro dedisti, exspecta; ne iniuriam illi facias appellando, tanquam non fuisset sua sponte redditurus: si malo viro dedisti, plectere. 6. Beneficium verbo ne corruperis, creditum faciendo. Praeterea, *lex quod non iussit* repeti, vetuit. Vera sunt istaec

quamdiu me nihil urget, quamdiu fortuna nihil cogit, petam potius beneficium quam repetam: sed si de salute liberorum agitur, si in periculum uxor deducitur, si patriae salus ac libertas mittit me etiam quo ire nollem, imperabo pudori meo, et testabor omnia me fecisse, ne opus esset mihi auxilio hominis ingrati: novissime recipiendi beneficii necessitas, repetendi verecundiam vincet. 7. Deinde, quum bono viro beneficium do, sic do, tanquam nunquam repetiturus, nisi necesse fuerit.

XXI. Sed lex, inquit, non permittendo exigere, vetuit. Multa legem non habent, nec actionem: ad quae consuetudo vitae humanae, lege omni valentior, dat aditum. Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui: nulla lex fidem etiam inimico praestare. Quae lex ad id praestandum nos quod alicui promisimus, alligat? 2. Querar tamen cum eo qui arcanum sermonem non continuerit, et fidem datam, nec servatam, indignabor. Sed ex beneficio, inquit, creditum facis. Minime: non enim exigo, sed repeto; et ne repeto quidem, sed admoneo. Ne ultima quidem necessitas in hoc aget, ut ad eum veniam, cum quo diu mihi luctandum sit. 3. Qui tam ingratus est, ut illi non sit satis admoneri, eum transibo, nec dignum iudicabo, qui gratus esse cogatur. Quomodo foenerator quosdam debitores non appellat, quos scit decoxisse, et in quorum pudorem nihil superest, quod pereat: sic ego quosdam ingratos palam ac pertinaciter praeteribo, nec ab ullo beneficium repetam, nisi a quo non ablaturus ero, sed recepturus.

XXII. Multi sunt, qui nec negare sciunt, quod acceperunt, nec referre: qui nec tam boni sunt quam grati, nec tam mali quam ingrati, segnes et tardi, *lenta nomina*, non mala. Hos ego non appellabo, *sed commonefaciam*, et ad officium aliud agentes

educam; qui statim mihi sic respondebunt: Ignosce, non mehercule scivi hoc te desiderare, alioquin ultro obtulissem. Rogo ne me ingratum existimes: memini quid mihi praestiteris. Hos ego quare dubitem et sibi meliores et mihi facere? 2. Quemcunque potuero, peccare prohibebo, multo magis amicum, et ne peccet, et ne in me potissimum peccet. Alterum illi beneficium do, si illum ingratum esse non patior: nec dure illi exprobrabo quae praestiti, sed quam potero mollissime, ut potestatem referendae gratiae faciam, renovabo memoriam eius, et petam beneficium: ipse me repetere intelliget. 3. Aliquando utar verbis durioribus, si emendari illum sperave vero posse: nam deploratum propter hoc quoque non exagitabo, ne ex ingrato inimicum faciam. Quodsi admonitionis quoque suggillationem ingratis remittimus, segniores ad reddenda beneficia faciemus. 4. Quosdam vero sanabiles et qui fieri boni possunt, si quid illos momorderit, perire patiemur admonitione sublata, qua et pater filium aliquando correxit, et uxor maritum aberrantem ad se reduxit, et amicus languentem amici fidem erexit.

XXIII. Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed commovendi sunt: eodem modo quorundam ad referendam gratiam fides non cessat, sed languet: hanc pervellamus. Noli munus tuum in iniuriam vertere. Iniuria est enim, si in hoc non repetis, ut ingratus sim. Quid si ignoro, quid desideres? quid si occupationibus districtus, et in alia vocatus, occasionem non observavi? ostende mihi quid possim, quid velis. 2. Quare desperas, antequam tentas? Quare properas et beneficium et amicum perdere? Unde scis, nolim, an ignorem; animus, an facultas desit mihi? experire. Admonebo ergo, non amare, non palam, sine convicio: sic, ut se redisse in memoriam, non reduci putet.

XXIV. Causam dicebat apud divum Iulium ex veteranis quidam paulo violentior adversus vicinos suos, et causa premebatur. Meministi, inquit, Imperator, in Hispania talum te torsisse circa Sucronem? Quum Caesar meminisse se dixisset: Meministi idem, inquit, sub quadam arbore minimum umbras spargente, quum velles residere ferventissimo sole, et esset asperrimus locus, in quo ex rupibus acutis unica illa arbor eruperat, quendam ex commilitonibus penulam suam substravisse? 2. Quum dixisset Caesar: Quidni meminerim? et quidem siti confectus, quia impeditus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam mihi in galea sua attulisset. Potes ergo, inquit, Imperator, agnoscere illum hominem, aut illam galeam? Caesar ait, se non posse galeam agnoscere, hominem pulchre posse: et adiecit, puto ob hoc iratus, quod se a cognitione media ad veterem fabulam adduceret: Tu utique ille non es. 3. Merito, inquit, Caesar, me non agnoscis: nam quum hoc factum est, integer eram: postea ad Mundam in acie oculus mihi effossus est, et in capite lecta ossa. Nec galeam illam si videres, agnosceres: machaera enim Hispana divisa est. Vetuit illi exhiberi negotium Caesar: et agellos, in quibus vicinalis via, causa rixae ac litium fuerat, militi suo donavit.

XXV. Quid ergo? non repeteret beneficium ab Imperatore, cuius memoriam multitudo rerum confuderat? quem fortuna ingens, exercitus disponentem, non patiebatur singulis militibus occurrere? Non est hoc repetere beneficium, sed resumere bono loco positum, et paratum: ad quod tamen ut sumatur manus porrigenda est. Repetam itaque, quia ho aut necessitate facturus ero, aut illius causa, a qu *repetam.* 9. Tiberius Caesar inter initia dicenti cu *dam, Meministi,* antequam plures notas familiarit

tis veteris proferret; Non memini, inquit, quid fuerim. Ab hoc quidni non esset repetendum beneficium? optanda erat oblivio. Aversabatur omnium amicorum et aequalium notitiam, et illam solam praesentem fortunam suam adspici, illam solam cogitari ac narrari volebat: inquisitorem habebat veterem amicum. 3. Magis tempestive repetendum est beneficium, quam petendum. Adhibenda verborum moderatio, ut nec ingratus possit dissimulare. Tacendum et exspectandum, si inter sapientes viveremus: et tamen sapientibus quoque indicare melius fuisset, quid rerum nostrarum status poscerét. Deos, quorum notitiam nulla res effugit, rogamus: et illos vota non exorant, sed admonent. 4. Diis quoque, inquam, Homericus ille sacerdos allegat officia, et aras religiose cultas. Moneri velle ac posse, secunda virtus est, et quo obsequentes facias, parere. Huc illuc fraenis leviter motis flectendus est paucis animus, sui rector optimus. Proximi sunt, qui admoniti in viam redeunt. His non est dux detrahendus. Opertis oculis inest acies, sed sine usu, quam lumen a diis immissum ad ministeria sua evocat. 5. Instrumenta cessant, nisi illa in opus suum artifex moverit. Inest interim animis voluntas bona: sed torpet, modo deliciis ac situ, modo officii inscitia. Hanc utilem facere debemus: nec irati relinquere in vitio, sed ut magistri puerorum discentium patienter ferre offensationes memoriae labentis. Quae, quemadmodum saepe subiecto uno aut altero verbo, ad contextum reddendae orationis adducta est, sic ad referendam gratiam admonitione revocanda est.

DE
BENEFICII
LIBER VI.

Quaedam, Liberalis virorum optime, exerc tantum ingenii causa quaeruntur, et semper e vitam iacent: quaedam et dum quaeruntur, obl mento sunt, et quaesita usui. Omnium tibi eop faciam: tu illa, utcunque tibi visum erit, aut pe iubeto, aut ad explicandum ludorum ordinem ind His quoque, si abire protinus iusseris, nonnihil ac erit: nam etiam quod discere supervacuum est, p dest cognoscere. Ex vultu igitur tuo pendebo, p ille suaserit mihi: alia detinebo diutius, alia ex lam, et capite agam.

II. An beneficium eripi possit, quaesitum Quidam negant posse: non enim res est, sed ac quomodo aliud est munus, aliud ipsa donatio; al qui navigat, aliud navigatio. Et quamvis aeger sit sine morbo, non tamen idem est aeger et morb ita aliud est beneficium ipsum, aliud, quod ad um quemque nostrum beneficio pervenit. 2. Illud in porale est, irritum non fit: materia vero eius hu illuc iactatur, et dominum mutat. Itaque quum pis, ipsa rerum natura revocare quod dedit non *test.* Beneficia sua interrumpit, non rescindit. *moritur,* tamen vixit: qui amisit oculos, tamen vi

3. Quae ad nos pervenerunt, ne sint, effici potest: ne fuerint, non potest: pars autem beneficii, et quidem certissima est, quae fuit. Nonnunquam usu beneficii longiore prohibemur, beneficium quidem ipsum non eraditur. Licet omnes in hoc vires suas natura advocet, retro illi agere se non licet. Potest eripi domus, et pecunia, et mancipium, et quidquid est, in quo haesit beneficii nomen: ipsum vero stabile et immotum est. Nulla vis efficiet, ne hic dederit, ne ille acceperit.

III. Egregie mihi videtur M. Antonius apud Rabirium poëtam, quum fortunam suam transeuntem alio videat, et sibi nihil relictum, praeter ius mortis, id quoque si cito occupaverit, exclamare: *Hoc habeo, quodcunque dedi!* O quantum habere potuit, si voluisset! Hae sunt divitiae certae, in quacunque sortis humanae levitate, uno loco permansurae: quae quo maiores fuerint, hoc minorem habebunt invidiam. 2. Quid tanquam tuo parcis? Procurator es. Omnia ista quae vos tumidos, et supra humana elatos, oblivisci cogunt vestrae fragilitatis, quae ferreis claustris custoditis armati, quae ex alieno sanguine rapta vestro defenditis; propter quae classes cruentaturas maria deducitis, propter quae quassatis urbes, ignari, quantum telorum in adversos fortuna comparet; 3. propter quae ruptis toties affinitatis, amicitiae, collegii foederibus, inter contendentes duos terrarum orbis elisus est; non sunt vestra: in depositi causa sunt, iam iamque ad alium dominum spectantia, aut hostis ista, aut hostilis animi successor, invadet. Quaeris quomodo illa tua facias? dono dando. 4. Consule ergo rebus tuis, et certam tibi earum atque inexpugnabilem possessionem para, honestiores illas non solum, sed tutiores facturus: illud quod suspicis, quo te divitem ac potentem putas, quamdiu *possides*, sub nomine sordido iacet. Domus est,

servus est, nummi sunt: quum donasti, beneficium est.

IV. Fateris, inquit, nos aliquando beneficium non debere ei, a quo accepimus: ergo ereptum est. Multa sunt, propter quae beneficium debere desinimus: non quia ablatum, sed quia corruptum est. Aliquis reum me defendit: sed uxorem meam per vim stupro violavit. Non abstulit beneficium, sed opponendo illi parem iniuriam, solvit me debito: et si plus laesit, quam ante profuerat, non tantum gratia exstinguitur, sed ulciscendi querendique libertas fit, ubi in comparatione beneficii praeponderavit iniuria: ita non aufertur beneficium, sed vincitur. 2. Quid? non tam duri quidam, et tam scelerati patres sunt, ut illos aversari et eiurare ius fasque sit? Numquid ergo illi abstulerunt, quae dederant? Minime: sed impietas sequentium temporum, commendationem omnis prioris officii sustulit. Non beneficium tollitur, sed beneficii gratia: et efficitur, non ne habeam, sed ne debeam. Tanquam pecuniam aliquis mihi credidit: sed domum meam incendit: pensatum est creditum damno: nec reddidi illi, nec tamen debeo. 3. Eodem modo et hic, qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter, sed postea multa superbe, contumeliose, crudeliter: eo loco me posuit, ut perinde liber adversus eum essem, quasi non accepissem; vim beneficiis suis attulit. Colonum suum non tenet, quamvis tabellis manentibus, qui segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta: non quia recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperet, effecit. 4. Sic debitori suo creditor saepe damnatur, ubi plus ex alia causa abstulit, quam ex crediti petit. Non tantum inter creditorem et debitorem iudex sedet qui dicat, *Pecuniam* credidisti. Quid ergo? pecus abegisti, *servum eius* occidisti, agellum, quem non emeras, *possides:* aestimatione facta, debitor discede, qui

r veneras. Inter beneficia quoque et iniurias onfertur. 5. Saepe, inquam, beneficium ma- c debetur, si sequuta est dantem poenitentia, rum se dixit, quod dedisset, si quum daret, su- t, vultum adduxit, perdere se credidit, non : si sua causa, aut certe non mea dedit: si siit insultare, gloriari, et ubique iactare, et m munus suum facere. Manet itaque benefi- quamvis non debeatur: sicuti quaedam pecu- le quibus ius creditori non dicitur, debentur, n exiguntur.

Dedisti beneficium: iniuriam postea fecisti: eficio gratia debetur, et iniuriae ultio. Nec gratiam debeo, nec ille mihi poenam: alter ab absolvitur. Quum dicimus, Beneficium illi i: non hoc dicimus, illud nos quod acceperaddidisse: sed aliud pro illo. Reddere enim n pro re dare. 2. Quidni? quum omnis solu- idem reddat, sed tantundem. Nam et pecu- icimur reddidisse, quamvis numeravimus pro eis aureos, quamvis non intervenerint nummi, egatione et verbis perfecta solutio sit. Vide- i dicere: Perdis operam. 3. Quorsum enim t scire me, an maneat quod non debetur? Iu- sultorum istae acutae ineptiae sunt, qui here- n negant usucapi posse, sed ea quae in here- sunt: tanquam quidquam aliud sit hereditas, a quae in hereditate sunt. Illud mihi potius ue, quod potest ad rem pertinere, quum idem eneficium mihi dedit, et postea fecit iniuriam, et beneficium illi reddere debeam, et me ab ilominus vindicare, ac veluti duobus nomini- aratim respondere: 4. an alterum alteri con- e, et nihil negotii habere, ut beneficium iniu- atur, beneficio iniuria. Illud enim video in ro *fieri: quid* in vestra schola iuris sit, vos

satis. Separantur actiones, et de eo quod agim
de eodem nobiscum agitur. Non confunditur for
la, si qui apud me pecuniam deposuerit, idem m
postea furtum fecerit, et ego cum illo furti agam,
ille mecum depositi.

VI. Quae proposuisti, mi Liberalis, exempla,
tis legibus continentur, quas necesse est sequi:
legi non miscetur. Utraque sua via it: deposit
habet actionem propriam, tam mehercule quam f
tum. Beneficium nulli legi subiectum est: me p
tro utitur: licet me comparare inter se quantum
fuerit mihi quisque, aut quantum nocuerit: tum
nuntiare, utrum plus debeatur mihi, an debeam.
In illis nihil est nostrae potestatis: eundum est,
ducimur. In beneficio tota potestas mea est: ego
que iudico illa: non separo, nec diduco, sed iniu
ac beneficia ad eundem iudicem mitto. Alioquin
bes me eodem tempore amare et odisse, queri
gratias agere: quod natura non recipit. 3. Po
comparatione facta inter se beneficii et iniuriae,
debo an etiam ultro mihi debeatur. Quomodo si
scriptis nostris, alios superne imprimit versus, p
res literas non tollit, sed abscondit: sic benefic
superveniens iniuria apparere non patitur.

VII. Vultus tuus, cui regendum me tradidi,
ligit rugas, e trahit frontem, quasi longius exe
Videris mihi dicere:

Quo tantum mihi dexter abis? Huc dirige cursu
Litus ama. — —

Non possum magis. Itaque si huic satisfactum
stimas, illo transeamus, *an ei debeatur aliquid, nobis invitus profuit.* Hoc apertius potui dicere,
propositio deberet esse confusior, ut distinctio sta
subsequuta ostenderet utrumque quaeri, an ei de
remus, qui nobis, dum non vult, profuit; et an ei,
dum nescit. 2. Nam si quis coactus aliquid bon

t, quin nos non obliget, manifestius est, quam ut la in hoc verba impendenda sint. Et haec quaestio cile expedietur, et si qua similis huic moveri post, si toties illo cogitationem nostram converteris: beneficium nullum est, nisi quod ad nos primum iqua cogitatio defert, deinde amica et benigna. 3. ıque nec fluminibus gratias agimus, quamvis aut ıgna navigia patiantur, et ad subvehendas copias ·go ac perenni alveo currant, aut piscosa et amoe- pinguibus arvis interfluant: nec quisquam Nilo neficium debere se iudicat, non magis quam odium, immodicus superfluxit, tardeque recessit: nec ven- ı beneficium dat, licet lenis et secundus adspiret, c utilis et salubris cibus. 4. Nam qui beneficium hi daturus est, debet non tantum prodesse, sed vel- Ideo nec mutis animalibus quidquam debetur: quam multos e periculo velocitas equi rapuit? nec ɔoribus: et quam multos aestu laborantes, ramorum acitas texit? 5. Quid autem interest, utrum mihi i nescit, profuerit, an qui scire non potuit? quum ·ique velle defuerit. Quid autem interest, utrum : iubeas navi, aut vehiculo, aut lanceae debere beficium: an ei qui aeque quam ista propositum befaciendi nullum habuit, sed profuit casu?

VIII. Beneficium aliquis nesciens accipit, nemo ıesciente. Quomodo multos fortuita sanant, nec :o remedia sunt, et in flumen alicui cecidisse fri- re magno, causa sanitatis fuit: quomodo quorun- m flagellis quartana discussa est, et metus repen- us animum in aliam curam avertendo suspectas ras fefellit: nec ideo quidquam horum, etiamsi uti fuit, salutare est: 2. sic quidam nobis prosunt, m nolunt, immo quia nolunt; non tamen ideo il- beneficium debemus, quod perniciosa illorum con- a fortuna deflexit in melius. An existimas me ıere ei quidquam, cuius manus, quum me peteret,

percussit hostem meum, qui nocuisset, nisi errass
Saepe hostis dum aperte peierat, etiam veris testi
abrogavit fidem, et reum velut factione circumv
tum miserabilem reddidit. 3. Quosdam ipsa, q
premebat, potentia eripuit: et iudices quem dam
turi erant causa, damnare gratia noluerunt. Non
men hi reo beneficium dederunt, quamvis profuer
quia telum quo missum sit, non quo pervenerit, qu
ritur, et beneficium ab iniuria distinguit non even
sed animus. 4. Adversarius meus dum contraria
cit, et iudicem superbia offendit, et in unum tes
de me rem demittit, causam meam erexit. Non qu
ro an pro me erraverit: contra me voluit.

IX. Nempe ut gratus sim, velle debeo idem fi
re, quod ille, ut beneficium daret, debuit. Numq
est iniquius homine, qui eum odit, a quo in turba
catus, aut respersus, aut quo nollet, impulsus
Atqui quid est aliud, quo illum querelae eximat, qu
in re sit iniuria, quam nescisse, quid faceret? 2.
dem res efficit, ne hic beneficium dederit, ne ille
iuriam fecerit: et amicum et inimicum voluntas
cit. Quam multos militiae morbus eripuit! Quosd
ne ad ruinam domus suae occurrerent, inimicus
dimonio tenuit: ne in piratarum manus pervenir
quidam naufragio consecuti sunt. Nec his tan
beneficium debemus: quoniam extra sensum off
casus est: nec inimico, cuius nos lis servavit, dum
xat ac detinet. 3. Non est beneficium, nisi quo
bona voluntate proficiscitur, nisi illud agnoscit,
dedit. Profuit aliquis mihi dum nescit: nihil illi
beo; profuit quum vellet nocere: imitabor ipsum

X. Ad primum illum revertamur. Ut gratiam
feram, aliquid facere me vis; ipse ut beneficium
hi daret, nihil fecit. Ut ad alterum transeamus,
me huic gratiam referre, ut, quod a nolente acc
volens reddam. Nam quid de tertio loquar, qui

ia in beneficium delapsus est? Ut beneficium ti-
beam, parum est voluisse te dare: ut non debe-
atis est noluisse. 2. Beneficium enim voluntas
non efficit: sed quod beneficium non esset, si
ıae ac plenissimae voluntati fortuna deesset, id
e beneficium non est, nisi fortunam voluntas
:essit. Non enim profuisse te mihi oportet, ut
ɔc tibi obliger, sed ex destinato profuisse.

I. Cleanthes exemplo eiusmodi utitur: „Ad
rendum, inquit, et arcessendum ex academia
ınem, duos pueros misi: alter totam porticum
:rutatus est, alia quoque loca in quibus illum in-
i posse sperabat, percucurrit, et domum non
s lassus quam irritus rediit: 2. alter apud pro-
m circulatorem resedit, et dum vagus atque erro
ıculis congregatur et ludit, transeuntem Plato-
quem non quaesierat, invenit. Illum, inquit,
ıbimus puerum, qui, quantum in se erat, quod
s est fecit: hunc feliciter inertem, castigabimus."
luntas est, quae apud nos ponit officium: cuius
quae conditio sit, ut me debito obstringat. Pa-
est illi velle, nisi profuit: parum est profuisse,
oluit. Puta enim aliquem donare voluisse, nec
sse; animum quidem eius habeo, sed beneficium
ıabeo: quod consummat et res, et animus. 4.
nadmodum ei qui voluit mihi quidem pecuniam
:re, sed non dedit, nihil debeo: ita ei qui voluit
beneficium dare, sed non potuit, amicus quidem
sed non obligatus. Et volam illi aliquid prae-
: nam et ille voluit mihi: ceterum si benigniore
na usus praestitero, beneficium dedero, non gra-
retulero. Ille mihi gratiam debebit referre:
initium fiet: a me numeratur.

II. Intelligo iam quid velis quaerere: non opus
: dicere: vultus tuus loquitur. Si quis sua cau-
bis profuit, eine, inquis, debetur aliquid? Hoc

enim saepe te conquerentem audio, quod quaedam homines sibi praestant, aliis imputant. Dicam, mi Liberalis: sed prius hanc quaestiunculam dividam, et rem aequam ab iniqua separabo. 2. Multum enim interest, utrum aliquis beneficium nobis det sua causa, an nostra: an sua et nostra. Ille qui totus ad se spectat, et nobis prodest, quia aliter sibi prodesse non potest: eo loco mihi est, quo qui pecori suo hibernum et aestivum pabulum prospicit: eo loco, quo qui captivos suos, ut commodius veneant, pascit, et opimos boves saginat ac defricat; quo lanista, qui familiam suam summa cura exercet atque ornat. Multum, ut ait Cleanthes, a beneficio distat negotiatio.

XIII. Rursus non sum tam iniquus, ut nihil ei debeam, qui quum mihi utilis esset, fuit et sibi. Non enim exigo, ut sine respectu sui mihi consulat: immo etiam opto, ut beneficium mihi datum, vel magis danti profuerit: dummodo id qui dabat, duos intuens dederit, et inter me seque diviserit. 2. Licet id ipse ex maiore parte possideat, si modo me in consortium admisit, si duos cogitavit: ingratus sum non solum iniustus, nisi gaudeo hoc illi profuisse quod proderat mihi. Summae malignitatis est, non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo incommodo affecit. 3. Aliter illi, qui beneficium dat sua causa, respondebo. Usus me, quare potius te mihi profuisse dices, quam me tibi? Puta, inquit, aliter fieri non posse me magistratum, quam si decem captos cives ex magno captivorum numero redemero, nihil debebis mihi, quum te servitute ac vinculis liberavero? atqui mea id causa faciam. Adversus hoc respondeo. Aliquid istic tua causa facis, aliquid mea. 4. *Tua, quod* redimis; tibi enim ad utilitatem tuam *satis est quoslibet* redemisse: itaque debeo, non quod *redimis me,* sed quod eligis: poteras enim et alteri

demtione idem consequi, quod mea. Utilitatem
i partiris mecum, et me in beneficium recipis, duo-
s profuturum. Praefers me aliis: hoc totum mea
usa facis. 5. Itaque si praetorem te factura esset
cem captivorum redemtio, decem autem soli capti-
essemus, nemo quidquam tibi deberet ex nobis:
ia nihil haberes, quod cuiquam imputares, a tua
ilitate seductum. Non sum invidus beneficii in-
cpres, nec desidero illud mihi tantum dari, sed et
ıi.

XIV. Quid ergo, inquit, si in sortem nomina ve-
a coniici iussissem, et tuum nomen inter redimen-
s exisset, nihil deberes mihi? Immo deberem, sed
iguum. Quid sit hoc, dicam. Aliquid istic mea
usa facis, quod me ad fortunam redemtionis admit-
: quod nomen meum exiit, sorti debeo: quod exire
tuit, tibi. Aditum mihi ad beneficium tuum dedi-
, cuius maiorem partem fortunae debeo: sed hoc
ıum tibi, quod fortunae debere potui. 2. Illos ex
to praeteribo, quorum mercenarium beneficium
t: quod qui dat, non computat cui, sed quanti da-
rus sit, quod undique in se conversum est. Ven-
t mihi aliquis frumentum: vivere non possum, nisi
ıero; sed non debeo vitam, quia emi. 3. Nec quam
cessarium fuerit, aestimo, sine quo victurus non
i: sed quam ingratum, quod non habuissem, nisi
ıissem; in quo invehendo mercator non cogitavit,
antum auxilii allaturus esset mihi, sed quantum lu-
i sibi. Quod emi, non debeo.

XV. Isto modo, inquit, ne medico quidquam de-
re te, nisi mercedulam, dices: nec praeceptori,
ıia aliquid numeraveris: atqui omnium horum apud
ıs magna caritas, magna reverentia est. Adversus
ıc respondetur, quaedam pluris esse, quam emun-
r. Emis a medico rem inaestimabilem, vitam ac
letudinem bonam: a bonarum artium praeceptore

studia liberalia, et animi cultum. 2. Itaque his non rei pretium, sed operae solvitur, quod deserviunt, quod a rebus suis avocati nobis vacant: mercedem non meriti, sed occupationis suae ferunt. Aliud tamen dici potest verius, quod statim ponam, si prius quomodo istud refelli possit, ostendero. Quaedam, inquit, pluris sunt quam vaenierunt, et ob hoc aliquid mihi extra pro illis, quamvis emta sint, debes. 3. Primum, quid interest quanti sint, quum de pretio inter ementem et vendentem convenerit? Deinde non emi illud suo pretio, sed tuo. Pluris est, inquit, quam vaeniit. Sed pluris vaenire non potuit: pretium autem cuiusque rei pro tempore est. Quum bene ista laudaveris, tanti sunt, quanto pluris vaenire non possunt: praeterea nihil venditori debet, qui bene emit. 4. Deinde etiam si pluris ista sunt, non tamen ullum istic tuum munus est, ut non ex usu effectuve, sed ex consuetudine et annona aestimetur. Quod tu pretium ponis traiicienti maria, et per medios fluctus, quum e terrae conspectu recessit, certam secanti viam, et prospicienti futuras tempestates, et, securis omnibus, iubenti subito vela stringi, armamenta demitti, paratos ad incursum procellae, et repentinum impetum stare? huic tamen tantae rei praemium vectura persolvit. 5. Quanti aestimas in solitudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum, aut ignem? Scio tamen, quanti ista consecuturus diversorium subeam. Quantum nobis praestat, qui labentem domum suscipit? et agentem ex imo rimas insulam incredibili arte suspendit? Certo tamen et levi pretio fultura conducitur. 6. Murus nos ab hostibus tutos, et a subitis latronum incursionibus praestat: *notum* est tamen, illas turres, pro securitate publica *propugnacula* habituras, excitaturus faber quid in *diem* mereat.

XVI. Infinitum erit, si latius exempla conquiram,

uibus appareat, parvo magna constare. Quid ergo? uare et medico et praeceptori plus quiddam debeo, ec adversus illos mercede defungor? Quia ex meico ac praeceptore in amicum transeunt, et nos non rte quam vendunt, obligant, sed benigna et familiai voluntate. 2. Itaque medico, si nihil amplius quam ıanum tangit, et me inter eos, quos perambulat, poit, sine ullo affectu facienda vitandave praecipiens, ihil amplius debeo: quia me non tanquam amicum idit, sed tanquam imperatorem. Ne praeceptorem uidem habeo cur venerer, si me in grege discipuloum habuit, si non putavit dignum propria et pecuari cura, si nunquam in me direxit animum: et uum in medium effunderet, quae sciebat, non didici, ed excepi. 3. Quid ergo est, quare istis debeamus ıultum? non quia pluris est quod vendiderunt quam mimus, sed quia nobis ipsis aliquid praestiterunt. le magis pependit, quam medico necesse est: pro ıe, non pro fama artis, extimuit: non fuit contenıs remedia monstrare, sed admovit. Inter solicitos ssedit, ad suspecta tempora occurrit: nullum miniterium oneri illi, nullum fastidio fuit. 4. Gemitus ıeos non securus audivit: in turba multorum invoantium ego illi potissima curatio fui: tantum aliis acavit, quantum mea valetudo permiserat. Huic go non tanquam medico, sed tanquam amico, obliatus sum. Alter rursus docendo et laborem et taeium tulit, praeter illa quae a praecipientibus in ommune dicuntur, aliqua instillavit ac tradidit, horando bonam indolem erexit, et modo laudibus fecit nimum, modo admonitionibus discussit desidiam. . Tum ingenium latens et pigrum, iniecta, ut ita icam, manu extraxit: nec quae sciebat, maligne ispensavit, quo diutius esset necessarius, sed cupiit, i posset, universa transfundere. Ingratus sum, ni- illum inter gratissimas necessitudines diligo.

XVII. Sordidissimorum quoque artificiorum institoribus supra constitutum aliquid adiecimus, si nobis opera illorum enixior visa est: et gubernatori, et opifici vilissimae mercis, et in diem se locanti corollarium aspersimus. In optimis vero artibus quae vitam aut conservant, aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere quam pepigit, ingratus est. Adiice, quod talium studiorum traditio miscet amicos; hoc quum factum est, tam medico quam praeceptori pretium operae solvitur, animi debetur.

XVIII. Plato quum flumen nave transisset, nec ab illo quidquam portitor exegisset, honori hoc suo datum credens, dixit positum illi esse apud Platonem officium. Deinde paulo post, quum alium atque alium gratis eadem transveheret sedulitate, negavit illi iam apud Platonem positum officium. 2. Nam ut tibi debeam aliquid, pro eo quod praestas, debes non tantum mihi praestare, sed tanquam mihi: non potes ob id quemquam appellare, quod spargis in populum. Quid ergo? nihil tibi debebitur pro hoc? Tanquam ab uno, nihil: cum omnibus solvam, quod [tibi] cum omnibus debeo.

XIX. Negas, inquit, ullum dare beneficium eum, qui me gratuita nave per flumen Padum tulit? Nego. Aliquid boni facit, beneficium non dat: facit enim sua causa, aut utique non mea. Ad summam, ne ipse quidem se mihi beneficium iudicat dare: sed aut reipublicae aut viciniae, aut ambitioni suae praestat, et pro hoc aliud quoddam commodum exspectat, quam quod a singulis recepturus est. 2. Quid ergo, inquit, si Princeps civitatem dederit omnibus Gallis, si immunitatem Hispanis, nihil hoc nomine singuli debebunt? Quidni debeant? debebunt autem non *tanquam* proprium beneficium, sed tanquam publici *partem*. Nullam, inquit, habuit cogitationem mei. *Illo tempore* quo universis proderat, noluit mihi

oprie civitatem dare: nec in me direxit animum. Ita quare ei debeam qui me sibi non substituit, ıum facturus esset quod fecit? Primum, quum cotavit Gallis omnibus prodesse, et mihi cogitavit odesse: eram enim Gallus: et me, etiam si non ea, publica tamen nota comprehendit. Deinde ego ıoque illi non tanquam proprium debebo, sed comıne: unus e populo, non tanquam pro me solvam, d tanquam pro patria conferam.

XX. Si quis patriae meae pecuniam credat, non cam me illius debitorem, nec hoc aes alienum proebor aut candidatus, aut reus: ad exsolvendum ta-ɜn hoc portionem meam dabo. Sic istius muneris od universis datur, debitorem me nego: quia midedit quidem, sed non propter me: et mihi quim, sed nesciens an mihi daret: nihilominus aliquid hi dependendum sciam, quia ad me quoque circuilongo pervenit. 2. Propter me factum debet esse, od me obliget. Isto, inquit, modo, nec Lunae c Soli quidquam debes: non enim propter te montur. Sed quum in hoc moveantur, ut universa nservent, et pro me moventur: universorum enim rs sum. Adiice nunc, quod nostra et horum contio dissimilis est. 3. Nam qui mihi prodest, ut r me prosit et sibi, non dedit beneficium: quia me ɜtrumentum utilitatis suae fecit. Sol autem et ına, etiam si nobis prosunt sua causa, non in hoc men prosunt, ut per nos prosint sibi: quid enim s illis conferre possumus?

XXI. Sciam, inquit, Solem ac Lunam nobis velprodesse, si nolle potuerint: illis autem non licet n moveri: ad summam, consistant, et opus suum termittant! Hoc vide quot modis refellatur. Non ɜo minus vult, qui non potest nolle: immo maxiım argumentum est firmae voluntatis, ne mutari idem *posse*. 2. Vir bonus non potest non facere,

quod fecit; non enim erit bonus, nisi fecerit: ergo [illegible] vir beneficium dat, quia facit quod debet: non potest autem non facere, quod debet. Praeterea nihilum interest, utrum dicas, Non potest hoc non facere, quia cogitur: an, Non potest nolle. Nam si necesse est illi facere, non debeo ipsi beneficium, sed cogenti. 3. Si necesse est illi velle ob hoc, quia nihil habet melius quod velit, ipse se cogit. Ita quod tanquam coacto non deberem, tanquam cogenti debeo. Desinant, inquit, velle! Hoc loco tibi illud occurrat, Quis tam demens est, ut eam neget voluntatem esse, cui non est periculum desinendi, vertendique se in contrarium: 4. quum ex diverso nemo aeque videri debeat velle, quam cuius voluntas usque eo certa est, ut aeterna sit? An si is quoque vult, qui potest statim nolle, is non videbitur velle, in cuius naturam non cadit nolle?

XXII. Agedum, inquit, si possunt, resistant. Hoc dicis, Omnia ista ingentibus intervallis diducta, et in custodiam universi disposita, stationes suas deserant, subita confusione rerum sidera sideribus incurrant, et rupta rerum concordia in ruinam divina labantur, contextusque velocitatis citatissimae, in tot secula promissas vices, in medio itinere destituat, et quae nunc eunt alternis redeuntque opportunis libramentis, mundum ex aequo temperantia, repentino concrementur incendio, et ex tanta varietate solvantur, atque eant in unum omnia! Ignis cuncta possideat, quem deinde pigra nox occupet, et profunda vorago tot deos sorbeat! Est tanti, ut tu coarguaris, ista concidere? Prosunt tibi etiam invito, euntque ista tua causa: etiamsi maior illis alia, ac prior causa est.

XXIII. Adiice nunc, quod non externa cogunt *deos*, sed sua illis in legem aeterna voluntas est: *statuerunt*, quae non mutarent. Itaque non possunt

rideri facturi aliquid, quamvis nolint: quia quidquid lesinere non possunt, perseverare voluerunt: nec inquam primi consilii deos poenitet. Sine dubio stare illis et desciscere in contrarium, non licet: sed non ob aliud, quam quia vis sua illos in proposito tenet; nec imbecillitate permanent, sed quia non libet ab optimis aberrare, et sic ire decretum est. 2. In prima autem illa constitutione, quum universa disponerent, etiam nostra viderunt, rationemque hominis habuerunt. Itaque non possunt videri sua tantum causa decurrere, et explicare opus suum, quia pars operis sumus et nos. Debemus ergo et Soli, et Lunae, et ceteris coelestibus beneficium, quia, etiamsi potiora illis sunt, in quae oriuntur, nos tamen in maiora ituri iuvant. 3. Adiice, quod ex destinato iuvant: ideoque obligati sumus, qui non in beneficium ignorantium incidimus, sed haec quae accipimus, accepturos scierunt: et quanquam maius illis propositum sit, maiorque actus sui fructus, quam servare mortalia: tamen in nostras quoque utilitates a principio rerum praemissa mens est, et is ordo mundo datus, ut appareat curam nostri non inter ultima habitam. 4. Debemus parentibus nostris pietatem: et multi non ut gignerent, coierunt. Dii non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, quum omnibus alimenta protinus, et auxilia providerunt: nec eos per negligentiam genuere, quibus tam multa generabant. Cogitavit enim nos ante natura, quam fecit: nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus excidere. Vide quantum nobis permiserit, quam non intra homines humani imperii conditio sit! 5. vide in quantum corporibus vagari liceat, quae non coërcuit fine terrarum, sed omnem in partem sui misit! vide, ánimi quantum audeant, quemadmodum soli aut noverint deos, aut quaerant, et mente in altum data divina cómitentur! Scias, non esse homi-

cepisse se, a quibus quummaxime accipi
semper daturi sunt, et nunquam recepturi
autem perversitas, ob hoc alicui non deb
etiam infitianti benignus est, et contin
ipsam seriemque beneficiorum, argumenti
necessario dantis? 7. Nolo! sibi habeat! c
rogat? et omnes alias impudentis animi voc
strue. Non ideo de te minus meretur is, c
ralitas ad te, etiam dum negas, pervenit:
beneficiorum vel hoc maximum, quod etiar
ti daturus est.

XXIV. Non vides, quemadmodum tene
rorum infantiam parentes ad salubrium r
tientiam cogant? Flentium corpora, ac r
tium, diligenti cura fovent: et ne membra
immatura detorqueat, in rectum exitura
gunt: et mox liberalia studia inculcant, ac
more nolentibus. 2. Ad ultimum, audac
tam frugalitati, pudori, moribus bonis, si p
quitur, coactam applicant. Adolescentibu
ac iam potentibus sui, si remedia metu aut

ım animus simillimus est pravo amore flagrantibus, ui amicae suae optant exsilium ut desertam fuientemque comitentur: optant inopiam, ut magis esideranti donent: optant morbum, ut assideant: t quidquid inimicus optaret, amantes vovent. 2. 'ere idem itaque exitus est odii, et amoris insani. 'ale quiddam et his accidit, qui amicis incommoda ptant, quae detrahant, et ad beneficium iniuria veiunt: quum satius sit vel cessare, quam per scelus fficio locum quaerere. Quid si gubernator a diis ·mpestates infestissimas, et procellas petat, ut graor ars sua periculo fiat? 3. quid si imperator deos ·et, ut magna vis hostium circumfusa castris fossas ıbito impetu compleat, et vallum trepidante exertu convellat, et in ipsis portis infesta signa constiıat, quo maiore cum gloria rebus lapsis profligatisıe succurrat? 4. Omnes isti beneficia sua detestali via ducunt, qui deos contra eum advocant, cui si affuturi sunt, et ante illos sterni, quam erigi ılunt. Inhumana ista perverse grati animi natu. est, contra eum optare, cui honesté deesse non ıssis.

XXVI. Non nocet illi votum meum, inquit, quia mul opto et periculum et remedium. Hoc dicis, ınnihil te peccare, sed minus quam si sine remedio ·riculum optares. Nequitia est, ut extrahas, mer·re; evertere, ut suscites; ut emittas, includere. ɔn est beneficium, iniuriae finis: nec unquam id deaxisse meritum est, quod ipse, qui detraxit, intulet. 2. Non vulneres me malo, quam sanes: potes ire gratiam, si, quia vulneratus sum, sanas: non, si ılneras, ut sanandus sim. Nunquam cicatrix, nisi llata vulneri placuit: quod ita coisse gaudemus, non fuisse mallemus. Si hoc ei optares, cuius ıllum beneficium haberes, inhumanum erat votum: *anto inhumanius* ei optas, cui beneficium debes?

ut tua indigeat opē; hoc pro te est: non su
vis illi, sed solvere. 2. Qui sic properat, i
vult, non solvere. Ita quod unum in voto t
stum videri poterat, ipsum turpe et ingra
nolle debere: optas enim, non ut tu facult
beas referendae gratiae, sed ut ille necessit
plorandae. Superiorem te facis, et quod i
bene meritum ad pedes tuos mittis: quanto s
honesta voluntate debere, quam per mal
nem solvere? 3. Si infitiareris quod accep
nus peccares: nihil enim nisi quod dederat,
ret: nunc vis illum subiici tibi iactura rerum
et status mutatione in id devocari, ut infra
sua iaceat. Gratum te putabo? coram eo,
desse vis, opta. Votum tu istud vocas, quod i
tum et inimicum potest dividi? quod non du
versarium et hostem fecisse, si extrema ta
4. Hostes quoque optaverunt capere quasda
ut servarent: et vincere quosdam, ut igno
nec ideo non hostilia vota: in quibus, quo

illi adversarios quaeris. Non est quod dicas: Quam enim illi iniuriam facio? Votum tuum aut supervacuum est, aut iniuriosum: immo iniuriosum, etiamsi irritum. Quidquid non efficis, Dei munus est: iniuria vero, quidquid optas. Sat est: tibi non aliter debemus irasci, quam si feceris.

XXVIII. Si vota, inquit, valuissent, et in hoc valuissent, ut tutus esses. Primum, certum mihi optas periculum sub incerto auxilio: deinde utrumque certum puta; quod nocet, prius est. Praeterea, tu conditionem voti tui nosti: me tempestas occupavit, portus ac praesidii dubium. Quantum existimas tormentum, etiamsi accepero, eguisse? etiamsi servatus fuero, trepidasse? etiamsi absolutus fuero, causam dixisse? 2. Nullius metus tam gratus est finis, ut non gratior sit solida et inconcussa securitas. Opta, ut reddere mihi beneficium possis, quum opus erit; non ut opus sit. Si esset in tua potestate quod optas, ipse fecisses.

XXIX. Quanto hoc honestius votum est? Opto in eo statu sit, quo semper beneficia distribuat, nunquam desideret. Sequatur illum materia, qua tam benigne utatur largiendo iuvandoque, ut nunquam illi sit dandorum beneficiorum inopia, datorum poenitentia. 2. Naturam per se pronam ad humanitatem, ad misericordiam, et clementiam, irritet ac provocet turba gratorum: quos illi et habere contingat, nec experiri necesse sit. Ipse nulli implacabilis sit, ipsi nemo placandus: tam aequali in eum fortuna indulgentia perseveret, ut nemo in illum possit esse, nisi conscientia gratus. 3. Quanto haec iustiora vota sunt, quae te in nullam occasionem differunt, sed gratum statim faciunt? Quid enim prohibet referre gratiam prosperis rebus? Quam multa sunt, per quae, quidquid debemus, reddere etiam felicibus possumus! *fidele consilium*, assidua conversatio, serme comis,

et sine adulatione iucundus; aures, si deliberare velit, diligentes; tutae, si credere; convictus familiaritas. Neminem tam alte secunda posuerunt, ut non illi eo magis amicus desit, quia nihil absit.

XXX. Ista tristis, et omni voto submovenda occasio, ac procul repellenda: ut gratus esse possis, iratis diis opus est? Nec ex hoc quidem peccare te intelligis, quod melius cum eo agitur, cui ingratus es? Propone animo tuo carcerem, vincula, sordes, servitutem, bellum, egestatem: haec sunt occasiones tui voti: si quis tecum contraxit, per ista dimittitur. 2. Quin potius eum potentem esse velis, cui plurimum debes, et beatum? Quid enim, ut dixi, vetat, te referre etiam summa felicitate praeditis gratiam? cuius plena tibi occurret et varia materia. Quid? tu nescis debitum etiam locupletibus solvi? Nec te invitum distringam. Omnia sane excluserit opulenta felicitas: monstrabo tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, quid omnia possidentibus desit. Scilicet ille, qui verum dicat, et hominem intermentientes stupentem, ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi, ad ignorantiam veri perductum, vindicet a consensu concentuque falsorum. 3. Non vides, quemadmodum illos in praeceps agat exstincta libertas, et fides in obsequium servile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet dissuadetque, sed adulandi certamen est, et unum amicorum omnium officium, una contentio, quis blandissime fallat? 4. Ignoravere vires suas, et dum se tam magnos, quam audiunt, credunt, attraxere supervacua, et in discrimen rerum omnium perventura bella: utilem et necessariam rupere concordiam: secuti iram, quam nemo revocabat, multorum sanguinem hauserunt, fusuri novissime suum, dum vindicant inexplorata pro *certis, flectique* non minus existimant turpe quam *vinci, et perpetua* credunt, quae in summum perdu-

cta maxime nutant. Ingentia super se ac suos regna fregerunt, nec intellexerunt, in illa scena, et vanis et cito diffluentibus bonis refulgente, ex eo tempore ipsos nihil non adversi exspectare debuisse, ex quo nihil veri audire potuerunt.

XXXI. Quum bellum Graeciae indiceret Xerxes, animum tumentem, oblitumque quam caducis confideret, nemo non impulit. Alius aiebat, non laturos nuntium belli, et ad primam adventus famam terga versuros: alius, nihil esse dubii, quin illa mole non vinci solum Graecia, sed obrui posset: magis verendum, ne vacuas desertasque urbes invenirent, et profugis hostibus vastae solitudines relinquerentur, non habituris, ubi tantas vires exercere possent. 2. Alius, illi vix rerum naturam sufficere, angusta esse classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria, vix patere coelum satis ad emittenda omni manu tela. Quum in hunc modum multa undique iactarentur, quae hominem nimia aestimatione sui furentem concitarent, Demaratus Lacedaemonius solus dixit: „ipsam illam qua sibi placeret multitudinem, indigestam et gravem, metuendam esse ducenti: non enim vires, sed pondus habere: 3. immodica nunquam regi posse; nec diu durare, quidquid regi non potest. In primo, inquit, statim monte Lacones obiecti, dabunt tibi sui experimentum. Tot ista gentium millia trecenti morabuntur, haerebunt in vestigio fixi, et commissas sibi angustias tuebuntur, et corporibus obstruent: 4. tota illos Asia non movebit loco: tantas minas belli, et paene totius generis humani ruentis impetum, paucissimi sistent. Quum te mutatis legibus suis natura transmiserit, in semita haerebis, et aestimabis futura damna, quum putaveris quanti Thermopylarum angusta constiterint. Scies te fugari posse, quum scieris posse retineri. 5. *Cedent* quidem tibi pluribus locis, velut tor-

rentis modo ablati, cuius cum magno terrore prima vis defluit: deinde hinc atque illinc coorientur, et tuis te viribus prement. Verum est quod dicitur, maiorem belli apparatum esse, quam qui recipi ab his regionibus possit, quas oppugnare constituis. 6. Sed haec res contra nos est, ob hoc ipsum te Graecia vincet, quia non capit: uti toto te non potes. Praeterea, quae una rebus salus est, occurrere ad primos rerum impetus, et inclinatis opem ferre non poteris, nec fulcire ac firmare labantia. 7. Multo ante vinceris, quam victum esse te sentias. Ceterum non est, quod exercitum tuum ob hoc sustineri putes non posse, quia numerus eius duci quoque ignotus est. Nihil tam magnum est, quod perire non possit: cui nascitur in perniciem, ut alia quiescant, ex ipsa magnitudine, sua causa." 8. Acciderunt quae Demaratus praedixerat. Divina atque humana impellentem, et mutantem quidquid obstiterat, trecenti stare iusserunt; stratusque per totam passim Graeciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba distaret. Itaque Xerxes pudore, quam damno miserior, Demarato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, et permisit petere quod vellet: petit ille, ut Sardes, maximam Asiae civitatem, curru vectus intraret, rectam capite tiaram gerens: id solis datum regibus. Dignus fuerat praemio, antequam peteret: sed quam miserabilis gens, in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi?

XXXII. Divus Augustus filiam ultra impudicitiae maledictum impudicam relegavit, et flagitia Principalis domus in publicum emisit: admissos gregatim adulteros, pererratam nocturnis comessationibus civitatem, forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiae in stupra placuisse, quotidianum ad Marsyam concursum: quum ex adultera in quaesturam versa, ius omnis licentiae sub

ignoto adultero peteret. 2. Haec tam vindicanda Principi quam tacenda, (quia quarundam rerum turpitudo etiam ad vindicantem redit,) parum potens irae publicaverat. Deinde quum, interposito tempore, in locum irae subisset verecundia, gemens, quod non illa silentio pressisset, quae tamdiu nescierat, donec loqui turpe esset, saepe exclamavit: Horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa, aut Maecenas vixisset. 3. Adeo tot habenti millia hominum, duos reparare difficile est! Caesae sunt legiones; et protinus scriptae: fracta classis; et intra paucos dies natavit nova: saevitum est in opera publica ignibus; surrexerunt meliora consumtis: tota vita, Agrippae et Maecenatis vacavit locus. 4. Quid putem? defuisse similes qui assumerentur, an ipsius vitium fuisse, qui maluit quaeri, quam quaerere? Non est quod existimemus, Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere: qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est, in praesentium contumeliam amissa laudare, et his virtutem dare vera dicendi, a quibus iam audiendi periculum non est.

XXXIII. Sed ut me ad propositum reducam, vides quam facile sit, gratiam referre felicibus, et in summo humanarum opum positis. Dic illis non quod volunt audire, sed quod audisse semper volent: plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret: da consilium utile. Quaeris, quid felici praestare possis? effice, ne felicitati suae credat: ut sciat illam multis et fidis manibus continendam. 2. Parum in illum contuleris, si illi semel stultam fiduciam permansurae semper potentiae excusseris, docuerisque mobilia esse quae dedit casus, et maiore cursu fugere quam veniunt: nec his portionibus, quibus ad summa perventum est, retro iri, sed saepe inter fortunam maximam et ultimam nihil interesse?

Nescis quantum sit pretium amicitiae, si non intelligis multum te ei daturum, cui dederis amicum, rem non domibus tantum, sed seculis raram: quae non aliubi magis deest, quam ubi creditur abundare. Quid? istos tu libros, quos vix nomenclatorum complectitur aut memoria, aut manus, amicorum existimas esse? 3. Non sunt isti amici, qui agmine magno ianuam pulsant, qui in primas et secundas admissiones digeruntur. Consuetudo ista vetus est regibus, regesque simulantibus, populum amicorum describere. Est proprium superbiae, magno æstimare introitum ac tactum sui liminis, et pro honore dare, ut ostio suo propius assideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludunt.

XXXIV. Apud nos primi omnium C. Gracchus, et mox Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam, et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios universos. Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos, nunquam veros. Amicum vocas, cuius disponitur salutatio? aut potest huius tibi patere fides, qui per fores maligne apertas non intrat, sed illabitur? 2. Huic pervenire usque ad distringendam libertatem licet, cuius vulgare et publicum verbum et promiscuum ignotis, Ave, non nisi suo ordine emittitur? Ad quemcunque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiam si animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos, et commeantium in utramque partem catervis itinera compressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis vacuum. 3. In pectore amicus, non in atrio quaeritur: illo recipiendus est, illic retinendus, et in sensus recondendus. *Hoc doce*, gratus es. Male de te existimas, si inutilis es, nisi afflicto; si rebus bonis supervacuus. *Quemadmodum* te et in dubiis, et in adversis, et in

laetis sapienter geris, ut dubia prudenter tractes, adversa fortiter, laeta moderate: ita in omnia utilem te amico exhibere potes. 4. Adversa eius si nec deserueris, nec optaveris, multa nihilominus, ut non optes, in tanta varietate, quae tibi materiam exercendae fidei praebeant, incident. Quemadmodum qui optat divitias alicui in hoc, ut illarum partem ipse ferat, quamvis pro illo videatur optare, sibi prospicit: sic qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiutorio suo fideque discutiat: 5. quod est ingrati, se illi praefert, et tanti aestimat illum miserum esse, ut ipse gratus sit, ob hoc ipsum ingratus. Exonerare enim se vult, et ut gravi sarcina liberare. Multum interest, utrum properes referre gratiam, ut reddas beneficium; an ne debeas. Qui reddere vult, illius se commodo aptabit, et idoneum illi venire tempus volet: qui nihil aliud quam ipse liberari vult, quomodocunque ad hoc cupiet pervenire: quod est pessimae voluntatis.

XXXV. Ista, inquam, nimia festinatio ingrati est: id apertius exprimere non possum, quam si repetivero quod dixi. Non vis reddere acceptum beneficium, sed effugere. Hoc dicere videris, Quando isto carebo? quocunque modo mihi laborandum est, ne isti obligatus sim. Si optares ut illi solveres de suo, multum abesse videreris a grato: hoc quod optas, iniquius est. Exsecraris enim illum, et caput sanctum tibi dira imprecatione defigis. 2. Nemo, ut existimo, de immanitate animi tui dubitaret, si aperte illi paupertatem, si captivitatem, si famem ac metum imprecareris. Aliquid interest, utrum vox ista voti sit tui? Sanius aliquid enim horum optas! I nunc, et hoc esse grati puta, quod ne ingratus quidem faceret, qui modo non usque in odium, sed tantum ad inficiationem beneficii perveniret.

XXXVI. Quis pium dicet Aeneam, si patriam

capi voluerit, ut captivitate patrem eripiat? Quis Siculus iuvenes, ut bona liberis exempla monstrarent, si optaverunt ut Aetna immensa ignium vi supra solitum ardens et incensa praecipitet, datura ipsis occasionem exhibendae pietatis, ex medio parentibus incendio raptis? 2. Nihil debet Scipioni Roma, si Punicum bellum ut finiret, aluit: nihil Deciis, quod morte patriam servaverunt, si prius optaverunt, ut devotioni fortissimae locum ultima rerum necessitas faceret. Gravissima infamia est medici, opus quaerere. Multi quos auxerant morbos, et incitaverant, ut maiore gloria sanarent, non potuerunt discutere, aut cum magna miserorum vexatione vicerunt.

XXXVII. Callistratum aiunt, (ita certe Hecaton auctor est,) quum in exsilium iret, in quod multos simul cum illo seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante quodam, ut Atheniensibus necessitas restituendi exsules esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster animosius: quum quidam illum consolaretur, et diceret instare arma civilia: brevi futurum, ut omnes exsules reverterentur: 2. Quid tibi, inquit, mali feci, ut mihi peiorem reditum, quam exitum optares? Malo, ut patria exsilio meo erubescat, quam reditu moereat. Non est istud exsilium, cuius neminem non magis, quam damnatum pudet. Quemadmodum illi servaverunt bonorum civium officium, qui reddi sibi penates suos noluerunt clade communi, quia satius erat duos iniquo malo affici, quam omnes publico: 3. ita non servat grati hominis affectum, qui bene de se merentem difficultatibus vult opprimi, quas ipse submoveat: *qui etiamsi* bene cogitat, male precatur. Ne in *patrocinium* quidem, nedum in gloriam est, incendium *exstinxisse*, quod feceris.

XXXVIII. In quibusdam civitatibus impium vo-

tum sceleris vicem tenuit. Demades certe Athenis eum, qui necessaria funeribus venditabat, damnavit, quum probasset magnum lucrum optasse: quod contingere illi sine multorum morte non poterat. Quaeri tamen solet, an merito damnatus sit. Fortasse optavit, non ut multis venderet, sed ut care: ut parvo sibi constarent, quae venditurus esset. 2. Quum constet negotiatio ex emto et vendito, quare votum eius in unam partem trahis, quum lucrum ex utraque fit? Praeterea omnes licet, qui in ista negotiatione sunt, damnes: omnes enim idem volunt, id est, intra se optant. Magnam hominum partem damnabis: cui enim non ex alieno incommodo lucrum? Miles bellum optat, si gloriam: agricolam annonae caritas erigit: 3. eloquentiae exceptat pretium litium numerus: medicis gravis annus in quaestu est: institores delicatarum mercium iuventus corrupta locupletat: nulla tempestate, nullo igne laedantur tecta, iacebit opera fabrilis. Unius votum deprehensum est, omnium simile est. An tu Arruntium et Aterium, et ceteros qui captandorum testamentorum artem professi sunt, non putas eadem habere, quae designatores et libitinarios, vota? 4. Illi tamen quorum mortes optent, nesciunt, hi familiarissimum quemque, ex quo propter amicitiam rei plurimum est, mori cupiunt. Illorum damno nemo vivit: hos quisque differt, exhaurit. Optant ergo, non tantum ut accipiant, quod turpi servitute meruerunt, sed etiam ut tributo gravi liberentur. 5. Non est itaque dubium, quin hi magis quod damnatum est in uno, optent: quibus quisquis morte profuturus est, vita nocet. Omnium tamen istorum tam nota sunt vota, quam impunita. Denique se quisque consulat, et in secretum pectoris sui redeat, et inspiciat quid tacitus optaverit: quam multa sunt vota, quae etiam ubi

fateri pudet: quam pauca, quae facere coram teste possimus!

XXXIX. Sed non, quidquid reprehendendum, etiam damnandum est: sicut hoc votum amici, quod in manibus est, male utentis bona voluntate, et in id vitium incidentis, quod evitat; nam dum gratum animum festinat ostendere, ingratus est. Hic, ait, in potestatem meam recidat, gratiam meam desideret, sine me salvus, honestus, tutus esse non possit: tam miser sit, ut illi beneficii loco sit, quidquid redditur. Haec diis audientibus! Circumveniant illum domesticae insidiae, quas ego possim solus opprimere: instet potens inimicus et gravis, infesta turba nec inermis, et creditor urgeat et accusator.

XL. Vide quam sis aequus! horum optares nihil, si tibi beneficium non dedisset. Ut alia taceam, quae graviora committis, pessima pro optimis referendo, hoc certe delinquis, quod non exspectas suum cuiusque rei tempus: quod aeque peccat, qui non sequitur, quam qui antecedit. Quomodo non semper beneficium recipiendum est, sic non utique reddendum. 2. Si mihi non desideranti redderes, ingratus esses: quanto ingratior es, qui desiderare me cogis? Exspecta: quare subsidere apud te munus meum non vis? quare obligatum moleste fers? quare, quasi cum acerbo foeneratore, signare parem properas? Quid mihi negotium quaeris? quid in me deos immittis? quomodo exigeres, qui sic reddis?

XLI. Ante omnia ergo, Liberalis, hoc discamus, beneficia secure debere, et occasiones reddendorum observare, non manu facere: hanc ipsam cupiditatem primo quoque tempore liberandi se, meminerimus ingrati esse. Nemo enim libenter reddit, quod invitus *debet:* et quod apud se non vult esse, onus iudicat *esse, non* munus. 2. Quanto melius ac iustius, in *promtu* habere merita amicorum: et offerre, non in-

gerere, nec obaeratum se iudicare? quoniam beneficium commune vinculum est, et inter se duos alligat. Dic, Nihil moror, quo minus tuum revertatur ad te: opto hilaris accipias. Si necessitas alterutri nostrum imminet, fatoque quodam datum est, ut aut tu cogaris beneficium recipere, aut ego accipere, det potius qui solet. Ego paratus sum. *Nulla mora in Turno!* Ostendam hunc animum, quum primum tempus advenerit: interim dii testes sunt.

XLII. Soleo, mi Liberalis, notare hunc in te affectum, et quasi manu prendere, verentis et aestuantis, ne in ullo officio sis tardior. Non decet gratum animum solicitudo: contra, summa fiducia sui: et ex conscientia veri amoris, dimissa omnis anxietas. Tanquam convicium est, Recipe, quod debeo. Hoc primum beneficii dati sit ius, ut recipiendi tempus eligat, qui dedit. 2. At vereor, ne homines de me sequius loquantur. Male agit, qui famae, non conscientiae gratus est. Duos istius rei iudices habes: te, quem non potes fallere; et illum, quem potes. Quid ergo, si nulla intervenerit occasio: semper debebo? Debebis: sed palam debebis, sed libenter debebis, sed cum magna voluptate apud te depositum intueberis. Poenitet accepti beneficii, quem nondum redditi piget: quare, qui tibi dignus visus est, a quo acciperes, indignus videatur, cui debeas?

XLIII. In magnis erroribus sunt, qui ingentis animi credunt, proferre, donare, plurium sinum ac domum replere: quum ista interdum non magnus animus faciat, sed magna fortuna. Nesciunt, quanto interim maius ac difficilius sit capere, quam fundere. Nam ut nihil alteri detraham, quoniam utrumque ubi ex virtute fit, par est: non minoris est animi, beneficium debere, quam dare: eo quidem operosius hoc quam illud, quo maiore diligentia custodiuntur accepta, quam dantur. 2. Itaque non est trepidandum, quum

cito reponamus, nec procurrendum intempestive: quia aeque delinquit, qui ad referendam gratiam suo tempore cessat, quam qui alieno properat. Positum est illi apud me: nec illius nomine, nec meo timeo. Bene illi cautum est: non potest hoc beneficium perdere, nisi mecum, immo ne mecum quidem. 3. Egi illi gratias, id est, retuli. Qui nimis de beneficio reddendo cogitat, nimis cogitare alterum de recipiendo putat: praestet se in utrumque facilem: si vult recipere beneficium, referamus, reddamusque laeti. Illud apud nos custodiri mavult: quid thesaurum eius eruimus? quid custodiam recusamus? Dignus est, cui utrum volet, liceat. Opinionem quidem et famam eo loco habeamus, tanquam non ducere, sed sequi debeat.

DE
BENEFICIIS
LIBER VII.

Bonum, mi Liberalis, habeas animum volo:

In manibus terrae. Non hic te carmine longo,
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.

Reliqua hic liber cogit: et exhausta materia, circumspicio, non quid dicam, sed quid non dixerim. Boni tamen consules quidquid superest, quum tibi superfuerit. Si voluissem lenocinari mihi, debuit paulatim opus crescere, et ea pars in finem reservari, quam quilibet etiam satiatus appeteret. 2. Sed quidquid maxime necessarium erat, in primum congessi: nunc si quid effugit, recolligo. Nec mehercule, si me interrogas, nimis ad rem existimo pertinere, ubi dicta sint quae regunt mores, persequi cetera, non in remedium animi, sed in exercitationem ingenii inventa. 3. Egregie enim hoc dicere Demetrius Cynicus, vir meo iudicio magnus, etiamsi maximis comparetur, solet: „Plus prodesse, si pauca praecepta sapientiae teneas, sed illa in promtu tibi et in usu sint, quam si multa quidem didiceris, sed illa non habeas ad manum. 4. Quemadmodum, inquit, magnus luctator est, non qui omnes numeros nexusque perdidicit, quorum usus sub adversario rarus est, sed qui in uno se aut altero bene et diligenter exercuit, et eorum occasiones intentus exspectat: nec enim refert, quam

multa sciat, si scit quantum victoriae satis est: sic in hoc studio multa delectant, pauca vincunt. 5. Licet nescias, quae ratio Oceanum effundat ac revocet: quare septimus quisque annus aetati signum imprimat: quare latitudo porticus ex remoto spectantibus, non servet proportionem suam, sed ultima in angustias coëant, et columnarum novissime intervalla iungantur: quid sit, quod geminorum conceptum separet, partum iungat: 6. utrum unus concubitus spargatur in duos, an toties concepti sint: cur pariter natis fata diversa sint, maximisque rerum spatiis distent, quorum inter ortus minimum interest. Non multum tibi nocebit transisse, quae nec licet scire, nec prodest. Involuta veritas in alto latet. Nec de malignitate naturae queri possumus: quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse. 7. Quidquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto, aut in proximo posuit. Si animus fortuita contemsit, si se supra metum sustulit, nec avida spe infinita complectitur, sed didicit a se petere divitias: si deorum hominumque formidinem eiecit, et scit non multum esse ab homine timendum, a Deo nihil: si contemtor omnium, quibus torquetur vita, dum ornatur, eo perductus est, ut illi liqueat, mortem nullius mali esse materiam, multorum finem: 8. si animum virtuti consecravit, et, quacumque vocat illa, planum putat: si, sociale animal et in commune genitus, mundum ut unam omnium domum spectat, et conscientiam suam diis aperit, semperque tanquam in publico vivit: se magis veritus quam alios, subductus ille tempestatibus, in solido ac sereno stetit, consummavitque scientiam utilem atque necessariam: reliqua oblectamenta otii sunt. Licet enim, iam in tutum retracto animo, ad haec quoque excurrere, cultum, non robur, ingeniis afferentia."

II. Haec Demetrius noster utraque manu tenere proficientem iubet: haec nusquam dimittere, immo affigere et partem sui facere, eoque quotidiana meditatione perduci, ut sua sponte occurrant salutaria, et ubique ac statim desiderata praesto sint, et sine mora ulla veniat illa turpis honestique distinctio, sciatque nec malum esse ullum nisi turpe, nec bonum nisi honestum. 2. Hac regula vitae opera distribuat: ad hanc legem et agat cuncta, et exigat: miserrimosque mortalium iudicet, in quantiscumque opibus refulgebunt, ventri ac libidini deditos, quorum animus inerti otio torpet. Dicat ipse sibi: Voluptas fragilis est, brevis, fastidio obiecta: quo avidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est aut poeniteat, aut pudeat. 3. In qua nihil est magnificum, aut, quod naturam hominis, diis proximi, deceat: res humilis, membrorum turpium ac vilium ministerio veniens, exitu foeda. Ista est voluptas et homine et viro digna; non implere corpus, nec saginare, nec cupiditates irritare, quarum tutissima est quies: 4. sed perturbatione carere, et ea quam hominum inter se rixantium ambitus concutit, et ea quae intolerabilis ex alto venit, ubi de diis famae creditum est, vitiisque illos nostris aestimavimus. Hanc voluptatem aequalem, intrepidam, nunquam sensuram sui taedium, percipit hic quem deformamus quummaxime: 5. qui, ut ita dicam, divini iuris atque humani peritus, praesentibus gaudet, ex futuro non pendet: nihil enim firmi habet, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis exemtus, et distorquentibus mentem, nihil sperat, aut cupit, nec se mittit in dubium, suo contentus. 6. Nec illum existimes parvo esse contentum: omnia illius sunt, non sic, quemadmodum Alexandri fuerunt: cui, quanquam in litore maris rubri steterat, plus deerat quam qua venerat. Illius ne ea quidem erant, quae tenebat aut vicerat, quum in

Oceano Onesicritus praemissus explorator errare et bella in ignoto mari quaereret. 7. Non satis ap parebat inopem esse, qui extra naturae terminos a ma proferret? qui se in profundum, inexploratum immensum, aviditate caeca prorsus immitteret? Qu interest, quot eripuerit regna, quot dederit, quantu terrarum tributo premat? Tantum illi deest, qua tum cupit.

III. Nec hoc Alexandri tantum vitium fuit, que per Liberi Herculisque vestigia felix temeritas egi sed omnium quos fortuna irritavit implendo. Cyru et Cambysen, et totum regni Persici stemma perce se: quem invenies, cui modum imperii satietas fec rit? qui non vitam in aliqua ulterius procedendi c gitatione finierit? 2. Nec id mirum est: quidquid c piditati contingit, penitus hauritur et conditur: n interest, quantum eo quod inexplebile est, congera Unus est sapiens, cuius omnia sunt, nec ex diffic tuenda. Non habet mittendos trans maria legatc nec metanda in ripis hostilibus castra, non opport nis castellis disponenda praesidia: non opus est l gione, nec equestribus turmis. 3. Quemadmodu dii immortales regnum inermes regunt, et illis reru suarum ex edito tranquilloque tutela est: ita hic of cia sua, quamvis latissime pateant, sine tumultu obi et omne humanum genus, potentissimus eius optimu que, infra se videt. 4. Derideas licet: ingentis sp ritus res est, quum Orientem Occidentemque lustr veris animo, quo etiam remota et solitudinibus inte clusa penetrantur, quum tot animalia, tantam copia rerum, quas natura beatissime fundit, aspexeri emittere hanc Dei vocem: Haec omnia mea sun Sic fit, ut nihil cupiat: quia nihil est extra omnia.

IV. Hoc ipsum, inquis, volui: teneo te: volo v *dere, quo*modo ex his laqueis, in quos tua sponte d *cidisti,* expliceris. Dic mihi: quemadmodum pote

aliquis donare sapienti, si omnia sapientis sunt? Nam id quoque quod illi donat, ipsius est. Itaque non potest dari beneficium sapienti: cui quidquid datur, de suo datur: atqui dicitis, sapienti posse donari. 2. Idem autem me scito et de amicis interrogare. Omnia dicitis illis esse communia: ergo nemo quidquam amico donare potest: donat enim illi communia. — Nihil prohibet aliquid et sapientis esse, et eius qui possidet, cui datum et assignatum est. Iure civili omnia regis sunt: et tamen illa quorum ad regem pertinet universa possessio, in singulos dominos descripta sunt, et unaquaeque res habet possessorem suum. 3. Itaque dare regi et domum, et mancipium, et pecuniam possumus: nec donare illi de suo dicimur. Ad reges enim potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini privata terminatione distinguunt: et totus ager huius aut illius reipublicae est: pars deinde suo domino quoque censetur: 4. ideoque donare agros nostros reipublicae possumus, quamvis illius esse dicantur: quia aliter illius sunt, aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio domini sit? dat tamen domino suo munus. Non enim ideo nihil habet servus, quia non est habiturus, si dominus illum habere noluerit: nec ideo non est munus, quum volens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. 5. Quemadmodum probemus omnia, (nunc enim omnia sapientis esse, inter nos convenit,) illud quod quaeritur colligendum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum supersit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit, donare aliquid et filium patri? 6. Omnia deorum sunt: tamen et diis ponimus donum, et stipem iecimus. Non ideo quod habeo, meum non est, si tuum est: potest enim idem esse

meum et tuum. Is, inquit, cuius prostitutae sunt, leno est: omnia autem sapientis sunt: inter omnia autem et prostitutae sunt: ergo et prostitutae sapientis sunt: leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est leno. 7. Sic illum vetant emere: dicunt enim: Nemo rem suam emit: omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens nihil emit. Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per quae cavillantur, quum pulcherrime, quid a nobis dicatur, intelligant.

V. Enim sic omnia sapientis esse dico, ut nihilominus proprium quisque in rebus suis dominium habeat: quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio possidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei veniet: interim hoc huic quaestioni sat est, id quod aliter sapientis, aliter meum est, me posse donare sapienti. Nec mirum est, aliquid ei, cuius est totum, posse donari. 2. Conduxi domum a te: in hac aliquid tuum, aliquid meum: res tua est; usus rei tuae meus est. Itaque nec fructus tanges, colono tuo prohibente, quamvis tua in possessione nascantur: et si annona carior fuerit, aut fames,

Heu frustra magnum alterius spectabis acervum,

in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. 3. Nec conductum meum, quanquam sis dominus, intrabis: nec servum tuum, mercenarium meum abduces: et quum abs te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi in vehiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

VI. In omnibus istis quae modo retuli, uterque eiusdem rei dominus est: quomodo? quia alter rei dominus est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis: eosdem Dorus librarius suos vocat: et utrumque verum est: alter illos tanquam auctor sibi, alter tanquam emtor asserit: ac recte utriusque dicuntur

esse. Utriusque enim sunt: sed non eodem modo. Sic potest T. Livius a Doro accipere aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod viritim meum est, licet illius sint omnia. 2. Nam quum regio more cuncta conscientia possideat, singularum autem rerum in unumquemque proprietas sit sparsa: et accipere munus, et debere; et emere, et conducere potest. Caesar omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua: et universa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur: nam id quoque quod tanquam alienum abiudicatur, aliter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse colligit, modo neminem. Quum omnes de saxo deiecturus est, dicit: Quisquis id quod deorum est, sustulit et consumsit, atque in usum suum vertit, sacrilegus est: omnia autem deorum sunt: quod quisque ergo tollit, deorum tollit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sacrilegus est. 2. Deinde quum effringi templa, et expilari impune Capitolium iubet: dicit, Nullum sacrilegium esse: quia, quidquid sublatum est ex eo loco qui deorum erat, in eum transfertur locum, qui deorum est. Hic respondetur: Omnia quidem deorum esse, sed non omnia diis dicata. In his observari sacrilegium, quae religio numini adscripsit. 3. Sic et totum mundum deorum esse immortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum: et tamen a sacris profana discerni, et non omnia licere in angulo, cui nomen fani impositum est, quae sub coelo et conspectu siderum licent. Iniuriam sacrilegus Deo quidem non potest facere: quem extra ictum sua divinitas posuit: sed punitur, quia tanquam Deo fecit. 4. Opinio illum nostra ac sua obligat *poenae*. Quomodo ergo sacrilegus videtur, qui

aliquid aufert sacri, etiamsi, quocunque transtulit, quod surripuerat, intra terminos est mundi: sic et sapienti furtum potest fieri. Aufertur enim illi non ex his quae universa habet, sed ex his quibus dominus inscriptus est, quae viritim ei serviunt. 5. Illam alteram possessionem agnoscet, hanc nolet habere, etsi poterit: emittetque illam vocem, quam Romanus Imperator emisit, quum illi ob virtutem et bene gestam Rempublicam tantum agri decerneretur, quantum arando uno die circuire potuisset: Non est, inquit, vobis eo opus cive, cui plus opus sit, quam uni civi. Quanto maioris viri putas, respuisse hoc munus, quam meruisse? Multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo constituit.

VIII. Ergo quum animum sapientis intuemur potentem omnium, et per universa dimissum, omnia illius esse dicimus, quum ad hoc ius quotidianum, si ita res tulerit, capite censebitur. Multum interest, possessio eius animi magnitudine aestimetur, an censu: haec universa habere, de quibus loqueris, abominabitur. Non referam tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem, et ceteros magnos quidem viros, maiores quidem, quia in laudem vetustorum invidia non obstat. 2. Paulo ante Demetrium retuli: quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet, nec illum a nobis corrumpi, nec nos ab illo corripi posse: virum exactae, licet neget ipse, sapientiae: firmaeque in his, quae proposuit, constantiae: eloquentiae vero eius, quae res fortissimas deceat, non concinnatae, nec in verba sollicitae, sed ingenti animo, prout impetus tulit, res apes prosequentis. Huic non dubito, quin providentia et talem vitam, et talem dicendi facultatem dederit, ne aut exemplum seculo nostro, aut convicium deesset.

IX. Demetrio si res nostras aliquis deferens possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat [illegible]

e, affirmaverim repudiaturum, dicturumve: „Ego
ero me ad istud inextricabile pondus non alligo,
ec in altam faecem rerum hunc expeditum hominem
emitto. Quid ad me defers populorum omnium
ıala? quae nec daturus quidem acciperem: quo-
ıam multa video, quae me donare non deceat. Volo
ub conspectu meo ponere, quae gentium oculos re-
ıumque praestringunt? volo intueri pretia sanguinis,
.nimarumque vestrarum? Prima mihi luxuriae spo-
ia propone: sive illa vis per ordinem expandere,
ive, ut est melius, in unum acervum dare. 2. Vi-
ıeo elaboratam scrupulosa distinctione testudinem,
t foedissimorum pigerrimorumque animalium te-
tas, ingentibus pretiis emtas, in quibus ipsa illa quae
lacet varietas, subditis medicamentis, in similitudi-
ıem veri coloratur. Video istic mensas, et aestima-
um lignum senatoris censu, eo pretiosius, quo illud
n plures nodos, arboris infelicitas torsit. 3. Video
stic crystallina, quorum accendit fragilitas pretium.
)mnium enim rerum voluptas apud imperitos, ipso
uo fugare debet periculo, crescit. Video murrhina
ocula: parum scilicet luxuria magno fuerit, nisi,
uod vomant, capacibus gemmis inter se pronuncia-
erint. 4. Video uniones, non singulos singulis au-
ibus comparatos: iam enim exercitatae aures oneri
erendo sunt: iunguntur inter se, et insuper alii bi-
is superponuntur: non satis muliebris insania viros
ubiecerat, nisi bina ac terna patrimonia auribus sin-
ulis pependissent. 5. Video sericas vestes, si vestes
ocandae sunt, in quibus nihil est quo defendi aut
orpus, aut denique pudor possit: quibus sumtis,
ıulier parum liquide, nudam se non esse, iurabit.
Haec ingenti summa, ab ignotis etiam ad commer-
ium gentibus arcessuntur, ut matronae nostrae, ne
dulteris quidem, plus sui in cubiculo, quam in pu
lico ostendant.

quidquid utile futurum nobis erat protulit, i
dit et mersit, et ut noxiosis rebus ac malo ge
medium proditurís, toto pondere incubuit.
ferrum ex iisdem tenebris esse prolatum, qu
rum et argentum: ne aut instrumentum i
mutuas deesset, aut pretium. Et adhuc ista
materiam habent: est in quo errorem oculo
mus subsequi possit: video istic diplomata,
graphas, et cautiones, vacua habendi simula
bras quasdam avaritiae laborantis, per quas
ant animum, inanium opinione gaudentem.
enim ista sunt? quid foenus, et kalendarium
ra, nisi humanae cupiditatis extra naturam
nomina? Possum de rerum natura queri, quo
argentumque non interius absconderit, quod
maius, quam quod detrahi posset, pondus i
Quid sunt istae tabulae, quid computationes
nale tempus, et sanguinolentae centesimae?
luntaria mala ex constitutione nostra pende
quibus nihil est, quod subiici oculis, quod te

tiae novi, magnum, securum: ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

XI. Itaque quum C. Caesar illi ducenta donaret, ridens reiecit, ne dignam quidem summam iudicans, qua non accepta gloriaretur. Dii deaeque, quam pusillo illum animum aut honorare voluit, aut corrumpere! Reddendum egregio viro testimonium est. Ingentem rem ab illo diei audivi, quum miraretur Caii dementiam, quod se putasset tanti posse mutari. Si tentare, inquit, me constituerat, toto illi fui experiendus imperio.

XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiamsi sapientis omnia sunt. Aeque nihil prohibet, quum omnia amicis dicamus esse communia, aliquid amico donari. Non enim mihi sic cum amico communia omnia sunt, quomodo cum socio, ut pars mea sit, pars illius: sed quomodo patri matrique communes liberi sunt: quibus quum duo sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos. 2. Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere commune. Quare? quia hoc consortium solum inter sapientes est, inter quos amicitia est: ceteri non magis amici sunt, quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt. 3. Equestria omnium equitum Romanorum sunt: in illis tamen locus meus fit proprius, quem occupavi. Hoc si cui cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid dedisse videor. Quaedam quorundam sub certa conditione sunt: habeo in equestribus locum, non ut vendam, non ut locem, non ut habitem: in hoc tantum, ut spectem. 4. Propterea non mentiar, si dicam me habere in equestribus locum: sed quum in theatrum veni, si plena sunt equestria, et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet: et non habeo, quia ab his, cum quibus ius mihi loci commune est, *occupatus est.* Idem inter amicos puta fieri. Quid-

quid habet amicus, commune est nobis: sed illius proprium est, qui tenet; uti his, illo nolente, non possum. 5. Derides me, inquis. Si, quod amici est meum est, liceat mihi vendere. Non licet: nam ne equestria: et tamen communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est argumentum, ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non potes, quia consumere quia mutare in deterius aut melius non potes. Tuum enim est, etiam quod sub lege certa tuum est. Accepi, sed cuncti non minus.

XIII. Ne te trahàm longius, Beneficium maius esse non potest: ea per quae beneficium datur, possunt esse maiora: et plura in quae se undique benevolentia effundat, et sic sibi indulgeat, quemadmodum amantes solent: quorum plura oscula, et complexus arctiores, non augent amorem, sed exercent. Haec quoque quae venit quaestio, profligata est iam prioribus: itaque breviter perstringetur. 2. Possunt enim in hanc, quae data sunt aliis, argumenta transferri. Quaeritur, an, qui omnia fecit, ut beneficium redderet, reddiderit. Ut scias, inquit, illum non reddidisse, omnia fecit, ut redderet. Apparet ergo, non esse id factum, cuius faciendi occasionem non habuit. Ut creditori suo pecuniam non solvis is qui ut solveret, ubique quaesivit, nec invenit. 3 Quaedam eius conditionis sunt, ut effectum praestare debeant: quibusdam pro effectu est, omnia attentasse ut efficerent. Si omnia fecit ut sanaret, peregi medicus partes suas. Etiam damnato reo, orator constat eloquentiae officium, si omni iure usus est Laus imperatoria etiam victo duci redditur, si et prudentia, et industria, et fortitudo muneribus suis functa est. 4. Omnia fecit, ut beneficium redderet: obstitit illi felicitas tua. Nihil incidit durius, quod veram amicitiam experiretur. Locupleti donare non potuit sano assidere, felici succurrere: gratiam retuli

etiamsi tu beneficium non recepisti. Praeterea, huic intentus semper, et huius rei tempus opperiens, qui in hoc multum curae, multum sedulitatis impendit, plus laboravit, quam cui cito referre gratiam contigit.

XIV. Debitoris exemplum dissimile est: cui parum est pecuniam quaesisse, nisi solvit. Illic enim stat acerbus super caput creditor, qui nullum diem gratis occidere patiatur: hic benignissimus, qui quum te viderit cursantem et sollicitum atque anxium, dicat: Mitte hanc de pectore curam. Desine tibi molestus instare: omnia a te habeo. Iniuriam mihi facis, si me quidquam amplius desiderare iudicas. 2. Plenissime ad me pervenit animus tuus. Dic, inquit, mihi: reddidisse beneficium diceres illum, qui sic gratiam retulit? Eodem ergo loco est, qui reddidit, et qui non reddidit. Contra, nunc illud pone, si oblitus esset accepti beneficii, si ne tentasset quidem gratus esse, negares illum gratiam retulisse? 3. At hic diebus noctibusque se lassavit, et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic uni imminens, et operatus, ne qua se fugeret occasio. Eodem ergo loco erunt, ille qui curam referendae gratiae abiecit, et hic qui nunquam ab illa recessit? Iniquus es, si rem a me exigis, quum videas animum non defuisse. Ad summam, puta, quum captus esses, me pecuniam mutuatum, rebus meis in securitatem creditoris oppositis, navigasse hieme iam saeva, per infesta latrociniis litora, emensum quidquid periculi afferre potest etiam pacatum mare; 4. peragratis omnibus solitudinibus, quum, quos nemo non fugiebat, ego quaererem, tandem ad piratas perveni: et iam te alius redemerat: negabis me gratiam retulisse? Etiamne si in illa navigatione pecuniam, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi? etiamne si in vincula quae detrahere tibi volui, ipse incidi? Negabis me retulisse gra-

alia captavit, per quae referre gratiam posset
quem, sine ullo sudore, gratum prima fecit oc

XV. Duas, inquit, res ille tibi praestitit,
tatem et rem: tu quoque illi duas debes.
istud diceres ei, qui tibi reddidit voluntatem o
huic vero, qui et vult, et conatur, et nihil inte
relinquit, non potes dicere: utrumque enim p
quantum in se est. Deinde, non semper num
merus aequandus est: aliquando una res pro
valet. 2. Itaque in locum rei succedit tam pr
voluntas, et cupida reddendi. Quodsi anim
re ad referendam gratiam non valet, nemo a
deos gratus est, in quos voluntas sola co
Diis, inquit, nihil aliud praestare possumus.
huic quoque, cui referre gratiam debeo, nih
praestare possum: quid est, quare non eo a
hominem gratus sim, quo nihil amplius i
confero?

XVI. Si tamen quid sentiam quaeris, et vis
re responsum: hic beneficium recepisse se i
illo se scisit non reddidisse. Hic illum dimit

aut latrocinio, aut aliquo casu tristiore, aliena cum suis perdidit? Nullam excusationem receperunt, ut homines scirent fidem utique praestandam. 3. Satius enim erat, a paucis etiam iustam excusationem non accipi, quam ab omnibus aliquam tentari. Omnia fecisti ut redderes. Hoc illi satis sit: tibi parum. Nam quemadmodum ille, si enixam et sedulam operam transire pro irrita patitur, cui gratia referatur indignus est: ita tu ingratus es, nisi ei, qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius debes, quia dimitteris. 4. Non rapias hoc, nec testeris: occasiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia repetit; huic, quia remittit: illi, quia malus: huic, quia non malus. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestionem iudices pertinere: an, quod beneficium quis a sapiente acceperit, reddere debeat, si ille desiit esse sapiens, et in malum versus est. 5. Redderes enim et depositum, quod a sapiente accepisses: et etiam malo redderes creditum: quid est, cur non et beneficium? Quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano accepisses, aegro non redderes: quum plus semper imbecillo amico debeamus? Et hic aeger est animo: adiuvetur, feratur: stultitia morbus est animi. Distinguendum hoc, quo magis intelligatur, existimo.

XVII. Duo sunt beneficia: unum, quod dare nisi sapiens sapienti non potest: hoc est absolutum et verum beneficium: alterum, vulgare, plebeium, cuius inter nos imperitos commercium est. 2. De hoc non est dubium, quin illi qualiscunque est debeam reddere, sive homicida, sive fur, sive adulter evasit. Habent scelera leges suas: melius istos iudex, quam ingratus, emendat: nemo te malum, quia est, faciat. Malo beneficium proiiciam, bono reddam: huic, quia debeo; illi, ne debeam.

XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod

plam: non dabo illi, quod recipere non po-
dam, etiamsi recipere non poterit. Obli
non possum, nisi accipientem: liberari tant
do, possum. Ille uti illo non poterit? Vide
illum erit culpa, non penes me.

XIX. Reddere est, inquit, accepturo t
Quid enim si cui vinum debeas, et hoc ille
reticulo iubeat, aut cribro: reddidisse te
reddere voles, quod, dum redditur, inter du
Reddere est, id quod debeas, ei cuius est
dare: hoc unum mihi praestandum est. U
habeat, quod a me accepit, iam ulterioris
Non tutelam illi, sed fidem debeo: multo
est, illum non habere, quam me non redde
creditori statim in macellum laturo, quod
reddam: etiam si mihi adulteram, cui num
legaverit, solvam: et si nummos quos a
sinum suum discinctus fundet, dabo. R
enim mihi est, non servandum, quum redd
tuendum. Beneficii accepti, non redditi
debeo. Dum apud me est, salvum sit: cet

malus factus est, sed ferus, sed immanis, qualis Apollodorus, aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas, reddes? Mutationem sapientis tantam natura non patitur: nam in pessima ab optimis lapsus, necesse est etiam in malo vestigia boni teneat. Nunquam tantum virtus exstinguitur, ut non certiores animo notas imprimat, quam ut illas eradat ulla mutatio. 5. Ferae inter nos educatae, quum in silvas eruperunt, aliquid mansuetudinis pristinae retinent: tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris et nunquam humanam manum passis. Nemo in summam nequitiam incidit, qui unquam haesit sapientiae: altius infectus est, quam ut ex toto elui, et transire in colorem alium possit. 6. Deinde interrogo, utrum iste ferus sit animo tantum, an et in perniciem publicam excurrat? Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyrannum, quorum si naturam habet intra se malus, quidni ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum eo sit iuris amplius? 7. Si vero sanguine humano non tantum gaudet et pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum crudelitatem insatiabilem exercet, nec ira, sed aviditate quadam saeviendi furit, si in ore parentum filios iugulat, si non contentus simplici morte, distorquet, nec urit solum perituros, sed excoquit, si arx eius cruore semper recenti madet: parum est, huic beneficium non reddere. 8. Quidquid erat, quo mihi cohaereret, intercisa iuris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem mihi aliquid, sed arma patriae meae inferret: quidquid meruerat, perdidisset, et referre illi gratiam scelus haberetur: si non patriam meam impugnat, sed suae gravis est, et sepositus a mea gente, suam exagitat: abscidit nihilominus illum tanta pravitas animi: etiam si non inimicum, invisum mihi efficit: priorque mihi ac po-

commune, nec confirmaturum quas habet,
erit, quod illi reddi sine pernicie publica p
dam. 2. Servabo filium eius infantem:
beneficium obest cuiquam eorum, quos
eius lacerat? Pecuniam, quae satellitem
teneat, non subministrabo. Si marmora
desideraverit, nihil oberit cuiquam id qu
eius instruitur: militem et arma non sugg
pro magno petet munere artifices scenae,
et quae feritatem eius emolliant, libens off
Cui triremes et aeratas non mitterem, lu
cubiculatas, et alia ludibria regum in mari
tium mittam. Et si ex toto eius sanitas
fuerit, eadem manu beneficium omnibus
reddam: quando ingeniis talibus vitae exi
dium est: optimumque est obire ei, qui ac
quam rediturus est. 4. Sed haec rara neq
et semper portenti loco habita, sicut hiatu
et de cavernis maris ignium eruptio. Itaqu
recedamus: de his loquamur vitiis, quae de

aliquot dies venit ad tabernam, redditurus: et quum clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: Quid perdis operam tuam? sutor ille quem quaeris, elatus, combustus est. Quod nobis fortasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus, tibi minime, qui scis futurum, ut renascatur: iocatus in Pythagoricum. 2. At philosophus noster tres aut quatuor denarios, non invita manu, domum retulit, subinde concutiens. Deinde quum reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, intelligens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eandem tabernam, et ait: Ille tibi vivit: redde, quod debes. Deinde per clostrum, qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit, ac misit, poenas a se exigens improbae cupiditatis, ne alieno assuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas: et si nemo poscet, ipse te appella. Malus an bonus sit, ad te non pertinet. Redde, et accusa, non oblitus, quemadmodum inter vos officia divisa sunt. Illi oblivio imperata est, tibi meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat, quum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci oportere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestissimae. Quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum et suum redeant. 2. Quum dicimus, Meminisse non debet: hoc volumus intelligi, praedicare non debet, nec iactare, nec gravis esse. Quidam enim beneficium quod dederunt, omnibus circulis narrant: hoc sobrii loquuntur, hoc ebrii non continent: hoc ignotis ingerunt, hoc amicis committunt. Ut haec nimia et exprobratrix memoria subsideret, oblivisci eum qui dedit, iussimus: et plus imperando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quoties parum fiduciae est in his, quibus imperas, amplius est exigendum, quam satis est, ut *praestetur* quantum satis est. In hoc omnis hyper-

bole extenditur, ut ad ultimum mendacio veniat. Itaque qui dixit,

Qui candore nives anteirent, cursibus auras:

quod non poterat fieri, dixit: ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit,

His immobilior scopulis, violentior amne:

nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam immobilem esse, quam scopulum. 2. Nunquam tantum sperat hyperbola, quantum audet: sed incredibilia affirmat, ut ad credibilia perveniat. Quum dicimus, Qui beneficium dedit, obliviscatur: hoc dicimus, similis sit oblito: memoria eius non appareat, nec incurrat. 3. Quum dicimus, beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam, quare nescisse se aut mentiatur, aut doleat? Intervenial aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat, nec in ius vocet.

XXIV. Socrates amicis audientibus, Emissem, inquit, pallium, si nummos haberem. Neminem poposcit, omnes admonuit: a quo acciperet, ambitus fuit. Quidni esset? Quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? At multum erat, eum fuisse, a quo Socrates acciperet. 2. Num illos castigare mollius potuit? Emissem, inquit, pallium, si nummos haberem. Post hoc quisquis properaverit, sero dat: iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus: non ut nunquam fiat, sed ut parce.

XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento. Male, inquit, istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt! Idem dicendum est: Male istis *improbis* et importunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt! Ego tamen utar ho

iure amicitiae, et beneficium ab eo repetam, a quo petissem: qui alterius beneficii loco accepturus est, potuisse reddere. 2. Nunquam, ne querens quidem, dicam:

— — *Eiectum litore egentem*
Excepi, et regni demens in parte locavi.

Non est ista admonitio: convicium est. Hoc est in odium beneficia perducere: hoc est efficere, ut ingratum esse, aut liceat, aut iuvet. Satis, abundeque est, submissis et familiaribus verbis memoriam revocare.

Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum. — —

Ille invicem dicat: Quidni merueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. Sed nihil, inquit, proficimus: dissimulat, oblitus est: quid facere debeam? Quaeris rem maxime necessariam, et in qua hanc materiam consummari decet: quemadmodum ingrati ferendi sint? Placido animo, mansueto, magno. Nunquam te tam inhumanus, et immemor, et ingratus offendat, ut non tamen dedisse delectet. Nunquam in has voces iniuria impellat: Vellem non fecisse! 2. Beneficii tui tibi etiam infelicitas placeat. Semper illum poenitebit, si te ne nunc quidem poenitet. Non est, quod indigneris, tanquam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si non accidisset. Alium labor, alium impensa deterret: alium periculum, alium turpis verecundia, ne, dum reddit, fateatur accepisse: alium ignorantia officii, alium pigritia, alium occupatio. 3. Adspice, quemadmodum immensae hominum cupiditates hient semper, et poscant: non miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accipit. Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam, non vias

nitentium, quid levitatem semper alio transili
loquar? 5. Huc accedat temeritas praece
nunquam fidele consilium daturus timor, et mi
rores, quibus volvimur: audacia timidissimoru
cordia familiarissimorum, et publicum malu
certissimis fidere, fastidire possessa, optare
consequi posse spes non fuit.

XXVII. Inter affectus inquietissimos rem
tissimam, fidem, quaeris? Si tibi vitae nostra
imago succurret, videberis tibi videre captae
maxime civitatis faciem, in qua omisso pudori
que respectu, vires in consilio sunt, velut si
permiscenda omnia dato. Non igni, non ferro
netur: soluta legibus scelera sunt: nec religi
dem, quae inter arma hostilia supplices texit,
impedimentum est ruentium in praedam. 2.
privato, hic ex publico, hic ex profano, hic sa
pit: hic effringit, hic transilit, hic non con
angusto itinere, ipsa quibus arcetur, evertit,
lucrum ruina venit. Hic sine caede populat

o vulgare est, ut illud nec qui queritur qui-
ıgerit.
'Ill. Cogita tecum, an quibuscunque debui-
tiam retuleris, an nullum unquam apud te
officium, an omnium te beneficiorum memo-
itetur. Videbis quae puero data sunt, ante
ɔntiam elapsa: quae in iuvenem collata sunt,
'durasse in senectutem. Quaedam perdidi-
ıaedam proiecimus, quaedam e conspectu
aulatim exierunt: a quibusdam oculos aver-
2. Ut excusem tibi imbecillitatem tuam, in-
fragilis est memoria, et rerum turbae non
Necesse est, quantum recipit, emittat, et an-
na recentissimis obruat. Sic factum est, ut
apud te nutricis esset auctoritas: quia bene-
ius longius aetas sequens posuit: sic factum
raeceptoris tibi non esset ulla veneratio: sic
ut circa consularia occupato comitia, aut sa-
ırum candidato, quaesturae suffragator exci-
3. Fortasse vitium, de quo quereris, si te
er excusseris, in sinu invenies. Inique pu-
asceris crimini, stulte tuo: ut absolvaris,
. Meliorem illum facies ferendo, utique
: exprobrando: non est quod frontem eius
: sine, si quid est pudoris residui, servet.
ubiam verecundiam vox conviciantis clarior
emo id esse, quod iam videtur, timet: depre-
ɔudor amittitur.
X. Perdidi beneficium. Numquid quae con-
ıus, perdidisse nos dicimus? Inter consecra-
icium est, etiamsi male rēspondit, bene col-
Non est ille, qualem speravimus. Simus
les fuimus, ei dissimiles: damnum tunc fa-
ıunc apparuit. Ingratus non sine nostro
protrahitur: quoniam quidem querela amissi
', non bene dati signum est. 2. Quantum

possumus, causam [illegible] nos agamus: fortasse non potuit, fortasse ignoravit: fortasse facturus est. Quaedam nomina, bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui sustinuit, ac mora fovit. Idem nobis faciendum: nutriamus fidem languidam.

XXX. Perdidi beneficium! Stulte, non nosti detrimenti tui tempora; perdidisti, sed quum dares: nunc palam factum est. Etiam in his quae videntur in perdito, moderatio plurimum profuit. Ut corporum, ita animorum molliter vitia tractanda sunt: saepe quod explicavit mora, pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est maledictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum liberas? quare dimittis? 2. Si ingratus est, iam nihil debet. Quae ratio est, exacerbare eum, in quem magna contuleris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus, et patrocinium sibi nostra infamia quaeratur? Non desit: Nescio quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit: subest aliquid. Nemo non superioris dignitatem quaerendo, etiam si non inquinavit, aspersit: nec quisquam fingere contentus est levia, quum magnitudine mendacii fidem quaerat.

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi species amicitiae, et, si reverti ad sanitatem velit, etiam amicitia? Vincit malos pertinax bonitas: nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet: quibus hoc quoque coepit debere, quod impune non solvit. Ad illa itaque cogitationes tuas flecte. Non est mihi relata gratia: quid faciam? Quod dii, omnium rerum optimi auctores: qui beneficia ignorantibus dare incipiunt, ingratis perseverant. 2. Alius illis obiicit negligentiam nostri, alius iniquitatem: alius illos extra *mundum* suum proiicit, et ignavos hebetesque sine *luce, sine* ullo opere destituit. Alius solem, cui debemus, quod inter laborem quietemque tempus diviu-

mus, quod non tenebris immersi confusionem aeternae noctis effugimus, quod annum cursu suo temperat, et corpora alit, sata evocat, percoquit fructus, saxum aliquod, aut fortuitorum ignium globum, et quidvis potius quam deum appellat. 3. Nihilominus tamen more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium arrident, non cessant dii beneficia congerere, de beneficiorum auctore dubitantibus: sed aequali tenore bona sua per gentes populosque distribuunt, unam potentiam sortiti, prodesse. Spargunt opportunis imbribus terras, maria flatu movent, siderum cursu notant tempora, hiemes aestatesque interventu lenioris spiritus molliunt: errorem labentium animorum placidi ac propitii ferunt. 4. Imitemur illos: demus, etiam si multa in irritum data sint: demus nihilominus aliis, demus ipsis apud quos iactura facta est. Neminem ab excitanda domo ruina deterruit: et quum penates ignis absumit, fundamenta tepente adhuc area ponimus, et urbes haustas saepius eodem solo condimus. Adeo ad bonas spes pertinax animus est. Terra marique humana opera cessarent, nisi male cadentia iterum tentare libuisset.

XXXII. Ingratus est; non mihi fecit iniuriam, sed sibi: ego beneficio meo, quum darem, usus sum: nec ideo pigrius dabo, sed diligentius. Quod in hoc perdidi, ab aliis recipiam. Sed huic ipsi beneficium dabo iterum, et tanquam bonus agricola, cura cultuque sterilitatem soli vincam. Periit mihi beneficium: iste omnibus. Non est magni animi, dare et perdere: hoc est magni animi, perdere et dare.

BIBLIOTHECA BODLEIANA